

**AZERBAYCAN GÖYÇAY ÇOCUK FOLKLORU
ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA**

Fatıma BABAZADE
Yüksek Lisans Tezi
Danışman: Dr. Öğr. Üyesi İbrahim ÖZKAN
Eylül, 2021
Afyonkarahisar

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

AZERBAYCAN GÖYÇAY ÇOCUK FOLKLORU ÜZERİNE
BİR ARAŞTIRMA

Hazırlayan
Fatıma BABAZADE

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim ÖZKAN

AFYONKARAHİSAR 2021

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**Azerbaycan Göyçay Çocuk Folkloru**” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve ilkelere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

10/12/2021

İmza

Fatıma BABAZADE

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ENSTİTÜ ONAYI

Öğrencinin	Adı- Soyadı	Fatıma BABAZADE
	Numarası	190623131
	Anabilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
	Programı	Türk Dili ve Edebiyatı
	Program Düzeyi	☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐ Sanatta Yeterlik
Tezin Başlığı	Azerbaycan Göyçay Çocuk Folkloru	
Tez Savunma Sınav Tarihi	10.012.2021	
Tez Savunma Sınav Saati	14:30	

Yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez, Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek oy birliği – oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Elbeyi PELİT
MÜDÜR

ÖZET

AZERBAYCAN GÖYÇAY ÇOCUK FOLKLORU ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Fatıma BABAZADE

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

Eylül, 2021

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi İbrahim ÖZKAN

Bu çalışma, Azerbaycan'ın Göyçay şehrinde unutulmakta olan çocuk oyunlarını ve folklorunu tespit etmeyi amaçlamıştır. Göyçay'da oynanılan çocuk oyunları, saha çalışmalarında kaynak kişilerle yapılan görüşmelerden, folklor antolojilerinden ve farklı kaynaklarda yer alan çocuk folklorunun taranmasından elde edilmiştir. Çalışmamızda derlediğimiz çocuk oyunları ve folklorunun, Azerbaycan'ın diğer bölgelerindeki çocuk oyunları ve folkloruyla benzerlik gösterdiği görüşüne varılmıştır. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde “Azerbaycan Çocuk Folkloru Hakkında” başlıklı konu ele alınmıştır. İkinci bölümde, “Göyçay Hakkında Genel Bilgi” verilmiştir. Çalışmanın daha rahat aktarılması için, folklor ürünleri ayrı ayrı başlıklar altında sıralanmıştır. Burada “Göyçay'ın Tarihi”, “Göyçay'ın Coğrafi Özellikleri”, “Göyçay'ın Demografik Yapısı” başlıkları ele alınarak her bir konu başlığı altında hacimli araştırma sonuçları paylaşılmıştır. Üçüncü ve son bölümde “Göyçay Çocuk Folklorunun İncelenmesi”, “Geçmişten Günümüze Göyçay Çocuk Folkloru”, “Göyçay Çocuk Folklorunda Çocuklar İçin Yapılan Törenler”, “Göyçay Çocuk Folklorunda Tılsımlar ve İnançlar”, “Göyçay Çocuk Folklorunda Pirlar”, “Çocuk Oyunları” ele alınarak her bir bölüm hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan çocuk folkloru, Göyçay, Göyçay çocuk folkloru.

ABSTRACT

A RESEARCH ON AZERBAIJAN GOYÇAY CHILDREN'S FOLKLORE

Fatima BABAZADE

AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
SOCIAL SCIENCES INSTITUTE
DEPARTMENT OF TURKISH LANGUAGE and LITERATURE

September, 2021

Advisor: Assis. Prof.Dr. İbrahim ÖZKAN

This study aimed to overcome the forgotten games of Goychay of Azerbaijan with children. The plays played in Göyçay are folklore anthologies obtained from the exercises done with the field-practice resource people, from the scanning of the folklore in different sources. Children's games and folklore, which we compiled in our study, are similar to Azerbaijan's usage, children's games and folklore. The study consists of three parts. In the first space "About Azerbaijan Children's Folklore" the topic was discussed. The second space, "General Information About Göyçay" is given. In order to convey the work more easily, folklore products are listed under separate headings. Subjects related to "History of Göyçay", "Geographical Characteristics of Göyçay", "Demographic Structure of Göyçay", a topic titled comprehensive research results were shared. "Examination of the Children of Göyçay", "Göyçay Children's Folklore from Past to Present", "Ceremonies for Children in Goyçay Children's Folklore", "Amulets and Beliefs in Goyçay Children's Folklore", "Pirs in Goyçay Children's Folklore", "Children's Games" are all discussed. detailed information about a section is given.

Keywords: Azerbaijan children's folklore, Goycay, Goychay children's folklore.

ÖN SÖZ

Çalışmanın konusu belirlenirken Azerbaycan'ın tarihine ve coğrafi önemine, aynı zamanda çocuk folklorunun kültür taşıyıcılığındaki koruyucu niteliğine ve çocuk folklorunun genel folklor içerisindeki yerine özellikle dikkat edilmiştir. Böylece Azerbaycan folkloru alanında yapılmış olan bu çalışmanın Türkiye'deki folklor çalışmalarına da katkı sağlayacağı düşünülmüştür.

Yapılan bu çalışmada, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin merkezinde, Şirvan düzlüğünün kuzey bölümündeki Büyük Kafkas dağlarının eteklerinde bulunan Göyçay şehrinin merkez ve merkeze bağlı köylerindeki çocukların geçmişten günümüze oynadığı oyunların, başka bir deyişle Çocuk Folklorunun özellikleri hakkında derleme ve inceleme değerlendirilmiştir.

Azerbaycan'ın Göyçay şehrindeki çocukların oynadığı oyunlar hakkındaki bilgiler kaynak kişilerle yapılan görüşmelerden, folklor kitaplarından ve değişik kaynaklarda yer alan çocuk folklorunun taranmasından elde edilmiştir. Azerbaycan Çocuk Folkloru üzerine yapılan inceleme ve derleme sonucunda çalışmaların hacimce genişliği dikkate alınarak çalışmamız, "Azerbaycan Göyçay Çocuk Folkloru" olarak sınırlandırılmıştır.

Çalışma konusunun belirlenmesinden son hâline kadar, bütün bilgi ve ilgisiyle beni her konuda destekleyen ve karşılaştığım çeşitli sıkıntılarda bana yol gösteren hocam Dr. Öğr. Üyesi İBRAHİM ÖZKAN'a teşekkür ederim. Ayrıca "Azerbaycan Göyçay Çocuk Folkloru" konusuyla ilgili çeşitli kaynaklar bulmama yardımcı olan Azerbaycan Millî İlimler Akademisi'nin Öğr. Üyesi XURAMAN KERİMOVA'ya ve saha çalışmalarında sürekli yanımda olarak, daha hacimli araştırma yapmamı sağlayan ve benden çalışma süreci boyunca desteğini esirgemeyen Göyçay Rayon İdare Etme ve Texnologiya Koleji'nin öğretim üyesi ve aynı zamanda babam olan KERİM BABAYEV'e; tüm bu süreçte yardımlarını esirgemeyen değerli aileme ve arkadaşlarıma teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Fatıma BABAZADE
2021, Afyonkarahisar

İÇİNDEKİLER

Sayfa

YEMİN METNİ.....	ii
ENSTİTÜ ONAYI	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖN SÖZ	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
ŞEKİLLER LİSTESİ	x
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN ÇOCUK FOLKLORU HAKKINDA

1. AZERBAYCAN ÇOCUK EDEBİYATININ TARİHİ.....	8
2. AZERBAYCAN ÇOCUK BASINI'NIN OLUŞMASI	10
3. SÖZLÜ HALK EDEBİYATINDA KLASİK EDEBİYAT	13
4. TÖREN VE GÜNLÜK YAŞAM FOLKLORU	17
4.1. ƏMƏK NƏGMƏLƏRİ / İŞÇİLİK NAĞMƏLERİ.....	18
4.2. TAPMACALAR / BULMACALAR	20
4.3. YANILTMAÇLAR / TEKERLEMELER ve DÜZGÜLER	28
4.4. BAYATILAR / MANİLER.....	32
4.5. NƏGMƏLƏR / NAĞMƏLER.....	38
4.6. LAYLALAR / NİNNİ	40
4.7. NAĞILLAR / MASALLAR.....	43
4.8. ƏFSANƏLƏR / EFSANELER	47
4.9. LƏTİFƏLƏR / FIKRALAR.....	50
5.AZERBAYCAN ÇOCUK FOLKLORU'NDA ULUSALLIK VE AZERBAYCANÇILIK İDEOLOJİSİ	54
5.1. CAN, GÜLÜM, CAN-CAN (A. Şaiq)	60
5.2. UŞAQ VE BUZ (M.E. Sabir).....	61

İKİNCİ BÖLÜM

GÖYÇAY ŞEHRİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

1. GÖYÇAY'IN TARİHİ.....	64
2. GÖYÇAY'IN COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ	66
3. GÖYÇAY'IN DEMOGRAFİK YAPISI.....	67

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÖYÇAY ÇOCUK FOLKLORU'NUN İNCELENMESİ

1. GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE GÖYÇAY ÇOCUK FOLKLORU	69
2.GÖYÇAY ÇOCUKFOLKLORUNDA ÇOCUKLAR İÇİN YAPILAN TÖRENLER.....	69

2.1. GÖYÇAY ÇOCUK FOLKLORUNDA TILSIMLAR VE İNANÇLAR.....	72
2.2. GÖYÇAY ÇOCUK FOLKLORUNDA “SÜNNET TOYU”.....	73
3. GÖYÇAY ÇOCUK FOLKLORUNDA “PİRLER”.....	74
4. ÇOCUK OYUNLARI	76
4.1. GÖYÇAY ÇOCUKLARI ARASINDA “CIRNATMALAR”.....	77
4.2. GÖYÇAY ÇOCUKLARI ARASINDA OYUNA BAŞLAMADAN ÖNCE SÖYLENİLEN GİRİŞ “SİCİLLEME”.....	77
4.3. KIZLI ERKEKLİ OYNANILAN OYUNLAR.....	80
4.3.1. Benövşə / Menekşe.....	80
4.3.2. Yaylıq Attı / Mendil Attı.....	81
4.3.3. Sıçan Pişik / Kedi Fare.....	81
4.3.4. Qazlar Qazlar / Kazlar.....	82
4.3.5. Qaçaq / Kaçak.....	82
4.3.6. Klas Klas / Seksek.....	83
4.3.7. Gizlənpaç / Saklambaç.....	83
4.3.8. Yeddi Daş / Yedi Taş.....	84
4.3.9. Ortada Qaldı / Ortada Kaldı.....	84
4.3.10. Qızıl Quş / Altın Kuş.....	84
4.3.11. Qatar Qatar / Tren.....	84
4.3.12. Göz Bağlama.....	85
4.3.13. Tələbə tələbə / Ebe.....	85
4.3.14. Pişpişə / Keçi Söğüdü, Misk Söğüdü.....	86
4.3.15. Əl Üstə Kimin Əli / El Üzerinde Kimin Eli.....	86
4.3.16. İynə İynə / İğne.....	87
4.3.17. Quş Uşdu / Kuş Uçtu.....	87
4.3.18. Uşdu Uşdu Quş Uşdu / Uçtu Uçtu Kuş Uçtu.....	88
4.3.19. Tərs Düz / Ters Düz.....	89
4.3.20. İp İp / İp Atlama.....	89
4.3.21. Üzzük Tapmaq / Yüzük Bulma.....	90
4.4. SADECE KIZLARLA OYNANILAN OYUNLAR.....	90
4.4.1. Şəkərbura / Şekerpare.....	90
4.4.2. Ayaqda İp / Ayakta İp.....	91
4.4.3. Rezinka / Lastik İp.....	91
4.4.4. Valeybol / Voleybol.....	92
4.5. SADECE ERKEKLERLE OYNANILAN OYUNLAR.....	92
4.5.1. Nizə Nizə / Mızrak.....	92
4.5.2. Daş Daş / Taş.....	92
4.5.3. Qoz Qoz / Ceviz.....	92
4.5.4. Əncəli / Uzun Eşek.....	93
4.5.5. Xan Topu / Han Topu.....	93
4.5.6. Fudbol / Futbol.....	94
4.5.7. Harda Nə Var? / Nerede Ne Var?.....	94
4.5.8. Çu Çu.....	94
4.5.9. Misket.....	95
4.5.10. Qəpik Qəpik / Bozuk Para.....	95
4.5.11. Güləş / Güleş.....	96
4.5.12. Quşaqdan Tutma / Kemerden Yakalama.....	96
4.5.13. Pəl Ağacı / Engel Ağacı.....	96
4.5.14. Həmədani / Hemedani.....	97
4.5.15. Motal Motal veya Əmim Oğlu / Amcamın Oğlu.....	97

4.5.16. Püşk Atmalar / Kura Çekmeler	98
4.5.17. Əldə Bir Şey Gizlətmə / Elde Bir Şey Saklama	98
4.5.18. Pul Atmaq / Bozuk Para Atma	98
4.5.19. Daş Atmaq / Taş Atmaq	98
4.5.20. Çu Ki Fo	99
5. GÖYÇAY ÇOCUKLARI ARASINDA İNANÇLAR.....	100
5.1. GÖYÇAY ÇOCUK FOLKLORUNDA TILSIMLAR VE İNANÇLAR.....	100
5.2. GÖYÇAY ÇOCUK FOLKLORUNDA NEVRUZ'DA YAPILAN RİTÜELLER	101
5.3. ÜZZÜK FALI / YÜZÜK FALI.....	104
5.4. QAPI BUSMA / KAPI DİNLEME	105
5.5. PAPUÇ ATMAQ / TERLİK ATMA	105
5.6. SUYA ŞAM DAMLATMAQ / SUYA MUM DAMLATMA.....	105
5.7. GÖYDƏ ULDUZ SAYMAQ / GÖKTE YILDIZ SAYMAK	105
5.8. YUMURTA DÖYÜŞTÜRMƏK / YUMURTA ÇARPIŞTIRMAK.....	106
5.9. PAPAQ ATMAQ VƏYA QUŞAQ ATMAQ / ŞAPKA ATMAK	106
5.10. XORUZ DÖYÜŞTÜRMƏK / HORUZ DÖVÜŞTÜRME.....	107
5.11. NEVRUZ'DA KOSA VE KEÇEL EĞLENCESİ.....	107
SONUÇ	111
KAYNAKLAR.....	114

ŞEKİLLER LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Şekil 1. “Benövşə Benövşə” Oyunu.....	81
Şekil 2. “ Gizlənpaç”	83
Şekil 3 “Qatar Qatar” Oyunu.....	85
Şekil 4. ‘Uşdu Uşdu’ Oyunu Bir Diğər Adıyla Parmak Oyunu	88
Şekil 5. “Tərs Düz” Oyunu	89
Şekil 6. İp İp’’ (İp atlama).....	89
Şekil 7. “Rezinka’’	91
Şekil 8. “Əncəli’’	93
Şekil 9. “Misket’’ Oyunu	95
Şekil 10. “ÇU Kİ FO’’ Oyunu	99
Şekil 11. Azərbaycan’da Novruz Bayramı Kutlaması	110

KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e. : Adı Geçen Eser

a.g.m. : Adı Geçen Makale

ADM ve İU: Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti

ADPU: Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universiteti

akt: Aktaran

AMBA: Azərbaycan Milli Bilimler Akademiyası

AMEA: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası

ARTN: Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi

bk: Bakınız

C:Cilt

Ç.y. :Çeviri yapıldı

G. Çer.K: Göyçay Çereke Köyü

G.Ç.F: Göyçay Çocuk Folkloru

G.Ç.K: Göyçay Çayaxı Köyü

G.M. : Göyçay Merkez

G.M.Ç.D: Göyçay Merkez Çocuklarından Derleme

G.Müs. K: Göyçay Müsküllü Köyü

K.Ş: Kaynak Şahıs

s : sayfa

S: sayı

SMOMPK: Sbornik Materialov Opisanie Mestnostey Plemen Kavkaza. (Kafkasya'nın
Yöreləri Ve Kabileləri Hakkında Materyallerin Toplanması)

SSR: Sovyet Sosialist Rus Respublikası

UBP: Uşaq Bilik Portalı

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu

Bu çalışmada Azerbaycan Cumhuriyeti'nin merkezinde, Şirvan düzlüğünün kuzey bölümünde Büyük Kafkas dağlarının eteklerinde bulunan Göyçay şehrinin merkez ve merkeze bağlı bazı köylerindeki çocuk folklorunun ortaya çıkış süreci incelenmiş ve çocuk folkloru unsurları derlenmiştir.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, gençlerin ve çocukların tercih ettiği çocuk oyunlarını, geçmişten bugüne devam eden âdetleri, gelenek ve görenek gibi halk ürünlerini ve bilinmeyen veya unutulmaya yüz tutmuş çocuk folkloru ürünlerini derleyerek Göyçay Çocuk Folkloruna dikkat çekmektir. Kültürel ve ahlaki değerlerin yansımada önemli bir yere sahip olan çocuk folkloru, Azerbaycan folklorunda ve Azerbaycan çocuk edebiyatında kuşkusuz önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmadaki esas amacımız, unutulmakta olan bu edebî ürünlerin çocukların düşünce dünyasında özel bir ağırlığı ve rolü olduğunu göstermektir.

Araştırmanın Önemi

Çağımızın çocuklarında zaman zaman unutulmaya yüz tutan geleneksel çocuk oyunlarını, gösterilerini bir araya getirerek bu örneklerin toplanması ve bilimsel olarak incelenmesi hem folklor hem de halk pedagojisi açısından önemli bir meseledir. Folklor her bir halkın, bölgenin kültürel özelliklerini kendinde barındıran bir bilim olduğu için bu tarz çalışmaların önemli olduğunu belirtmeliyiz. Bölgelerde unutulmakta olan çocuk folklorunu ele alarak, Azerbaycan edebiyatında gerek bir bölgenin gerekse bir halkın çocuk dünyasının taşıdığı özelliklerin karşılaştırılması üzerine daha hacimli ve bilimsel çalışmalar yapılabilir. Çocukluğumuzun bize armağanı olan çocuk folklor ürünlerinden bazıları zaman geçtikçe gelişmiş ve değişmiştir. Üzülerek söyleyebiliriz ki, zamanla bilgisayar oyunları yaygınlaşarak çocuk folklorunun bir parçası olan geleneksel çocuk oyunlarının yerini almıştır. Bu durum, unutulmakta olan geleneksel çocuk folklorunu, oyunlarını kaydetmeyi daha önemli hâle getirmiştir.

Araştırmanın Kapsam ve Sınırları

Yapılan kaynak taramasında Göyçay Çocuk Folkloru ile ilgili yapılan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ancak Azerbaycan Çocuk Folkloru üzerine yazılmış bazı

kaynaklardan ve Göyçay bölgesinde yaşayan kaynak kişilerden bilgiler toplanmıştır. Çalışmamızın kapsamı Göyçay merkez ve bazı köyleriyle sınırlı olup, Azerbaycan Halk Edebiyatı türlerinden biri olan çocuk folkloru; oyunlar, ninniler, okşamalar, masal, bulmaca, atasözü, bilmece, tekerleme ve aynı zamanda bu örnekler arasında çocukların kendilerinin de yarattıkları, kendi ürünlerinin örnekleri gibi türlerin derlenmesi ve incelenmesini kapsamaktadır. Bunun yanında çocuk folklorunun zaman içindeki gelişimi ve günümüze kadar kuşaktan kuşağa aktarılması konularını da kapsamaktadır.

Araştırmada Kullanılan Yöntem

Azerbaycan Göyçay çocuk folkloru üzerinde yapılan bu araştırma sürecinde, ilk önce saha çalışması yapılarak halk çocuk folklorunun çocuklar tarafından nasıl üretildiği, kuşaktan kuşağa nasıl aktarıldığı ve çocuklar tarafından nasıl değişimlere uğratıldığı gözlemlenmiş ve daha sonra bu konuya dair kaynak taramaları, internet araştırmaları, kütüphane çalışmaları, makaleler ve tezler incelenmiştir. İncelemeler sonucunda araştırmaya katkı sağlayacak bazı veriler kaynak olarak kullanılmıştır. Aynı zamanda bu çalışmada yer alan oyunlar, kaynak kişilerle yapılan görüşmelerden ve farklı kaynaklarda yer alan oyunların taranmasından temin edilmiştir. Göyçay çocuk folklorunda yer alan birçok oyun Azerbaycan'ın farklı illerinde değişik adlarla bilinmektedir.

Araştırmanın Kaynakları

Bu araştırmada kullanılan temel kaynaklar Azerbaycan Millî İlimler Akademisi tarafından yayınlanan makaleler ve dergilerdir. Kullanılan diğer kaynaklar ise, çalışmanın ilgili kısımlarında, dipnotta ve kaynakça kısmında gösterilmiştir.

• Kerimova Xuraman. “Uşaq Folkloru- Beşikden Başlayan Edebiyyat”. 2. Beynelxalq Türk Xalqları Uşaq Edebiyyatı Konqresi Materialları, Qafkaz Universiteti, Azerbaycan. Bakı 2012.

• Kerimova Xuraman. “Azərbaycan folklorunda uşaq yaradıcılığı və ifadəçiliği”. “Dede Qorqud” jurnalı, “Elm və Tehsil” . Bakı 2015.

• Kerimova Xuraman. “Uşaq Oyunlarının Hazırlıq Merhelesi” İslam coğrafiyasında ve Azerbaycan'da xalq oyunları ve meydan tamaşaları. Beynelxalq elmi konfransının materialları. Bakı 2016.

Çocuk Folkloru geniş bir çalışmadır ve bu konu üzerinde yayınlanmış makalelerle birlikte internet yazıları, dergiler ve kitaplar da yayınlanmıştır. Çalışmamda sıklıkla yararlandığım bir diğer kaynakça, yüksek ve orta dereceli özel okullar için ders kitabı olan Azerbaycan Çocuk Edebiyatı kitabıdır. 5 bölümden oluşan kitabın, yararlandığım 1. ve 2. bölümlerinde Çocuk Edebiyatında Ulusal İdeoloji ve Azerbaycan İdeolojisi, Çocuk Edebiyatının Gelişiminin Tarihi Aşamaları ele alınmıştır.

- Xanım Bayram Qızı Mustafayeva (Filologiya üzre felsefe doctoru). “Azerbaycan Uşaq Edebiyatı” (Ali ve orta ixtisas mektebləri üçün ders vesaiti). “Elm neşriyat”, Bakı 2011. “ARTN Amea Nizami adına Edebiyyat İnstitutu”

Çocuk Edebiyatı adı altında yayınlanan, 7 bölümden oluşan kitap sıklıkla yararlandığım bir diğer kaynakçalar arasındadır. Rafiq Yusifoğlu tarafından yazılan bu kitabın araştırmama katkı sağladığını düşünüyorum.

- Rafiq Yusifoğlu. “Uşaq Edebiyatı”. (Ali ve orta ixtisas mektebləri üçün ders vesaiti). “Şirvanneşr” Bakı 2006.

“Çocuk Folklorunun Tür Sistemi ve Poetikası” adlı kitap, araştırmama büyük katkı sağlamıştır. Ramazan Qafarlı tarafından hazırlanan ve AMEA Folklor Üniversitesi tarafından yayınlanan çalışmada çocuk folkloru ve çocuk edebiyatı hakkında geniş bilgi verilmiştir.

- Ramazan Qafarlı. “Uşaq Folklorunun Janır Sistemi ve Poetikası” “AMEA Folklor İnstitutu Elmi Şurasının qərarı ilə çap olunur”. “Elm ve Tehsil”. Bakı 2013.

Yukarıda belirttiğim ana kaynaklar dışında, çalışmamda Göyçay ELTON EKBEROV adına 2. sayılı ortaokulun kütüphanesinden ve aynı zamanda Göyçay 2. sayılı Merkez Kütüphanesi’nden yararlanarak kitap taraması yapılmıştır. Aynı zamanda saha çalışmalarında Göyçay’ın birden fazla köyüne giderek orada görüştüğüm kaynak kişiler çalışmalarına büyük katkı sağlamıştır.

Azerbaycan’da Çocuk Folkloru Üzerine Yapılan Bazı Çalışmalar

Bu kısımda literatür taraması sonucunda elde ettiğimiz Azerbaycan Çocuk Folkloru ile ilgili yapılan bazı çalışmalar, yüksek lisans ve doktora tezlerinin yanı sıra makaleler, kitaplar, dergiler ve internet kaynakçaları listelenmiştir.

Tezler

• Didem Bayar Çelebi. “Türkiye ve Azerbaycan’daki Çocuk Oyunları ve Oyuncaklarının Karşılaştırılmalı İncelenmesi”. Yüksek Lisans Tezi. Muğla Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman: Ali Abbas Çınar, Muğla 2007.

Dergiler

• Ağaverdi Xelil. Novruz: İlk kaynakları ve tarixi inkişafı. Xalq Qezeti. 2010.
<http://www.anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2010/mart/111901.htm>

• Anonim: UBP. Azerbaycan Uşaq Metbuatı. 27.04.2018.
<https://portal.azertag.az/az/node/6044>

• Anonim: Edebiyyat ve Repressiya. “Xalq Cebhesi Qezeti”. 23.05.2013.
<https://kayzen.az/blog/edebiyat/12276/%C9%99d%C9%99biyyat-v%C9%99-repressiya.html>

• Akif Ehmedov. Azerbaycan Müellimlerinin qurultayları. (Ana ve Uşaq. “İctimai – siyasi, pedaqoji jurnal” . 24.09.2017.

• Cavadova Esmira. (AMEA M.Füzuli adına Elyazmalar İnstitutunun Emektaşı). Azerbaycan Milli Metbuatının İlk Qezeti. Xalq Qezeti. Bakı 2010.

• Cengiz Mürselov. Azerbaycan Dini İnançlarına Göre Genel Bir Bakış. Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi C.4 S.8 2016.

• Dr. Resul Çatlabaş. Türk’lerde Hayvan Sembolizmi ve Din İlişkisi (Sonbahar 2011. Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi). Turan-Sam. 2011. C. 3, Sayı. 12.

• Esmira Cavadova. (AMEA M.Füzuli adına Elyazmalar İnstitutunun Emektaşı). Azerbaycan Milli Metbuatının İlk Qezeti. Xalq Qezeti. Bakı 2010.

• Elnare Emirli. Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi(Türklad), C.4 S.1. Azerbaycan Əfsanelerinin Süjet Xüsusiyyətləri. 2020.

• 525-ci Qezet, Azerbaycan tarixinin Heyder Eliyev erası. Milli təhsil və Azerbaycan Folkloru. Bakı 2019.

• Uğur. Azerbaycan Ruhunun Zengin İfadesi Zerdüştün “temiz Fikir, temiz söz, temiz emel” dünya medeniyetinin özülündə durur. Xalq Cebhesi -8 iyun, 2016.

• Qafarlı Ramazan. (filologiya üzre elmler doktoru, professor). “Azerbaycan Uşaq Folkoru”. Xalq Cebhesi Dergisi. 2017.

• Kerimova Xuraman. (AMEA Folklor İnstitutunun böyük elmi işçisi). “Milli Təhsil və Azerbaycan Folkloru” 525-ci Qezet. Bakı 2019.

• Memmedova Meleyke. “Azerbaycan ve Anadolu Folklorunda Mevsimi Oyun ve Tamaşalar”. Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi. 2017.

Makaleler

• Akgün Atıf. “Azerbaycan Çocuk Edebiyatı’ndaki Şifahi Türlerin Tasnifine Dair Tespit Ve Öneriler”. Akademisyen Yayınevi Bilimsel Araştırmalar Kitabı- Sosyal Bilimler, Dil ve Edebiyat, Mesut Gün, Editor, Akademisyen Yayınevi, Ankara, 2018.

• Duman Gül Banu, Memmedov Rövşen. “1970’li 80’li yıllarda Azerbaycan Çocuk Edebiyatı’nda folklor”. Zonguldak 2019.

• İskenderova (Aslanova) Vefa. “Ortak Türk Formelleri. “Azerbaycan ve Türkiye Masalları Örneğinde”. (AMBA Folklor Enstitüsü, Türk Halkları bölümü.)

• Jafarova İlham. “Azerbaycan Geleneksel Çocuk Oyunları”. Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi, İstanbul 2010.

• Kerimova Xuraman. “Uşaq Folkloru- Beşikden Başlayan Edebiyyat”. 2.Beynelxalq Türk Xalqları Uşaq Edebiyyatı Konqresi Materialları, Qafkaz Universiteti, Azerbaycan. Bakı 2012

• Kerimova Xuraman. “Azərbaycan folklorunda uşaq yaradıcılığı və ifadəliliği”. “Dede Qorqud” jurnalı, “Elm ve Tehsil”. Bakı 2015.

• Kerimova Xuraman. “Uşaq Oyunlarının Hazırlıq Merhelesi” İslam Coğrafiyasında ve Azerbaycan’da Xalq Oyunları ve Meydan Tamaşaları. Beynelxalq Elmi Konfransının Materialları. Bakı 2016

• Memmedov Rövşen. “Çağdaş Azerbaycan Çocuk Edebiyatı” İstanbul Kültür Üniversitesi. IV. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi. İstanbul 2012

• Nebi Özdemir. Türk Cümhuriyetlerinde Çocuk Oyunları. “Akçağ Yayınları”, Ankara, 2006.

• Smompk, Azərbaycan Folkloru Materialları. “Elm Tehsil Yayınevi”, Bakı-2018

• Sarıyeva İradə. Folklorumuzun qədim lirik örnəkləri - sayacı sözlər, holavarlar, əkinçi nəğmələri “Bakı xəber” Bakı 2015

• Salime Leyla Gürkan. Türkiye İslam Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Test Yayını. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sunnet--hitan#2-islamda>

• Türkay Rəhimova. Azerbaycan Folklorunda Çocuk Mevzusu. Bakı-2012

• Yeni Azərbaycan. Azerbaycan Metbuatının İnkişaf Tarixi. Milli mətbuatımızın “Əkinçi”dən bu günə keçdiyi yol. 2010.

http://anl.az/down/meqale/yeni_az/2010/iyul/128155.htm

Kitaplar

- Abdulla Behlul, Abbaslı İsrifi. Azərbaycan Folkloru. “Şerq-Qerb” Bakı 2005.
- Asif Hacı. Bayatı Poetikasi. “ELM” Neşr. Bakı 2000.
- Azad Nebiyev. Azərbaycan Xalq Edebiyatı. Bakı.2001.
- Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitesi. Göyçay Rayon Statistika İdaresi. Göyçay-2020
- Dr. Yaşar Akdoğan. “Azərbaycan Türkçesi’nden Türkiye Türkçesi’ne Büyük Sözlük”. Beşir Yayınevi. İstanbul, 1999
- Füzuli Esgerli. Azərbaycan Uşaq Edebiyyatının Merheleli İnkişafı. Bakı: 2009
- Firiddun Bey. Köçerli. Sayacı Sözlər: Tibilis:1910
- Firuddin Bey Köçerli. Azərbaycan Edebiyatı. Bakı 2005
- Hüseyin İsmayılov ve Tahir Orucov. Azərbaycan Xalq Edebiyyatından Seçmələr. (Qaravellilər, Oyunlar ve Xalq Tamaşaları). “Şerq-Qerb” Bakı-2005
- Hənəfli Zeynəli. Azərbaycan Tapmacaları. Qırıflı Neşr- Bakı 2013
- Musrafayeva Xanım Bayram Qızı. Azərbaycan Uşaq Edebiyatı. ARTN, AMEA NİZAMİ adına ƏDƏBİYYAT İNSTİTUTU. “ELM nəşr” Bakı, 2011.
- Namazov Qara. “Azərbaycan Uşaq Ədebiyatı”, “Bakı Devlet Universiteti Nəşriyyatı”, Bakı, 2007.
- Namazov Qara. “Azərbaycan Uşaq Ədebiyatı Antologiyası I-II-III”. “Öndər Nəşriyyatı”, Bakı, 2004
- Qafarlı Ramazan. “Uşak Folkloru’nun Janr Sistemi Ve Poetikasi”. “Elim ve Tehsil”, Bakı 2013
- Şemsizadə Nizaməddin, Nəbiyev B, Cəfərov N, Qasimov H. “Ədəbiyyat Nəzriyyəsi”, (AMEA ve İU). (dərs kitabı) Bakı-Progres 2012
- Yusifoğlu Rafiq. “Uşaq Edebiyatı”. Şirvanəşir” Bakı 2006
- Paşa Efəndiyev. Azərbaycan Şifahi Xalq Edebiyatı. “Maarif” Neşriyyatı. Bakı 1992
- Paşa Efəndiyev. Azərbaycan Folklorşünaslığı. (müntəxəbat). “ADPU Nəşr”, Bakı 2000
- Prof. Abbaslı İsrafil. Azərbaycan Folklor Antologiyası. Qarabağ Folkloru. “Nurlan Neşr” Bakı 2009

- Prof. Dr. Sednik Paşa Pirsultanlı. Azərbaycan Türklerinin Xalq Efsaneleri. “Azərnəşir”, Bakı 2009
- Qarayev Yaşar. Azərbaycan Folklor Antologiyası. Göyçe Folkloru. “Qrifli Nəşr” Bakı 2009
- Rehim Eliyev. Edebiyyat Nezeriyyəsi. Cəfər Cabbarlı Fondu. “ Mütərcim Nəşr” Bakı 2008
- Rafiq Yusifoğlu. Uşaq Edebiyyatı. “Şirvanneşir”, Bakı 2006
- Rehimova Türkan. Azərbaycan Folklorunda Çocuk Mevzusu. Linköping Üniversitesi, Çocuk Bilimleri Bölümü, İsveç 2012
- Ramazan Qafarlı. Uşak Folklorunun Janır Sistemi ve Poetikası. “ELM və TƏHSİL” Bakı 2013.
- Ramazan Qafarlı. Azərbaycan Uşak Folkloru. “Ağrıdağ” Bakı 2011
- Xanım Bayram Qızı Mustafayeva. Azərbaycan Uşaq Edebiyyatı. “ARTN AMEA Nizami adına Edebiyyat inistitutu.” “ELM” Bakı 2011.
- Xulufli Veli. Tapmacalar. “Azərbaycan Folklorunun İlk Nəşirləri Seriyası” Bakı: 2013

BİRİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN ÇOCUK FOLKLORU HAKKINDA

1. AZERBAYCAN ÇOCUK EDEBİYATININ TARİHİ

Edebiyat kelimesi dilimize Arapçadan geçmiş olup anlamı edep, saygı, marifet demektir. Günümüzde ise bu kelime dilimizde söz sanatı, yazı sanatı anlamında kullanılmaktadır. Edebiyat, hayatı şekillerle yansıtan bir söz sanatıdır.

Azerbaycan çocuk edebiyatı olduğu 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yeni bilimsel okullarla yakın temas hâlinde olmuş, ekonomi ve kültürel ilişkilerin içeriğine bağlı kalmış, ilerleme veya gerileme sürecinden geçerek günümüze kadar şekillenerek gelmiştir. Azerbaycan'da Modern Çocuk Edebiyatı'nın 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkmasıyla eğitim ve kültürel alan hareketlenmiş, kütüphaneler, eğitim kurumları, yayınevleri kurulmuştur.

19. yüzyıla kadar Azerbaycan çocuk edebiyatının dönemlerinde, Xeqani Şirvani'nin "Töhvətül İraqeyn", Nizami Gencevi'nin "Zalım padşahın zahid ile destanı", "Kerpiçkeşen kişinin destanı", "Fitne", "Sultan Sencer ve qarı hikayesi", Essar Tebrizi'nin "Mehr ve Müşteri", Mehemmet Füzuli'nin "Söhbetül esmar", "Fezileyi nesihet", Şah İsmayil Xetai'nin "Dehname", "Nesihetname" gibi eserlerin olması Azerbaycan çocuk edebiyatının yaşının yüz elli veya daha derine inersek binli yıllara kadar gittiğini görebiliriz. Kendi zamanının ve aynı zamanda günümüzün saygı ve sevgiyle anılan ihtişamlı yazarların eserlerini incelerken burada vatan sevgisi, arkadaşlık, sadakat, saygı, sevgi, kahramanlık gibi ahlaki eğitimler, o devrin ve günümüzün çocuk ve gençlerine örnek eserler meydana getirdiklerini söyleyebiliriz. Daha sonra S.E.Şirvani, H.Zerdabi, N.Vezirov, C.Memmedquluzade, M.E.Sabir, S.M.Qenizade, F.Köçerli, A.Sehet, A.Şaiq, R.Efendizade, S.S.Axundov gibi görkemli yazarlar, 19. asrın ikinci yarısından itibaren kaleme aldıkları farklı içerikli eserleri çocuk edebiyatının bağımsız bir tür olarak gelişmesine ve genişlemesine yardımcı olmuştur.¹

"Bir ülkeyi yok etmek için öncelikle onun dilini, kültürünü, edebiyatını, folklorunu yok etmek gerek." Fikrinden yararlanarak Azerbaycan edebiyatının da bu duruma maruz kaldığını söyleyebiliriz. Edebiyat, dil, kültür, folklor bir ülkenin tarihinden haberdardır. SSRİ'nin sömürgesindeyken 1937-1938 yıllarında Azerbaycan

¹Fuzuli Esgerli, Azerbaycan Uşaq Edebiyyatının Merheleli İnkişafı, ADPU neşriyyatı, Bakı 2009, s.5.

halkı buna maruz kalmış, Kafkasya’da en çok zarar gören Azerbaycan edebiyatı olmuştur. Sovyet döneminde sürgüne maruz kalanlar arasında Azerbaycan şairleri ve yazarları da vardır. Mikayıl Müşfiq, Ehmed Cavad, Tağı Şahbazi, Y.V. Çemenzemenli, Hüseyin Cavid, A. Musaxanlı, Hacı Kerim Sanılı, Sultan Mecid Qeniyev, Seid Hüseyin, Ömer Faiq gibi birçok yazar ve edebiyatçılar bu kurbanlardandır². Bu yazarlar, Sovyet döneminde Azerbaycanlılık ideolojisini ve vatanseverlik duygularını savunarak kendi eserlerine yansıtmişler.

R. Rıza, M. Celal, S.Vurgun, M. Dilbazi, E.Cemil gibi yazarlarımız tarafından, İkinci Dünya Savaşı ve aynı zamanda Stalin rejiminin yarattığı baskı ve korku altında kaleme alınan çocuk folklor edebiyatı eserlerinde halkın düşünce ve adap örnekleri büyük ustalıkla yansıtılmış ve çocuk folklor edebiyatının önemli sayfalarından biri olmuştur. Günümüzde Rus folklorcularının Azerbaycan çocuk edebiyatına olan ilgilerinden dolayı kaleme aldıkları eserlerini incelediğimizde Azerbaycan çocuk folklorunun o dönemin Sovyet düşüncelerinden korunduğunu görebiliyoruz.

1992 yılında Azerbaycan ulusu bağımsızlığını kazandıktan sonra Azerbaycan edebiyatı sosyalist faktörleri, düşünceleri ortadan kaldırmış ve yeni bir aşamaya başlamıştır. Bu dönemde birçok yazar tarafından kaleme alınan eserlerde halkın kurtuluşu, bağımsızlığı büyük ustalıkla eserlerde yansıtılmıştır.

Bağımsızlık yıllarında ulusal çocuk edebiyatımızda yeni sanatsal form aramalarına eğilimler yoğunlaşmıştır. 90’lı yıllarda şairler ve yazarlar çocuklar için birçok kitap yayınlamışlardır. E.Ehmedova’nın “Bir mehebbet burulğanı” (1990), X.Hasilova’nın “Xoruzlu desmal” (1994), E.Semedli’nin “Generalın uşaqlığı” (1991), Zahid Xelil’in “Odlar yurdunun paytaxtı” (1992), “Günebaxanlar böyüyecek” (1992), E.Babayeva’nın “Açar” (1991), M.Quliyev’in (Qacar) “Temsiller” (1996), “Alleqorik pyesler” (1997), R.Yusifovlu’nun “Aylı cıdır” (1992), E.Quluzade’nin “Alay komandiri” (1999), M.Tapdıqova’nın “Baba yurdu” (1999), B.Berdeli’nin “Benövşeler açanda” (1996), R.Musa’nın “Temsiller” (1997). Bu eserler çocuklara okumaları için seçenek hâlinde sunulmuştur.³

Azerbaycan çocuk edebiyatı olduğu zamandan günümüze kadar seçkin kalem ustaları tarafından oluşturulmuş, birçok durumda gelişimin zirvesine ulaşmış ve bazı

² b.k., Anonim, Edebiyyat ve Repressiya, Xalq Cebhesi Qezeti, 23.05.2013.

<https://kayzen.az/blog/edebiyat/12276/%C9%99d%C9%99biyyat-v%C9%99-repressiya.html>

³Esgerli. a.g.m., s.10.

durumlarda da düşüş dönemlerinden geçmiştir. Birçok dünya halkının edebiyat tarihini incelediğimizde ve edebî süreçlerinin aşamalı gelişimini gözden geçirdiğimizde bu durumun doğal bir süreç olduğunu kabul edebilir ve dünya edebiyatlarının gelişimini engelleyen veya onları destekleyen birçok sosyal ve siyasal faktörün neden olduğunu sıralayabiliriz. Yirminci ve yirmi birinci asırlarda çeşitli türlerde yazılan çocuk edebiyatı eserlerini incelediğimizde birçok yazarımızın modern düşünceli yeni neslin talebine, zamanın edebi sürecine uygun eserler yaratmak için çok çalıştıkları sonucuna varabiliriz. Dönemin çocuk edebiyatına adanmış bilimsel çalışmalar üzerine birçok araştırma yapılmış, kitaplar, yüksek lisans, doktora gibi bilimsel tezler, makaleler yazıya alınmıştır. Qara Namazov, Ramazan Qafarlı, Xuraman Kerimova, Hemid Araslı, Behlul Abdulla, Nuray Eliyeva, Füzuli Esgerli, Türkay Rehimova, Mustafayeva Xanım Bayram Qızı, İsrail Abbaslı, Paşa Efendiyev, Rafiq Yusifoğlu gibi birçok Azerbaycan folklor çalışmacılarını söyleyebiliriz.

Geçmişten günümüze kadar gelen çocuk edebiyatı zengin, öğretici halk folklorunun mirası olan klasik edebiyattan beslenmiş, örnekleri hem yetişkin hem de çocuk okurlarının coşku ve ilgiyle karşılaşmasını sağlamıştır.

2. AZERBAJYCAN ÇOCUK BASINI'NIN OLUŞMASI

Azerbaycan folklorunu her incelediğimizde, tarihine her indiğimizde, dikkat etmediğimiz veya gözümüzden kaçırdığımız farklı detayları görebiliyoruz. Bu durum Azerbaycan kültürünün, folklorunun köklü olmasının kanıtıdır. Tarih boyunca farklı kültürlerden etkilenen ve gelişen kültürümüz gelecek kuşaklara için de önemli bir mirastır. Tarihimizin bu denli zengin kültürününün unutulmaması, yaşatılması için bizden öncekiler ellerinden gelenin en iyisini yaparak korudukları eserleri günümüze kadar ulaştırmayı başarmışlardır. Bu yolda canla başla, tüm zorluklara rağmen çabalarıyla çalışanlar arasında basın mensupları da vardır.

Azerbaycan'da ilk ulusal basın, 1875 yılında Heslen Bey Zerdabi'nin redaktörlüğünde "Ekinçi" gazetesinin yayınlanmasıyla başlamıştır. Bu tarihi, 90'lı yıllarda bağımsızlığını kazanan Azerbaycan Cumhuriyeti, "Ulusal Basın Günü" olarak kutlamaktadır. Gazetenin temel amacı halkı cehalet ve gaflet uykusundan uyandırmak, insanları aydınlanmaya, ilime, eğitime çağırmasıdır. Aynı zamanda Zerdabi kadınlara toplumda kendi yerlerini bilmeleri için okumalarını, aydınlanmalarını, ilime ve kültüre sahip olmalarını tavsiye etmiştir. O devirde Azerbaycan'da gazete, dergi yazmak veya

yayınlamak pek de kolay değildir. Ancak, her şeye rağmen Hesên Bey Zerdabi Ekinçi'nin ilk sayısını yayınlamayı başarmıştır. Bununla beraber Azerbaycan Ulusal Basını'nın temelini de atmıştır. Üç yıl yayınlanan Ekinçi, 1877 yılında 56. sayısının yayınlanmasından sonra durduruldu. Gazetenin yayımının durdurulmasıyla sarsılan Zerdabi, gazetecilik faaliyetine Heyat, İrşat, Şerqi-rus, Kaspi, Novoye Obozreniye, Debistan gibi dergilerde devam etmiştir.⁴

Çocuk basınının oluşması, çocuk edebiyatının gelişmesine büyük etki yaratmıştır. Azerbaycan'da Molla Nesreddin, Kelniyyat, Zenbur, Mezeli, Tuti, Behlul, Lek-lek gibi hiciv dergileri ve çeşitli basın organları, 20. asrın öncelerinde yayınlanmaya ve çalışmaya başlamıştır.⁵

Azerbaycan alfabesinin geliştirilmesi, modern eğitim sistemine geçilmesi, yeni ders kitaplarının hazırlanması gibi görüşler etrafında konuşmak maksadıyla, 1906 yılında Azerbaycan öğretmenlerinin birinci kongresi toplanmıştır. Kongre üyelerinden olan N. Nerimanov, modern eğitim sisteminin açılması, gelişmesi hakkında ilginç görüşler ileri sürmüştür. Aynı zamanda Hesên Bey Zerdabi, Abdullah Şaiq, Süleyman Sani Axundov, Firidun Bey Köçerli gibi söz üstatları bu kongrenin hazırlanmasında ve gerçekleştirilmesinde aktif rol oynamışlardır.⁶

Debistan (1906-1908), Rehber (1906-1907), Mekteb (1911-1920) isimli çocuk dergileri basılmıştır. Bu dergilerde yer alan, M.E. Sabir, A. Sehet, A.Şaiq, S.S.Axundov vb. Azerbaycan yazarları çocuklar için anlamlı eserler yaratmanın önemini derinliğini arz etmişlerdir. Pedagojik faaliyetlerde bulunan bu yazarlar, çocuk edebiyatına büyük ihtiyaç duyulduğu için bu alanda yılmadan çalışmışlardır.⁷ İlk yayınlanan çocuk dergileri modern çocuk edebiyatının amaçlarını bir bütün olarak kendinde taşımıştır. Dergilerin gerçek amacı, çocukların millî ruhta büyümelerini, eğitim ve öğretim hayatlarına katkı sağlamaları yönündedir. 1906 yılının Ocak ayında yayınlanan "Debistan" dergisinin yazılmasında ve yayınlanmasında emeği geçen, Mirze E. Sabir, Abdullah Şaiq, Memmed Emin Resulzade gibi ediplerimiz çocukların Azerbaycanlılık ideolojisiyle büyümeleri için tüm gayret ve çabalarıyla çalışmışlardır. Bu dergi sadece Azerbaycan matbuatında değil, tüm İslam dünyasında yayınlanan ilk çocuk dergisi

⁴Esmira Cavadova, Azerbaycan Milli Metbuatının İlk Qezeti, Xalq Qezeti, Bakı 2010, s. 8.

⁵Anonim, UBP, Azerbaycan Uşaq Metbuatı, Bakı 27.04.2018. <https://portal.azertag.az/az/node/6044>

⁶b.k., Akif Ehmedov, Azerbaycan Müellimlerinin qurultayları, Ana ve Uşaq, İctimai – siyasi, pedaqoji jurnal, Bakı 24.09.2017.

⁷Rafiq Yusifoğlu, Uşaq Edebiyatı, Şirvan Neşir, Bakı 2006, s.45.

olarak bilinmektedir. Debistan dergisi, Sovyet döneminde Rus rejimi altında ciddi yasaklara rağmen varlığını sürdürmüştür. Derginin ilk iki sayfasında, şiir ve düzyazının yanı sıra ilmi ve gazetecilik yazıları da yayımlanmıştır. Ancak ilk derginin ömrü uzun sürmedi, 9. sayısının yayınlanmasından sonra, 1908 yılında yayınlanması yasaklandı.⁸

Debistan dergisiyle aynı yılda, 1906 yılında, M. Mahmutbeyov'un redaktörlüğünde ikinci bir dergi yayınlandı. "Rehber" dergisinin amacı, insanlara aşılacak istediği görüşü şöyleydi: "İnsanlar tarih boyunca birbirilerini sadece zor gücüyle yenilgiye uğrattıyorlardı. Artık bu bilgi gücüyle, okul, edebiyat, ilim, eğitim ve öğretim yoluyla olacaktır". Çocuklara ilmin gücünü aşılama çalışan derginin birinci bölümünde, Firidun Bəy Göçerli şu sözleri söylemiştir: "Azerbaycan Türklerinin Sadi'si, Hafız'ı, Shakespeare'si yoktur, ancak onun Vagif, Vidadi, Nebati, S.E. şirvani gibi yerleri dolduramaz şairleri, yazarları vardır. O yazar ve şairlerin bin bir zorlukla yazıp yarattığı eserleri unutulmaktadır. Onları toplayıp yeni nesillere ulaştırmak gerekmektedir".⁹

Azerbaycanlı ediplerin bütün çabalarına rağmen 1911 yılına kadar Azerbaycan dilinde dergi yayınlamak pek mümkün değildi. Ancak uzun çabalardan sonra 1911 yılında, "Mekteb" adlı dergi yayına verildi. Derginin redaktörü Qafur Reşat ve Efendizade olmuştur. Derginin esas amacı çocukların, öğrencilerin dünyaya bakış açılarını geliştirmek, tefekkürlerini artırmak, hem çocuklarda hem de büyüklerde okuma alışkanlığı kazandırmayı amaçlamaktır. Dergide, A.Sehet, M.Hadi, A.Şaiq, E.Cavad, E.Nezmi gibi ediplerin şiir ve hikâyelerine yer verilmiştir.¹⁰ Mekteb Dergisi çocukların eğitime, bilime, okumaya ve okullara olan ilgilerinin artmasına, olumlu ahlaki niteliklerinin gelişmesinde önemli rol üstlenmiştir.¹¹

Asrın başlarında çocuk edebiyatı sadece sanatsal yaratıcılık sorunu değil, aynı zamanda gelecek nesillerin eğitim ve öğretiminin, ahlaki niteliklerinin gelişmemesi problemiydi. Böyle ki edebiyatın zenginleşmesi, gelişmesi bütünlükle halkın, milletin, yeni neslin ilim ve eğitim açısından gelişmesine bağılıydı.

⁸ bk., Yusifoğlu, a.g.m., s. 78.

⁹ bk., Xanım Bayram Qızı Mustafayeva, Azerbaycan Uşaq Edebiyatı, Bakı 2011, s.80.

¹⁰bk., Mustafayeva, a.g.e., s.79.

¹¹bk., Cavadova, a.g.e., s.8,

3. SÖZLÜ HALK EDEBİYATINDA KLASİK EDEBİYAT

Azerbaycan'da folklorun ilk yazıya geçirilme aşaması 1830-1900 yıllarını kapsamaktadır. Bu devirde “Vedomosti”, “Tifliskiye vedomosti”, “Novoe obazreniye” “Kafkaskiy vestnik”, “Kafkaz” gazeteleri, 19. asrın yetmişinci yıllarından sonra yayınlanmaya başlayan SMOMPK koleksiyonlarında Kafkas halklarının, Azerbaycan Türklerinin sözlü halk edebiyatının ilk örnekleri geniş ölçüde yansıtılmıştır.¹²

1875 yılında yayınlanan ilk ulusal basın organı olan “Ekinçi” ve “Keşkül” gazeteleri, bu çalışmaları başarılı bir şekilde sürdürdüler.¹³

Azerbaycan sözlü halk edebiyatı örneklerinin toplu koleksiyonunun ana aşaması 1900-1920 yılları arasında olmuştur. Bu dönemde Eynali Sultanov'un ve Mahmutbey Mahmutbeyov'un sözlü halk edebiyatı örneklerini toplaması, yayınlaması ve araştırması Azerbaycan folklorunun ilk adımları olarak kabul edilmiştir. Ünlü edebiyat eleştirmeni Feridun Bey Köçerli, folklorculuğumuzun tarihinde sadece derlemeci değil, aynı zamanda Azerbaycan Folklorunun yaratıcısı olmuştur. O yıllarda folklorun derlenmesi, yayınlanması ve araştırılmasına özel bir katkısı olan Henefi Zeynalli (Azerbaycan Atasözleri ve Meseleleri) (1926), (Azerbaycan Tapmacaları) (1928), kitaplarının yazarıdır ve sözlü edebiyatı sınıflandıran ilk araştırmacılardan biri olarak kabul edilmektedir.¹⁴

Folklor teorisini inceleyen zamanın en ileri araştırma yöntemlerini Azerbaycan folkloruna getirenlerden biri de Amin Abid olmuştur. A. Abid halk türkülerini, bayatılarını, ozan şiirlerinin imgelerini, Türk halklarının yedi heceli şiirlerinin türevlerini, kafiye, ritim, tekrar, aliterasyon, bölme ve diğer şiir kalıpları hakkında bilimsel görüşlerin ilk yazarlarından biridir.

20'li ve 30'lu yıllarda sürekli olarak folklorumuzun derlenmesi ve yayınlanması işleriyle ilgilenen araştırmacı Veli Hulufu olmuştur. O, 1927 yılında “El aşıkları” kitabını ve Azerbaycan'da ilk kez “Koroğlu” destanını (1929. Yılında ikinci baskı) yayınlamıştır. O devirlerde Azerbaycan Sözlü Edebiyatının toplanması alanında Salman Mümtaz'ın ve Himmet Alizade'nin hizmetleri özellikle belirtilmelidir. Salman Mümtaz 1927 ve 1928 yıllarında iki ciltlik “El Şairleri” (Halkın Şairleri) adlı kitabını

¹² Emir Efendiyev, Qafkaz Erazileri ve Xalqlarının Tesvirine Dair Materiallar Toplusu, QEXTMT (SMOMPK) İzahlı Bibliografiya, Bakı – Qartal 1999.

¹³ Anonim, Yeni Azərbaycan. Azərbaycan Mətbuatının İnkişaf Tarixi. Milli mətbuatımızın Əkinç'dən bu günə keçdiyi yol, 2010, S.5-7. http://anl.az/down/meqale/yeni_az/2010/iyul/128155.htm

¹⁴ Hesənqızı Almaz, Folklorşünaslığa Giriş, Elm və Tehsil, Bakı 2015, s.5.

yayınlatmış, Kurbanî'nin, Sarı Aşığın şiirlerini, bayatı, atasözleri ve atasözlerinin en güzel örneklerini kaleme almıştır.¹⁵

İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana folklorumuzun gelişmesinde büyük katkılarda bulunan araştırmacılar arasında H. Araslı, M.H. Tehmasib, M. Seyidov, X. Koroğlu, E. Axundov, V. Veliyev, M. Hekimov, P. Efendiyev, A. Nebiyev'in isimleri özellikle belirtilmelidir.¹⁶

Folklor, halkın hafızası ve kaderidir. Her bir etnosun kaderi, onun millî hafızasına hangi derecede bağlı olduğuyla değerlendirilir. Azerbaycan halkının bir ulus gibi bütünlüğü, onun ayakta durmasını, folklorunu, medeniyetini ve kültürünü yaşatmasını sağlar. Azerbaycan folklorunun şimdiki durumunu objektif olarak nitelendirebilmek için ilk önce çalışmalarını geçen yüzyılda yapılan çalışmalarla karşılaştırmamız gerekir. Böyle ki, Azerbaycan folkloru yirminci yüzyılı teorik ve pratik sonuçlarla kapatmıştır. Asrın başlarında Azerbaycan folklorunun derlenmesi uğrunda ulusun aydınları, kelimenin tam anlamıyla büyük bir mücadele vermişlerdir. “Yoktur milletimin imzası bu imzalar içinde” düşüncesini kendilerine rehber ederek milletimizin maneviyat imzasını diğer imzalar içinde olmasını sağlamak için her türlü zorluklara göğüs germişlerdir. Birçok sayıda folklor metinini toplamış ve yayınlamışlardır. 20-30 yıllarında, Azerbaycan folkloru bilimsel teorik açısından gelişmiştir. O devirlerde Azerbaycan'a davet edilen Sovyet bilimcileri, buradaki araştırmalarına devam ederek genç Azerbaycan halk bilimcilerinin teorik bilgilerinin oluşmasına yön vermişlerdir. 30'lu yıllarda halk bilimi de dahil olmak üzere ulusun entelektüel potansiyeli acımasızca yok edilmiş ve Azerbaycan folklorunun önüne engel konulmuştur. İşte o yıllardan itibaren Sovyet imparatorluğuna sadakatle hizmet eden halk bilimcileri ortaya çıkmaya başlamıştır. Onların gerçek görevleri, Azerbaycan folklorunu Sovyet- Sosyalist ideoloji standartlarına uygun hâle getirmek veya başarısız olurlarsa, sahte folklor metinleri oluşturmaktır. Yirminci asrın yetmişli- seksenli yıllarında, folklor metinlerinin sahteleştirilmesi, aslı olmayan yalancı metinlerin yaratılması daha da gelişmiştir. Ancak asrın sonunda, AMEA'nın Folklor Enstitüsü, Azerbaycan folklorunu yok olmaktan kurtarmıştır Bu enstitü bir tarih filtresi rolünü oynayarak yirminci ve yirmi birinci

¹⁵İradə Sarıyeva, Azerbaycan Folkloru – Ağızdan Yazıya, Bakı xəbər 2015, S. 15.

¹⁶<https://azerbaijan.az/related-information/166>. (Erişim Tarihi: 25.12.2020)

yüzyıllar arasında, Azerbaycan ulusunun geleceğine giden parlak bir yolun temelini oluşturmuştur.¹⁷

Azerbaycan sözlü halk edebiyatı, çok eski bir tarihe sahip kelime hazinesidir. Binlerce yıldır halkımız tarafından derlenen zengin sanatsal örnekleri, atasözleri, bilmeceler, efsaneler, masallar, destanlar ağızdan ağıza aktarılmış, asırlar boyu yaşamış ve günümüze kadar gelmiştir. Bu literatür sözlü olarak ortaya çıkmış ve sözlü olarak da yayılmıştır. Birçoğu üzerinde çalışılmış bu çalışmalar sonucunda orijinal yazarları unutulmuştur.

Sözlü halk edebiyatının en önemli özelliklerinden birisi de halkın yaşamı ve tarihi ile bağlantılı olmasıdır. Bu edebiyat örnekleri insanların hayatındaki en önemli olayları yansıtır. “Kitab-ı Dede Korkut”, “Köroğlu”, “Kaçak Nebi” gibi destanlarda açıkça görülmektedir. Bu eserler sayesinde biz halkımızın hayatındaki en önemli olaylara tanık oluruz.¹⁸

Sözlü halk edebiyatı ürünleri dikkatle incelendiğinde yediden yetmişe cesaret, kahramanlık, vatanseverlik, insanlık, çalışkanlık gibi gerçek insani nitelikleri öğrenmenin yanı sıra yaşanan olayları da daha iyi anlamaya ve değerlendirmeye yardımcı olmaktadır.

Yüzyılın başlarında, Azerbaycan çocuk edebiyatı yeni bir aşamaya gelmiştir. Bu literatürün kapsamlı şekilde gelişmesinde C. Memetkuluzade, N. Nerimanov, M.A. Sabir, R. Afendiyev, A. Cavanşir, F. Göçerli, A. Sehhet, S.S. Axundov, A. Şaig, E. Nazmi ve diğerlerinin unutulmaz hizmetleri olmuştur. Bu yazar ve şairlerin aynı zamanda faaliyet alanları geniş ve kapsamlıdır. Sanatsal yaratımının yanı sıra öğretmenlik yaparak, ortaokul öğrencilerine ders vermişlerdir. Bundan dolayı çocukların ruhunu iyi anlamışlardır. Yazmış oldukları şiirlerinde veya hikâyeye mazmunu eserlerinde, çocuklara hep vatan, millet sevgisini, Azerbaycancılık ideolojisini, kahramanlık ve mertliği, doğruluğu ve cesareti, büyüklere saygıyı, anne-baba sevgisini, çalışkanlığı aşılama çalışmışlardır.

Azerbaycan folkloru, yazarları bilinmeyen kolektif yaratıcılığın ürünü olan bir literatürdür. Antik çağın tarihinden haber vermekle beraber, aynı zamanda Azerbaycan halkının ruhuna nüfuz eden bir kültürdür.

¹⁷Anonim: a.g.m. <https://azerbaijan.az/related-information/166>

¹⁸Anonim: a.g.m. <https://azerbaijan.az/related-information/166>

Azerbaycan sözlü halk edebiyatı, dünyanın diğer halklarının folklorları arasında özel bir yere sahiptir. Tüm halkların edebiyatının ilk ve karakteristik kolektif yaratıcılığı Azerbaycan edebiyatının temelini oluşturmuştur.

Sözlü halk edebiyatının ilk örnekleri ilkel insanların evcil, doğa olayları, avcılık, emek ve bunun gibi benzer konular hakkında hissettikleri duyguların göstergesidir. Bunlar antik çağda ortaya çıkarak ağızdan ağıza aktarılarak yaşanmış ve zenginleşmiştir. Folklor örnekleri, halk zekasının gücünü aydın bir şekilde yansıtarak, içerik açısından ilginç, düşünce bakımından zengin, yüzyılların sınavından geçmiş eserlerdir. Bu sanat incileri, türlerin çeşitliliği, dilin ve üslubun açıklığı, poşettik tutumu ile ayırt edilir. Sözlü edebiyatta halkımızın kaderi ile bağlı düşünceleri, vatanseverliği, hümanizmi, arzu ve dilekleri, aşk, nefret, farklı tarihi dönemlerdeki önemli sosyopolitik olaylara karşı tavır ve düşüncelerinin yansımaları bulmuştur.

Sözlü halk edebiyatının kaleme alınması, sadece Azerbaycan edebiyatı için değil, aynı zamanda tarih, coğrafya, etnografya ve başka ilimler gibi diğer birçok bilim dalının gelişiminde de önemli bir rol oynamaktadır. Azerbaycan halkının dili Türk dillerinden biridir ve bu yüzden, eski Türk halklarının yarattığı destanların olay örgüsü ve motifleri Azerbaycan sözlü halk edebiyatına geniş ölçüde yansıtılmaktadır.

Azerbaycan folkloru çeşitli, zengin türlere sahiptir. Hayatı yansıtması açısından lirik, epik (destan) ve dramatik türleri vardır. Bu edebi türlerin her birine ait janrlar yaratılmış ve zaman zaman zenginleştirilmiştir. Edebiyatımızda, lirik ve epik folklor örnekleri daha çok yaygındır. Farklı edebi türlerin, folklor has olan ortak özelliklerinin yanı sıra, içerik ve biçim bakımından da farklı olanları vardır. Epik folklor örneklerinden olan masallar, destanlar, halk bilgeliğinin bir ifadesi olan atasözleri ve darb-ı meseller tarih boyu komşu halkların folklor ve klasik edebiyatı üzerinde güçlü bir etkiye sahip olmuştur. Lirik türlerden biri olan bayatılar, halkın yaşamının ve günlük hayatının çeşitli yönlerini, sanatsal ve duygusal bir şekilde yansıtmıştır. Azerbaycan folklorunun en zengin türlerinden biri olan bayatıların her dizesi yedi heceden oluşmaktadır.

Tarih boyu folklor türleri arkaik ve çağdaş janrlar olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Bu ayrım folklor türleri için önemlidir. Çünkü, folklorun oluşma süreci tarih boyunca devam ettiği için bu türlere düzenli olarak yeni yeni örnekler eklenmektedir.

Azerbaycan folklorunun dramatik janrları halk oyunları ve saha gösterileriyle temsil edilmiştir. Bunun en tipik örneğine “Kosa-Kosa” gösterisini verebiliriz. İslam’ın kabulünden sonra peygamber ailesine mensup kişilerin trajedisini konu alan ve halk arasında yaygın olan “şebihler” (dini gösteriler) de halk dramlarına aittir. “Şebihler” dinî tiyatro gösterileridir.¹⁹

4. TÖREN VE GÜNLÜK YAŞAM FOLKLORU

Folklor, yüzyıllar boyunca gelişen halk geleneğidir. Yaşam boyunca hayatımızda olup biten her olay folkloru oluşturmaktadır. Günlük yaşamımızda folklor örneklerine sık sık rastlamaktayız. Halk yaşamında törenler oldukça yaygındır. “Kız göçürme”, “Oğul evlendirip gelin getirme”, erkek çocukların Müslümanlık’a adım atması için yapılan törene halk arasında “sünnet” denmektedir. Bunun gibi neşeli, mutlu, hayırlı olayların yanında cenaze törenlerini de belirtmemiz gerekmektedir. Hayır ve şer olarak ikiye ayrılan bu törenler, insanların iyi ve kötü gününde birbirlerinin yanında olmasını birbirlerine destek olmasını sağlamaktadır. Böylelikle birlik ve beraberlik düşüncesini halka aşılarmaktadır. Bu törenlerin çoğu farklı farklı kişilerin gayreti sonucunda gelişmiş ve sonradan halk oyunları düzeyine kadar gelmiştir. Buna örnek olarak, “Kosa Kosa”, “Kosa ve Keçel” oyunlarını gösterebiliriz. Bu oyunların esas kahramanı Kosa ve Keçel’dir. Kosa kışı, Keçel ise yazı simgeler. Bunlar bir araya gelince aralarında tatlı atışmalar olur ve oyunun sonunda Kosa, Keçel’e yenilir. Bu olay, kışın yaza yenilmesini ve baharın gelişini simgelemektedir. Zamanla bu oyunlardaki törenler, yabancı elementlerle sönükleşmiş ve onların gerçek manaları daha çok halkın yaşamı ile gelişmiştir. Bu aşamalardan sonra, aynı oyunlardan doğan ve zamanla halkın yaşamını, ekip biçmesini, yaşam şartlarını, davranışlarını yansıtan daha modern ve kendi devri için daha aktüel olan halk oyunları ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu gruptan olan halk oyunlarından, “Ekende yok, biçende yok, yeyende ortak kardeş”, “Ne yağurdum ne yaptım, hazırca köke buldum” gibi deyimler ortaya çıkmıştır.

Sözlü halk edebiyatının eski türlerinden biri olarak bilinen halk oyunları, insanların eğlenmesine hizmet eden folklor ürünlerinden biridir. Halk oyunları, gelişim geçirerek günümüze kadar gelmiştir. Halk oyunları bir tür gibi şekillenene kadar folklorun diğer türleri içinde özellikle de epik türün ayrı ayrı janrlarında ortaya çıkmıştır. Böylelikle saz şairleri, profesyonel öykücüler, öykü anlatan anne ve babalar, nineler öykülerin gidişatına kendilerini kaptırmış, jest ve mimiklerden, el ve kol

¹⁹ İsrail Abbaslı -Behlül Abdulla, Azerbaycan Folkloru. ŞERQ-QERB Yayınevi, Bakı: 2005, s. 9.

hareketlerinden yararlanmışlardır. Bu zaman söylenen folklor örneği sanki sahneye uyarlanmış ve halk oyunlarının ilk hücrelerini ortaya çıkarmıştır. Bu durum öykülerin, destanların, saz sanatlarının, törenlerin, halk oyunlarının ortaya çıkmasına ve gelişmesine sebep olmuştur.²⁰

Folklor denildiğinde sadece büyüklerin yaşam tarzı, hayat biçimi akla gelmektedir. Ancak çocukların dünyasını incelediğimizde görüyoruz ki attıkları her adım, söyledikleri her kelime birer folklor örneğidir. Kendilerinin yarattığı ve büyüklerinden duyup kendilerince şekillendirdiği folklor örneklerini görebiliriz. Geçmişten günümüze çocuklar çeşitli oyunlarla kendilerine eğlence ortamı, malzemesi yaratmışlardır. Bunlardan bazıları zaman içinde unutulmuş olsa da bazıları hâlâ korunup saklanmaktadır. Günümüz çağına bakıldığında ilim ve teknolojinin gelişimiyle ortaya çıkan tablet, telefon ve televizyonlar çocukları gerçek hayattan alıp, teknoloji dünyasına götürmektedir. Bazı bilgisayar oyunları çocukları şiddete meyilli, agresif bir birey olmalarına yardımcı olmakta ve aynı zamanda kendi kültürlerini, folklorlarını da unutmalarına sebep olmaktadır. Elbette bu olaylara daha çok büyük şehirlerde rastlamaktayız. Çünkü internet erişimi şehirlerde ve metropollerde köylere nazaran daha kolaydır. Köyde yaşayan çocuklar için bu durum farklıdır. Doğayla iç içe büyüyen çocuklar kendi oyuncaklarını ve oyunlarını kendileri yaratırlar bunların sonucu kendi eğlencelerini oluştururlar ve daha çok üretirler. Bu durumda şehirde yaşayan çocuğun yaşamı ile köyde yaşayan çocuğun yaşamı birbirinden farklıdır. Bu duruma şehir-köy çatışması da diyebiliriz. Her bölgenin, şehrin kendine has folklor özellikleri vardır.²¹

4.1. ƏMƏK NƏĞMƏLƏRİ / İŞÇİLİK NAĞMELERİ

Sözlü halk edebiyatının şiir örneklerinden bahsedildiğinde ilk olarak “işçilik nağmeleri” anlatılır. Bu şarkılar, insanlar arasında işi ve iş sürecini kolaylaştırmak, coşku uyandırmak için icra edilir. Esas olarak bu nağmeler tarım, sığır yetiştiriciliği ve avcılıkta icra edilmektedir. Türkü olarak da adlandırabileceğimiz “işçilik nağmeleri”, Azerbaycan halk edebiyatının en eski ve en önemli türlerinden biridir. İlkel dönemlerde hayvancılık, tarım ve avcılık gibi ekonomik faaliyetlerle ilgili olaylar hakkında insan zihninde oluşan tasavvurların yansımaları bu türde görmek mümkündür. Diğer türlü bu nağmelerde, animist inançların köklerinde bulunan ruh, toprak ve hayvan sürüleriyle

²⁰ bk., Hesənqızı. a.g.m., s. 152-153.

²¹ bk., Ahmet Şahidov, Azerbaycan Folklorunda Oyun ve Eğlenceler.
<http://www.shahidov.com/ru/?p=720>

insan arasındaki etkileşimin izlerine de rastlayabiliriz. Azerbaycan emek nağmeleri içerisinde sınıflandırılan türlerden diğerleri “holavarlar ve sayacı sözleridir”.²²

İşçilik nağmeleri yirminci yüzyılın başlarında Azerbaycanlı aydınlar tarafından çalışılmaya başlanmıştır. Hasan Bey Zardabi folklor örnekleri arasında işçilik nağmelerine geniş yer vermiş, onların tarihi-sosyal değerini yüksek derecede kıymetlendirmiş, aydınları “milletin geçmişinde olan iyi ve kötü günleri yorumlayan şarkıları” derlemeye çağırmıştır.²³ 1910 yılında SMOMPK'nin 31. yayınında, Sayacı sözler yayınlamıştır. Feridun Bey Göçerli'nin 1912 yılında yayınlattığı “Balalara Hədiyyə” kitabında, sayacı sözleri yaygın olarak kullanmıştır. Yirminci yüzyılın ilk yarısında, Azerbaycan folklorunun maksatlı ve geniş bir biçimde incelenmesi, folklorun teorik konularının işlenmesine başlanmıştır. Düşünce ve hayal ürünü olan sözlü edebiyat örneklerini toplayıp yayınlanmasında büyük rolü olan şairleri, yazarların ve aynı zamanda müzisyenlerin de büyük rolü vardır. 1936-1928 yılında, Azerbaycan'a müzik folkloru derlemek için gelmiş V.M. Krivonosov ve V. Belyayev birçok Azerbaycan halk şarkısını, aynı zamanda “işçilik nağmelerini” nota almıştır. Bu nağmeler, “Çoban Avazı”, “Şum Nağmesi”, “Çek Şumla Yeri”, ve “Sağım Nağmesi”dir²⁴.

Halk müziğinin kaydedilmesi ve yayınlanması üzerinde yapılan çalışmalar hem emek şarkılarının koleksiyonu hem de müziğin öğrenilmesine yol açtı. Üzeyir Hacıbeyov'un “Azerbaycan Türk Halk Türküleri” koleksiyonunda yayınlattığı nağmelerin bir kısmı “emek” konusundadır. Koleksiyondaki “Tütü Nenem”, “İş Başına”, Zahmetin Işığı”, “Çek Şumla Yeri” ve “Ben Biçerdöverim” gibi emek şarkılarının ritmine göre müzikologlar tarafından uzun zamandır öğrenilmesine rağmen, folklorcuların dikkatinden kaçmış, metnin tür özellikleri, içeriği, dili ve poetik kuruluşu uzun bir süredir kendi araştırmacılarını beklemiştir.²⁵

Sayacı sözler, “hayırlı olan, iyilik getiren” anlamlarına gelir. Ünlü edip Feridun Bey Köçerli araştırmalarında sayanın Farsçada “gölge” anlama geldiğini yazar. Halk

²² Firuddin B. Köçerli, Sayacı Sözler, Tbilis 1910, s.1-10.

²³ Mirehmedov Eziz - Hesenzade Turan, Ekinçi 1875-1877, Baku 2005, s.441.

²⁴ bk. Bilal H. Hüseyinov, AMEA Folklor İnustutu, Azerbaycan Folklorunda Emek Nağmeleri. Baku 2013, s.6.

²⁵ bk., Sarıyeva, a.g.m., s.15.

arasında bu kelime nimet, nezaket, iyilik anlamında kullanılır. Sayacı sözlerde daha çok büyükbaş ve küçükbaş hayvanlara beslenen sevgi ve özen gösterilmektedir.²⁶

Hasat zamanı söylenen nağmelere holavarlar denilir. Tanınmış halk bilimci, filoloji öğretim üyesi aynı zamanda AMEA'nın muhabir üyesi Azad Nebiyev holavarlar hakkında şöyle yazmıştır: “Çin, Hint ve İskandinav halklarının folklorunda “ho” kutsal boğa (inek) toteminin adı olmuştur. Türk dilli halkların; Azerbaycan, Uygur, Özbek folklorunun tören şarkılarında “ho” kutsal bir varlık, bir mutluluk sembolü olarak söylenilir. Holavarlar, aynı zamanda kutsal varlıklar hakkında şarkı anlamına gelir”. Büyük sanatçı, besteci Üzeyir Hacıbeyov türkülerimizin notları, örnekleri hakkında şunları kaleme almış: “Halk türküleri, Azerbaycan halkının ruh hâlini beyan ediyor”.²⁷

Ayrıca o şiir ve müziklerde, yaratıcılığın derecesini belirleyebilecek çok fazla malzeme vardır. O müziğin, edebi psikolojik ve etnografik önemi büyüktür.²⁸

Muslim Magamayev ve Üzeyir Hacıbeyov'un 20. yüzyıl çalışmalarına özellikle değinilmelidir. Çünkü, halk müziği her zaman bu iki sanatçının odak noktası olmuştur. Bu müziğin gelişimine olan sürekli ilgi sanatçıların halk sanatına olan derin sevgilerinin bir ifadesidir. 1927 yılında iki sanatçı, “Azerbaycan Türk Halk Müzikler” toplusunu yayınlamışlardır. Bu kitap 1985 yılında “Halk Şarkıları” adıyla da yayınlanmıştır. Koleksiyonda 33 halk şarkısı bulunmaktadır. Çoğunlukla lirik, emek ve günlük yaşam şarkılarından oluşmaktadır.²⁹

4.2. TAPMACALAR / BULMACALAR

Azerbaycan folklorunun epik türlerinde yaşam olayları anlatım yoluyla yansıtılır. Halkın istek ve arzuları renkli görüntülerle ifade edilir. Genel olarak epik türde olan eserler insanlara yaşam olaylarını çeşitli yollarla tanımlamasına izin verir. Azerbaycan folklorunun bulmaca türünde hikâye arka plana geçerek daha çok nesnelerin dış görünüşü, anlamı ve değeri hakkında ilginç görüşler aktarılır. Epik türler temaların bolluğu, kapsamlılığı, hayata uygunluğu, dilin doğallığı ve basitliliği, anlatılan olayların akıcılığı ile ayırt edilebilir.

²⁶ Eliyva Xeyale, M. H. Təhmasibin Xalq Ədəbiyyatımızda Merasim və Mövsüm Nağmələri Əsəri Haqqında, Azərbaycan Şifahi Xalq Ədəbiyyatına Dair Tədqiqlər XXIV, 2007, s.127.

²⁷ Səriyeva İrade, Folklorumuzun qədim lirik örnəkləri - sayacı sözlər, holavarlar, əkinçi nəğmələri, Bakı xeber 2015, s 15.

²⁸ bk., Savalan Ferecov, MEDENİYYET, Azerbaycan Respublikasının Medeniyyət Nazirliyinin Neşri, Bakı 2014.

²⁹ bk., Hesənqızı, a.g.m., s.75-76.

Halk edebiyatımızın türleri arasında çok az çalışılmış ve neredeyse hiç öğrenilmeyen tür bulmacalardır. 19. asra kadar bulmacalar hiç toplanılmamış ve kaleme alınmamıştır. Bulmacalar 1920'li yıllardan sonra derlenip toplanmış ve yayınlanmıştır. V.Hulufu'nun derlediği bulmacalar ilk defa okuyucularıyla 1928 yılında buluşmuştur.³⁰

Azerbaycan sözlü halk edebiyatının en yaygın imgelerinden biri çeşitliliği ile ayırt edilen bulmacalardır. Bulmacalar, herhangi bir nesneyi veya olayı mecazi bir şekilde göstererek kısa metaforik ifadeleri, şiir ve düzyazı formuyla insanları düşündürmeye sevk etmektedir. Yüzyıllar boyunca kuşaktan kuşağa, ağızdan ağıza aktararak değişikliğe uğrayan bulmacalar, insanların doğa olaylarını hassas bir şekilde gözlemlemesinden, halkın figüratif düşüncelerinin doğasında bulunan tüm ince çizgileri ve edebi dilin parlaklığından dolayı özlü bir biçimde ortaya çıkmıştır. Bir diğer tanımla bulmacalar, kişinin zihinsel yeteneğini ve zihin çevikliğini test etmek için oluşturulmuş edebi türdür. Bulmacada herhangi bir nesnenin özellikleri kapalı bir şekilde söylenir veya başka bir eşyaya benzetilerek nesnenin bulunmasını karşı taraftan talep edilir. Bulmacalar antik ve orta çağda ilginç bir eğlence aracı olmuştur.

Azerbaycan sözlü halk edebiyatında “bulmaca” ismi hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Esas olarak, “bulmaca”, “bilmece” ve “açmaca” seçenekleri üzerinde değerlendirme yapılmıştır. “Bilmece” ve “açmaca” ifadelerini ileri sürenler, bu konu hakkında bazı detayları dikkatten kaçırmışlardır. Çünkü Azerbaycan Türkleri, eski çağlardan beri cevap gerektiren şiirsel metinlere kesin isimler vermiş, aynı zamanda atalarımız edebi türün en önemli yönünü tanımlamak için “bulmaca” terimini kullanmışlardır. Bulmak fiilinin emir kipinde kullanılan kelime türün netleştirilmiş tarafını ve fiile getirilen -ma ve -ca eklerinin eklenmesiyle de edebi metninin oluşturmuştur. Ancak bulmacalara bazen bilmece de denilir. Birinci kelime “bul-mak”, ikincisi “bil-mek” fiilinden türemiştir. Kuşkusuz çok az bilgiyle bir bilmecenin cevabını bulmak zordur. Genel olarak bulmacanın gerçek şartı sorunun cevabını işaretle, kaliteyle ve karakter görünümüyle karşılaştırılmalı olarak gösterilen nesneyi veya olayı bulmaktır. Bu yüzden “bulmaca” ismi daha uygundur.³¹

Tap- tapı dəmir qapı,

³⁰ Paşa Efendiyev, Azerbaycan Şifahi Xalq Edebiyyatı, MAARİF Neşriyyatı, Bakı 1992, s.122.

³¹ bk., Nureddin Seyidov, Tehmasip Ferzeliyev, Tapmacalar, Azerbaycan Xalq Edebiyyatı, Şerq-Qerb, Bakı 2004, s.25.

On iki budaq, iki yarpaq. (saat)³²

Göydən gəlir dərvişlər,

Kürkün yərə sərmişlər,

O qədər oynamışlar,

Xurdu – xəşir olmuşlar (qar)³³

Bulmacalar, genelde söyləndiyi zaman “o nedir ki...?, o hansı..?, o nece..?, o hanı..?, o nededi..?, o kimdir ki..?” soru kalıplarıyla başlar. İlginçtir ki Azərbaycan folklorunda halk, bulmaca oluşturunca neredeyse soru ifade eden tüm kelimeleri kullanmıştır. Soru çeşitliliğinin fazla olmasının esas sebebi, soru zamirinin anlamsal kapasitesine göre karakterlerin her biri birer işaret ve eylemlerin taşıyıcısına dönüştüğü içindir.³⁴

Üçü bizə yağdır,

Üçü cənnət bağıdı,

Üçü yığar gətirər,

Üçü vurur dağıdar. (İlin fəsilləri)³⁵

Bulmacalar konu ve içerik bakımından hacimce geniş, özgün ve eğlenceli özelliklere sahip olması nedeniyle çocuklar için de en popüler folklor örneklerinden biri hâline gelmiştir. Aynı zamanda bulmacaların, bazıları düzyazı şeklindeyken bazıları da bayatılar, atasözü ve deyim şeklinde kullanılmaktadır. Çeşitliliği ile bilinen bulmacalar, bayatılar gibi dörtlü şeklinde kullanılmaktadır³⁶:

Mən aşiqəm, könüldən,

Xəbər alın əmirdən.

³² bk. Nureddin Seyidov, Ferzeliyev, a.g.e., s.18.

³³ bk. Nureddin Seyidov, Ferzeliyev, a.g.e., s.21.

³⁴ bk. Almaz Hesenqızı, a.g.m., s.189.

³⁵ bk. Nureddin Seyidov, Ferzeliyev. a.g.e., s.22.

³⁶ bk. Almaz Hesenqızı, a.g.m., s.188-189 .

Bugün nubar yemişəm,

Budaqları dəmirdən (kəbab)³⁷

Bulmaca eski bir folklor türüdür. İnsanlar arasında iletişimin ve sosyal ilişkilerin olduğu andan günümüze kadar halk arasında devamlı olarak gelişmiştir. Bulmaca ilk olduğu devirlerde, efsanevi anlamlar içermekteydi. Buna doğüstü olaylar ve varlıklar hikâyesi olan nesnelere neden olduğu düşünülmektedir. Günümüzde hâlâ cansız nesnelere, hayvanların tanımlanmasıyla ilgili bazı bulmacalara rastlayabilmekteyiz.

O nedir ki,

Axşam çağında,

Ərik bağında,

Uçardı bir quş,

Əderdi qa- qa. (qarğa)³⁸

Altı taxta, üstü taxta,

oturub bir ağ otaqda.

Qoyun deyil, ot otlayır,

toyuk deyil, yumurtlayır. (Tısbəğa)³⁹

Fin bilim insanı Ellie Kyenges Maranda, “bulmacanın teorik açıdan tanımlanması bu janrın dahilen de eşitlenmesi için gerekli değil” düşüncesini savunurken, Corcis, Dandis ve Skott bu görüşün tamamen tersini savunmuşlardır. Ancak deney öncesi teorik tanımlamalar pek doğru olmaz ve sonucunu beklediğimiz teoriler hiçbir zaman kendisini doğru bir şekilde aktarma yapamaz.⁴⁰

³⁷ bk. Nureddin Seyidov, Ferzeliyev, a.g.e., s.23.

³⁸ bk. Nureddin Seyidov, Ferzeliyev, a.g.e., s. 24.

³⁹ bk. Nureddin Seyidov, Ferzeliyev, a.g.e., s.70.

⁴⁰ Ramazan Qafarlı, Uşak Folklorunun Janır Sistemi ve Poetikas, Bakı 2013, s.273.

Bulmacalar, diğer türlerden farklı olarak her zaman ikili diyaloglar içerisinde olur. Birinci tarafta soru, ikinci tarafta her zaman net bir cevap olur. Bulmacayı söyleyen kişi bulmacanın sonunda “açması?” diye bir soru sorar ve karşı tarafın cevap vermesini bekler. Bazı araştırmacıların görüşlerine göre, bulmaca verildiğinde ilk akla gelen birinci taraf olur ve diğer taraf, yani cevap veren kişi, ikinci planda kalır. Ancak, her iki taraf birbirine bağlı olduğu için her iki tarafın da önemli olduğunu savunanlar da vardır. Söyleyen ve cevap veren taraflar sabit, dayanıklı ve şifrelenmiş bir biçimdedir ve bu durum her iki tarafın bulmacalar için önemli olduğunu göstermektedir.⁴¹

Bulmacalar bazı araştırmacılara göre, geçmiş zamanlarda efsanevi olaylarla bağdaştırılmıştır. Örneğin, Yunan mitolojisinde Sfenks’in adıyla ilgili efsanelere göre, yüksek bir dağın tepesinde efsanevi bir kuş varmış. Bu kuş bir bulmaca anlatmış, bu bulmacayı bilmeyeni yok edermiş. Bilmece şöyledir: “O nedir ki, sabah dört, öğlen iki, akşam üç bacaklı oluyor?” Herkes bulmacanın cevabını düşünürken sonunda ünlü bir bilge, bulmacanın cevabını bulur ve söyler. “O bir insan. Çocukken elleri ve dizleri üzerinde emeklediği için dört, gençliğinde iki, yaşlılığında ise elinde baston olduğu için üç bacağı olur”.⁴²

Bulmacalarla efsaneleri (Mif) eşitleştiren veya onları birbirleriyle etkileştiren getiren bir düşünce biçimi olarak kabul eden araştırmacılar da vardır. Tolles’in düşüncelerine göre, her iki tarafta soru vardır, ancak efsanelerde olan sorular cevap niteliği taşımayan sorulardır. Bulmacalar ise, her zaman cevap gerektiren bir soru biçimidir.⁴³ Her iki tarafta, anlatım biçimi metinlerde kelimelerle anlatılan işaretlerde gizlidir. İlkinde neden bahsedildiği açıktır, ancak özel bir şekilde, işaretler ve sembollerle alışılmadık bir biçimde aktarılır. İkincisinde ise, konun kendisi yoktur, ancak sahip olduğu özelliklerinin bazı faktörleri listelenir. Bulmacalar, işlevselliğine göre üç bölüme ayrılmıştır. Duygusal (emosyonel), entelektüel (entelektüel) ve bilgilendirici (informatik)⁴⁴.

(Emosyonel) Duygusal: Zeka toplumda ilk ortaya çıktığı zamanlarda, belirli bir icraatta eksik bir halka olarak sunuldu. Ortalama entelektüel zekaya sahip olan insanlar, yüksek entelektüel zekaya sahip olan insanlardan sayca yüzde yetmiş oranda fazladır. Peki duygusal zeka nedir? Duygusal zeka, kişinin kendi hisleri dışında, yakın

⁴¹ Nureddin Seyidov, Ferzeliyev, a.g.e., s.4.

⁴² bk. Ramazan Qafarlı, a.g.m., s.310.

⁴³ Паремнологический сборник. Пословица. Загадка (структура, смысл, текст). М Наука, 1978, с.252.

⁴⁴ bk. Ramazan Qafarlı, a.g.m., s.273.

çevresindeki insanların duygularını anlamasına denir. Aynı zamanda duygusal bulmacalar, hislerimizi, düşüncelerimizi ve gözle göremediğimiz mecazları kendinde barındırır. Avrupa folklorunda, bu grupta olan bulmacalar, daha çok cinsellikle bağdaştırılarak mecaz anlamlarda ele alınmıştır. Fakat, Azerbaycan Türklerinin derlediği bilmece arasında cinsellikle ilgili bulmaca örnekleri yoktur. Ancak bazı metinlerde, kızla erkeğin arasında görülen zahiri yakınlığa atıfta bulunulmuştur⁴⁵.

Uçan bir quş kenekdir,

İşi tamam kələkdir,

Dəyirmanə can verər,

Xırmana da gərəkdir⁴⁶.

(Entelektüel) Entelektüel: Çoğu bulmacaların cevabı sadece ezbere, hafızada tutularak değil, aynı zamanda zihin yardımıyla da bulunur. Araştırmacılar, onları gerçek bulmacalar olarak gruplaştırmışlardır. Azerbaycan halkının yarattığı bulmacaların çoğunda, soruların formülasyonu insanların deneyimi ve bilgisine dayanmaktadır. Aynı zamanda, eski zamanlardan insanların doğaya, gök cisimlerine, vahşi hayvanlara karşı savunmasız olduklarından onlara karşı bir korku oluşmuştur. Bu korku sayesinde onları farklı kodlamalar veya dolaylı olarak anlatmaya çalışmışlardır. Bu da insan zihninin gelişmesinde, ilerlemesinde etki gösteren faktörlerden biri gibi gösterilebilir⁴⁷.

Tut ağacı üzü pərdə,

Barmaq gəzir pərdə- pərdə,

Gah dərində, gah zərində,

Ağlar ahu- zar dilində. (Tar)⁴⁸

⁴⁵ bk. Ramazan Qafarlı. a.g.m. s.273

⁴⁶ bk. Nureddin Seyidov, Ferzeliyev. a.g.e. s.43

⁴⁷ bk. Ramazan Qafarlı. a.g.m. s.278

⁴⁸ bk. Ramazan Qafarlı. a.g.m. s.281

(İnformatik) Bilgilendirici: H. Coyko, Taylor Arçir, Elli M. gibi araştırmacıların incelemelerine göre, bulmacaların bir kısmı halk arasında (rahip soruşturmaları) olarak bilinmektedir.⁴⁹ Orta çağda, halkı bilgilendirmek amaçlı yapılan bu eylemlerde, dini doktrinler konusunda gerekli bilgi ve özel eğitimi olmayanlar cevap bulmakta zorluk çekmişlerdir. Bu düşünceden yola çıkarak, bu sonuçları Azerbaycan folklorunda uygularsak, o zaman İslam'ı destekleyen bulmacaları bulabiliriz. Lakin, Azerbaycan folklorunda dinsel içerikli bulmacalar neredeyse hiç bulunmamaktadır. Bu nedenle bulmacaları yalnızca dini yaymak amacıyla kullanmak yanlış bir tutum olacaktır⁵⁰.

Neredeyse tüm bulmacaların bilgilendirici özelliği vardır. Bulmacalardaki bilgilendirmeler doğaüstü olaylarda, hayvanlarda, bitkilerde, insanlarda, ev eşyaları ve yaşamda kendini daha belirgin şekilde göstermiştir.

Əyri – müyrü hara gedirsən?

Təpəsi delik, sən nə deyirsən? (Tüstü ve baca)⁵¹

Dam üstə at kişnər. (Novdan)⁵²

Azerbaycan sözlü halk edebiyatının araştırmacılarından olan H. Zeynalli, E. Axundov, P. Efendiyev, N. Seyidov, A. Nebiyev bulmacaları konu başlıklarına göre aşağıdaki gibi gruplar hâline getirmişlerdir.⁵³

1. Doğa ve Doğaüstü Olaylar 2. Flora 3. Hayvanlar, kuşlar ve böcekler 4.Çiftçilikle bağlı tarım araçları ve makineler 5. İnsan vücudu 6. Giyim ve kuşamlar 7. Ev, silah ve günlük kullanımlı eşyalar 8.Yemekler ve diğer gıda ürünleri 9. Bilim ve teknoloji 10. Çeşitli konularla ilgili bulmacalar.

Vay – vay uçar,

Vay – vay qonar,

⁴⁹Rafiq Yusifoglu, Uşaq Edebiyyatı, Şirvan Neşr, Bakı 2006, s.281.

⁵⁰ bk. Ramazan Qafarlı, a.g.m., s.280.

⁵¹ bk. Ramazan Qafarlı, a.g.m., s. 287.

⁵² bk. Ramazan Qafarlı, a.g.m., s. 287.

⁵³ bk. Ramazan Qafarlı, a.g.m., s.371.

Vay iliksiz,

Vay sümüksüz. (Ağcaqanad)⁵⁴

Nə əli var, nə ayağı,

Dağıdar dəli sayağı,

Şıqhaşırıq açar qapı. (Külək)⁵⁵

Bulmacalara yakın türlerden biri de “bağlamalardır”. Bağlamalar dördlü şəklində olup müzik eşlişində söylenir. Şarkıya benzeseler de içerik olaraq bulmacalara yakındır. Bağlamalar, soru ve cevap formatında olur. Bu soru ve cevaplar şiirle karşılıklı atışma biçimindedir. Birbirleriyle atışan âşıklar, usta söz sanatkârları olduklarını kanıtlamak için, bu “bağlamarı” yani söyleyecek cevapları ustalıkla seçmeleri gerekmektedir. Bu yüzden bağlamalarda zengin vezin ve kafiye, güzel uyum ve derin anlam gereklidir⁵⁶.

O, nədir ki özü vardır, zətı yox?

Nə xələtdir, tikişi yox, qatı yox?

O nə şeydir; dəvəsi yox, atı yox?

Uzun gedər, bir tükənməz yolu var

Cəvab:

O kölgədir; özü vardır, zətı yox.

Dəri dondur; tikişi yox, qatı yox,

O gün, aydı; dəvəsi yox, atı yox,

Uzun gedər, bir tükənməz yolu var⁵⁷.

⁵⁴ bk. Ramazan Qafarlı, a.g.m., s.374.

⁵⁵ bk. Ramazan Qafarlı, a.g.m. s.374.

⁵⁶ bk. Nureddin Seyyidov, Ferzeliyev, a.g.m., s.22.

⁵⁷ bk. Nureddin Seyyidov, Ferzeliyev, a.g.m., s.24.

Bulmacalarla bağlamalar arasında benzerlikler olduğu gibi farklılıklar da vardır. Farklılıklardan biri bulmacaların yaratıcısının bilinmemesidir. Her bir bulmacanın ilk yaratıcısı vardır ve olmuştur. Lakin, bir yaratıcısı olsa da, onun kimliği, ismi unutulmuş, kaybolmuş ve bulmacaların ilk versiyonu, yüzyıllar boyunca insanlar tarafından geliştirilmiş ve değiştirilmiştir. Böylelikle gerçek halk ürünü olmuştur. Ancak bağlamalar öyle değildir. Çoğunun yazarı bilinmekte ve bazıları da destanlarda bulunmuş ve korunmuştur. Aynı zamanda bağlamalarda ilk soru, kaç satırdan oluşuyorsa cevap da eşit olması gerekir. Bu durum bulmacalar için geçerli değildir.⁵⁸

Ancak tüm bunlara rağmen, bağlamalar da bulmacaların bir koludur. Aralarındaki farklılıklara bakmayarak, her ikisi de halk tarafından sevilip ve kabul edilmiştir.

Sonuç olarak, Azerbaycan sözlü halk edebiyatının bulmaca türünün stabil bir şekile sahip olmadığını, içerik ve konu olarak genişliğe sahip olduğunu görmekteyiz. Atalarımız gözle görülebilen ve hissedilebilen her şeyi almış, birkaç karakteri uygulayabilecekleri şiirsel bir biçime sokarak bulmaca hâline getirmişlerdir.

4.3. YANILTMACLAR / TEKERLEMELER ve DÜZGÜLER

Azerbaycan Sözlü Halk Edebiyatında, masalların başında anlatılan, “Yanıltmaç”, “Pişrov”, veya “Müqeddime” yani ön söz denilen eğlenceli, komik ifadeler ile çocuk folklorundaki sanamalar, düzgüler, Türk halk edebiyatında “Tekerleme” olarak adlandırılmıştır. Tekerlemeler, sadece sözlü halk edebiyatının lirik türü değil, aynı zamanda epik türünün de bir parçasıdır. Masallarda, halk gösterilerinde tekerlemelerden yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Söz ozanları da bazen birbirleriyle tekerlemelerle atışmışlardır. Bir dizi anlamlı ve anlamsız kelimelerden, söz yığınınından oluşan tekerlemeler, dinleyicileri eğlendirmek, onların dikkatini çekmek amaçlı yaratılmıştır. Tekerleme söyleyen kişilere dikkat ettiğimiz zaman onların yerine göre bazen el hareketleriyle bazen jest ve mimiklerle söylediklerini, daha etkili bir şekilde aktarmaya çalıştıklarını görebiliriz. Bir veya daha fazla cümleden oluşan tekerlemeler, benzer sesleri ve kelimeleri birbirine karıştırarak ve onların telaffuzunu zorlaştırarak, söyleyen kişiyi yanıltmış ve “yanıltmaç” kelimesi de bu durum sonrası ortaya çıkmıştır.⁵⁹

⁵⁸bk. Nureddin Seyyidov, Ferzeliyev, a.g.m., s.25.

⁵⁹ bk. Anonim, Qedim Folklor Nümuneleri – Yanıltmaclar, UBP, 2013.<https://portal.azertag.az/az/node/1057>

Azerbaycan halkının, sözlü olarak yaratmış olduğu folklor örneklerinden biri olan tekerlemeler, kuşkusuz çocukların yetiştirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Tekerlemeler, çocukların doğru telaffuz alışkanlığına sahip olmasına ve kelime dağarcığının gelişmesinde ve artırılmasında büyük önem taşımaktadır. Çocuklar, tekerlemeleri söyleyerek zor, dile yatkın olmayan kelimelere hâkim olarak doğru konuşma becerileri edinmektedirler. Bunların hepsi, onlar için ilginç olduğu kadar eğlenceli ve düşündürücüdür. Aslında bir çocuk folkloru ürünü olan tekerlemeler, halk için de eğlence hâline gelmiş, çeşitli törenlerde, bayramlarda söylenmiştir. Eğlendirmek, neşeyi artırmak için söylenen bu ifadeler aralıksız, sesli söylenerek kahkahalara neden olmuştur. “Qırx küp, qırxının da, qulpu qırıq küp”. Tekerlemeler, çocuk folkloru ürünlerinde en çok kullanılan kelime oyunlarından biridir.

Tekerlemelerin sabit bir biçimi olmasa da, ortak bir niteliğe sahiptir. Örneğin: Benzer ses ve söz birleşmelerinin, cümle boyu birbirini izlemesi hâli: “Ey qafəsdəki çil bildirçin qardaş, gəl səninlə çil bildirçinləşək, çil bildirçinləşsən də, çil bildirçinləşməyəcəm”. Burada, “çil bildirçin” söz birləşməsi ve “-çil, -çin, -il, -iri -ləş” ses kombinasyonları tekrarlanmıştır.⁶⁰

Kelimelerin veya cümlenin tamamının bazı değişikliklerle aktarılması: “Getdim, gördüm, bir taxcada bal, bir taxcada qıl, bir taxcada zil. Balı uddum, qılı diddim, zili atdım”.⁶¹

Tekerlemeler ninnilere, sanamalara, bulmacalara, bayatılara nazaran onlardan sonraki dönemlerin yaratıcılık ürünüdür. Kelime oyunları ile bağlantılı olduğundan içeriğinde efsanevi ifadeler çok fark edilmemektedir. Büyüler, sanamalar, ninniler, bulmacalar, bayatılar ve tekerlemeler arasında az çok biçim benzerliği olduğu bilinmektedir. Büyük olasılıkla tekerlemeler her şeyden önce sanama ve bulmacaların çocuk oyunlarına uygulandığında bu türlerin içinde oluşmuştur. Ancak zaman geçtikçe çocuk oyunlarının günlük yaşamda işlenmesi ve geliştirilmesi sonucunda tekerlemeler, sanama ve bulmacalardan ayrılmış ve yeni niteliklere sahip olarak bağımsız bir tür hâline gelmiştir.

Tekerlemeler, basitten karmaşığa veya tam tersi karmaşıktan basitliğe doğru ilerlemektedir. Bu özellik tekerlemenin en önemli özelliği arasındadır. Azerbaycan

⁶⁰ bk. Ramazan Qafarlı, Azerbaycan Uşak Folkloru, Bakı 2011, s. 19.

⁶¹ bk. Qafarlı, a.g.m., s. 19.

sözlü halk edebiyatının şiir türlerinde, özellikle tılsımlarda ön plana çıkan bu üslup, çocuk müziklerinin ayrı ayrı örneklerinde de bulunmuştur.⁶²

Tekerlemeler, kelimelerin varlığına göre iki kısma ayrılır: Basit ve karmaşık tekerlemeler.

Sade tekerlemeler birkaç kelimedden oluşuyor. “Ağ balqabaq, boz balqabaq, boz balqabaq, ağ balqabaq” veya “Bu mis ne pis mis imiş, bu mis Kaşan mis imiş”. “Aşpaz Abbas aş asmış, asmışsa da az asmış”. Birkaç kelimenin oluşmasından meydana gelen bu tür tekerlemeler sade adlandırılrsa da, aynı kelimelerin tekrarından oluşan ses ve sözler telaffuzu zorlaştırmaktadır.

Karmaşık tekerlemeler çok fazla kelimenin katılımıyla meydana gelmektedir. “Şap beyin Şutullu xatunu gönderdi meni Şappulu xanımın şarap-şurupunu getirmeye. Gettim gördüm Şuppulu xanımın şarap şurubunu Şapla Şup Şappıldadır. Şapa dedim, şarapşurupu ver, dedi Şapdan istedi. Şupu axtardım şapşurupu tapmadım, Şapı axtardım şapşurupu tapmadım, gördüm ki, Şappulu xanımın şarapşurupu ne Şapdadır ne Şupda, qaldım şarapşurupda.” “Gettim gördüm bir dere de iki kar, kor, kürkü yırtıq kirpi var. Dişi kar, kor, kürkü yırtıq kirpi, erkek kar, kor, kürkü yırtıq kirpinin kürkünü yamamaqdağnsa, erkek kar, kor, kürkü yırtıq kirpi, dişi kar kor kürkü yırtıq kirpinin kürkünü yamayır.” “Gettim gördüm bir dere de yeddi qara, qaşqa, tepel, sekil keçı var. Dedim: -Ay yeddi qara, qaşqa, tepel, sekil keçı, benim yeddi qara, qaşqa, tepel, sekil, keçimi gördünmü? Dedi: -Senin o yeddi qara, qaşqa, tepel, sekil keçin, benim yeddi qara, qaşqa, tepel, şekil keçimin yeddi qara, qaşqa, tepel, sekil balasıdır”.⁶³

Tekerlemeler sabit bir biçime sahip olmasalar da, diğer türlerin hepsi için ortak olan niteliklere sahiptir. İlk önce tekerlemeler aliterasyonlardan (Seslerin tekrarlanması) oluşmuş ve farklı üslup noktalarını kendinde yansıtmıştır.⁶⁴

A) Benzer Ses ve Söz Birleşmelerinin Cümle Boyu Birbirini İzlemesi:

-Ey qafəsdəki ÇİL bildirÇİN qardaş, gəl səninlə ÇİL bildirÇİNLəşək.

-ÇİL bildirÇİNLəşsən də, ÇİL bildirÇİNLəşməyəcəm,

ÇİN bildirÇİNLƏşməsən də, Çil bildirÇİNLəşəcəyəm.

B) Sözlerin veya Bütün Cümlenin Bazı Değişikliklerle Tekrarı:

⁶² Azad Nebiyev, Azərbaycan Xalq Edebiyatı, Bakı 2001, s.538.

⁶³bk. Nebiyev, a.g.m., s. 538.

⁶⁴bk. Qafarlı, a.g.m., s.388.

Atı min, iti qov. İti qov atı min. Atı min, iti qov. İti qov, atı min.

C) Söyleyeni Yanıltmaya ve Şaşırtmaya Çalışmak:

Dəyirmanə girdi köpək,

Dəyirmançı vurdu kötək.

Köpək yedi, köpdü köpək,

Kötək yedi, köpdü köpək⁶⁵.

Tekerlemeler, insan zihnini geliştirmenin yanı sıra, çocukların düzgün ve akıcı konuşma alışkanlığının geliştirilmesine de yardımcı olmuş, aynı zamanda konuşmayı netleştirerek içtenlikle şiir okumaya, kafiyeli kelimeler yaratmaya ve çocuklar için birçok çocuk şarkılarının oluşturulmasına kaynaklık etmiştir.

Ala dana bala çepişe kelleleşdi. Kelleleşdiyinden çepişin başı ala dananın başıyla başladı. Başlaşan başlar başlar başabaş başladı.

Ay qılquyruq qırqovul, gel bu kola gir, qılquyruq qırqovul⁶⁶.

Bala balaya,

Bala – bala bala dedi,

Bala balanı,

Bala – bala bala buladı.⁶⁷

Qurd quzuya,

Quzu qurda,

Quzu quzuya,

Qurd qurda,

Qurd qurdun quzusuna,

⁶⁵bk. Qafarlı, a.g.m., s.389.

⁶⁶Qafarlı, a.g.m., s. 394.

⁶⁷Qafarlı, a.g.m., s. 396.

Quzu quzunun qurduna quyu qazdı.⁶⁸

Mollanı əmmamələməli, əmmamələməməlimi?⁶⁹

4.4. BAYATILAR / MANİLER

Azərbaycan folklorunun eski türlerinden biri olan bayatılar, basitliğin ve karmaşıklığın, ilkellik ve modernliğin harika birleşimiyle, günümüz okuyucuların dikkatini çekmektedir. Bu merakın sonucunda doğan duygular, bayatıların kadimliğinin ve bilgeliğinin anlık olarak idrak edilmesinden doğan duygular, en derin, munis duygulardır. Bayatlıların yorumu ve anlayışı, aslında kendi kültürümüzün, dilimizin ve kendimizin anlayışıdır.

Bayatılarda dış sadelik ve özgünlük türün anlam derinliğini ve sanatsal zenginliğini tespit etmeyi ve yorumu zorlaştırmıştır. Başka bir engelse metot meseleleridir ki bu sözlü yaratıcılığın tipolojisi, özgünlük yetersizliği ve edebî kriterlerin bayatılara bazen uygulanmamasıyla ilişkilidir.⁷⁰

Azərbaycan sözlü folk edebiyatının araştırmacıları, günümüz Azərbaycan'ında bayatı söyleme geleneğinin hâlâ yaygın olduğunu belirtmişlerdir. Sözlü edebiyatımızın en yaygın türlerinden biri olan bayatılar, ağızdan ağıza yayılmakta, halkın maneviyat dünyasını zenginleştirmektedir. Törenlerde, düğünlerde ozanların bayatı söyledikleri ve bayatılar vasıtasıyla atıştıkları bilinmektedir. Halkın, kederli ve duygusal anlarında bile ozanların bayatı söyleyip dinleyicilere teselli verdiği bilinmektedir. Asırlar boyunca Azərbaycan halkı en özel günlerinde bayatılara sarılmış ve bayatıları günümüze kadar taşımışlardır. Böylelikle bayatılar Azərbaycan halkının kültürel mirası hâline gelmiştir.

Toplumsal değerlerin ve normların, bir diğer ifadeyle toplumdaki mevcut düzenin işleyiş kurallarının öğretilmesi noktasında önemli rol üstlenen ve bireye ne şekilde davranılması, nelerden kaçınılması, nelerin dikkate alınması, nelere hassasiyet gösterilmesi gerektiğini öğreten örnek ve ideal davranış modelleri sunan manilerin söz konusu işlevi, Azərbaycan manilerinde de ön plana çıkmaktadır. Gelenekteki sürekliliği

⁶⁸Qafarlı, a.g.m., s.399.

⁶⁹Qafarlı, a.g.m., s. 400.

⁷⁰Asif Hacı, Bayatı Poetikasi, Bakı 2019, s.4.

göz önünde bulundurulduğunda Azerbaycan manileri, geçmişte olduğu gibi bugün de değerler ve normlar sisteminin öğretilmesi sürecinde önemli bir işlevi üstlenmektedir.⁷¹

Ezzinəm kasad olmaz,
Mərd əli kasad olmaz,
Yüz namərdin çörəyin,
Doğrasan kasa dolmaz.⁷²

Apardı Batı məni,
Qul edip sattı məni,
Yollar uzun, mən yorğun,
Doğrayır, çatı məni.⁷³

Maniler (bayatılar), Azerbaycan sözlü halk şiirinin en yaygın türlerinden biridir. Aynı zamanda maniler, Azerbaycan ağız edebiyatının, kafiyeye sistemi "aaba" şeklinde olan, dört mısradan ve her mısrası yedi heceden oluşan halk şiirinin lirik türüdür. Burada ana fikir son iki mısradan ifade edilir. Konuca geniş ve çeşitli olan manilerde halkın kederi, toplumsal yapıya, zulme karşı dayanışma, işgalcilere karşı nefret, özgürlük ve mutluluk dilekleri dile getirilmiş, aşk, ayrılık ve dostluk üzerine etkili maniler okunmuştur. Sözlü halk edebiyatının diğer türleri gibi maniler de kuşaktan-kuşağa farklı varyantlarla aktarılmıştır. Maniler, Azerbaycan sözlü halk edebiyatından zaman içinde yazılı edebiyata geçmiştir. İmgelerinin yeniliği, sıra dışılığı ile karakterize edilen bu sanat incileri, aynı zamanda müzikle de bağlantılıdır.⁷⁴

Mani, Azerbaycan folklorunun en yaygın türlerindedir. Manilerin çoğu mazmundur. İçeriği ise üzgün, kederli ve melankoliktir. Konu çoğunluğunu sürgün, ayrılık, vatan sevgisi olan maniler oluşturmaktadır. Bu örneklerin her biri derin düşünce ve duyguları ifade eden, sanatsal estetik ve felsefi duyu zenginliği ile ayırt edilen tükenmez bir halk edebiyatı hazinesidir. Esasen kişisel samimi duygular, lirik ruh hâli,

⁷¹ Aslı Büyükokutan Töret, Azerbaycan Manilerinin Toplumsal Değerleri ve Normaları Öğretme İşlevi, 2017, s.169.

⁷² Aslı Büyükokutan T., a.g.m., s.168.

⁷³ Behlül Abdulla, Abbaslı, a.g.m., s. 8.

⁷⁴ bk. Behlül Abdulla, Babazade, Memmedli, Abbaslı ve Ferzeliyev, Azerbaycan Bayatıları, XXI YNE – Yeni Neşirler Evi, Bakı 2004, s.6.

ruhun eksenini bulduğu bu eğlenceli ağırlık, kompakt şiirsel biçim örneklerinin her biri kendi içinde kapsamlı bir çalışmadır.

Mani (bayatı) terimi “eski, bayat” kelimesi ile bağdaştırılmış, hem “Ulu Tanrı” gibi anlamlandırılmış (Mahmut Kaşgari), hem de Oğuz Han’ın torunu, Gün Han’ın ikinci oğlu Bayat’ın, sonraları ise kadim Azerbaycanlıların soy köklerinde önemli rol oynamış, aynı isimde kabile, tayfa ve halkın adı ile tanımlanmıştır. (Salman Mümtaz). Bayatların en kadim türlerinden olan Saya ise aynı zamanda halk şarkıcısı, saz ve söz sanatkarı ozanın ulu babası sayılmış, bu şarkıcı ve sanatçı, birçok soyların, boyların, destanların yaratıcısı ve yazarı gibi değerlendirilmiştir⁷⁵.

Bu değerlendirmelerden bayatının Azerbaycan folklorunun en eski türlerinden biri olduğu ve yüzyıllar boyunca uzun bir yol katettiği anlaşılmaktadır. Artık bilimsel literatürde şu görüş yerini almıştır: Azerbaycan’da MS 1. bin yılda yaşayan ve Azerbaycan halkının oluşmasında büyük rol oynayan Hunlar, Hazarlar, Avarlar, Sabirler ve diğer Türk Oğuz boylarının yazısı olmasa da onların ana dilinde sözlü edebiyatın zengin örnekleri oluşmuş ve günümüze kadar ulaşan bayatların, laylaların ve ağıtların büyük bir kısmı o dönemde yaratılmıştır.

Bu aynı zamanda “bayatların İslam öncesi Türk edebiyatında Türk şiirinin ulusal biçimini oluşturduğu” anlamına gelmektedir. Bir diğer deyişle bayatının “mani” biçiminin dünya edebiyatı tarihinde, her zaman Doğu edebiyatında ve sadece Türk edebiyatına ait bir şiir biçimi olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Bunun benzer örnekleri İslam edebiyatında nadirdir ve bu örnekler Türk halk şiirinin etkisi altında yaratılmıştır⁷⁶.

Bilindiği üzere bayatı, mani, hoyratların en eski örnekleri dilden dile, ağızdan ağıza, nesilden nesile aktarılmış, farklı yüzyıllarda derlenmiş cönlere, el yazmalarına giden yolu bularak dönemin ünlü yazar ve şairlerinin, bilim ve kültür temsilcilerinin çeşitli üsluplardan olan eserlerinde yaşamıştır. İlginçtir ki 11. yüzyılın ikinci yarısında Divanü-Lugati’t-Türk’te halk edebiyatının birçok incisinin yanında bayatı, mani örnekleri de bulunmuştur.⁷⁷

Öpkəm gəlib oğradım,

⁷⁵bk. Abdulla, Babazade, Memmedli, Abbaslı ve Ferzeliyev, a.g.e. s.4.

⁷⁶ bk. Behlül Abdulla vd., a.g.m., s.5.

⁷⁷ bk. Behlül Abdulla vd., a.g.m., s.5.

Aslan layu kökrədim,
Alplar başın doğradım,
İndi meni kim tutur?
“Öfkələnərək kənara fırladım,
Aslan kimi kükrədim,
İgidlerin başını kəsdim,
İndi məni kim tutar.⁷⁸”

Bu dördlükler bayatı gibi yedi heceli olsalar da biçim, uyum ve anlam açısından bayatılardan farklıdır. Bu dördlükler sonraki yüzyıllarda yedi heceli dördlükler şeklini almış ve en eski bayatı türlerinden biri olarak yaygınlaşmışlardır. Onların kitlesel mahiyet taşıması “Divanü Lügati’t Türk” yazarı Mahmut Kaşgarlı’nın da odak noktasında olmuş ve zaman içerisinde bu örneklerden yararlanmışlardır. Bu, bayatıların antik çağlarda bile kapsamlı anlam ifade ettiğini, çok yönlü bir tür olduğunu, onun hem fikir, içerik ve yapı bakımından birbirinden farklı olduğunu hem de türleri, imgeleri ve dalları yüzyıllar boyunca halkın şiirsel süzgecinden geçmiş ve yeni renkler kazandığının bariz örneğidir. Bayatıya benzeyen bilmeceler, tekerlemeler, çocuk oyun şarkıları ve mevsim, tören şarkıları da kuşkusuz bu türün etkisiyle oluşmuştur. Çiftçi ve çoban şarkılarından holavarlar, sayalar, inançlar ve aynı zamanda nazlama, okşama, sızlama ve ağıtlar gibi çeşitler bu türün ana kolları hâline gelmiştir.

Əziziyəm dilən gəz,
Bağda gülü dilən gəz.
Qürbətdə xan olunca,
Vətəmində dilən gəz⁷⁹.

Aşk konusunda ve sosyal içerikli bayatılar da vardır. Yukarıda belirttiğimiz gibi bayatı dört mısradan ve her dizesi yedi heceden oluşmaktadır. Birinci, ikinci ve

⁷⁸ bk. Behlül Abdulla vd., a.g.m., s.5.

⁷⁹ Behlül Abdulla ve İsrail Abbaslı, Azərbaycan Folkloru, ŞERQ – QERB, Bakı 2005, s.135.

dördüncü dizeleri kafiyeli, üçüncü mısraları ise serbesttir. Birinci ve ikinci mısralar giriş niteliğindedir. Bayatıların ilk dizeleri kurallı olarak, “Men Aşiq”, “Men Aşiqem”, “Ezizinem”, “Elemi” sözleri ile başlar⁸⁰.

Mən aşiq nə vəfası,
Nə əhdi, nə vəfası,
Vəfalıya can qurban,
Namərdin nə vəfası.⁸¹

Farklı dönemlerin önemli olaylarıyla söylenen bayatılar, yaratıcılarının hayatlarında derin izler bırakan sarsıntıları hatırlatarak, geçmişimizden haber verir.

Əzizim, ötmək olmaz,
Köhləni ötmək olmaz,
Elin attığı daşı,
Yerdən tərətmək olmaz.⁸²

Toplumsal açıdan önemli bayatıların çoğunda vatan özlemi, sürgün ve yabancılık gibi konular çoğunluğu oluşturmaktadır. Bu tür örneklerde hem farklı tarihsel bölümlerin izleri hem de sosyopolitik olayların neden olduğu faktörler özetlenmektedir.

Ana, mənə az ağla,
Qış sızıda, yaz ağla,
Nə vaxt yadına düşsəm,
Ağ kağıza yaz, ağla.⁸³

⁸⁰bk. Xanım B. Mustafayeva, a.g.m., s. 27.

⁸¹ Behlul A. ve Abbaslı İ., a.g.m., s.139.

⁸² Behlul Abdulla ve Abbaslı İ., a.g.m., s.140.

Mən aşiqəm gülzara,
Çəmənzara, gülzara,
Ayrılığa dözməktə,
Axır gəlib gülzara⁸⁴.

Cesaret, dostluk, yiğitlik, namus, şeref, utanç gibi insani nitelikleri yansıtan bayatılar düzen içerisinde bir dizi oluşturur. Gurur, destek, yardım içerikli bayatılar da kendi fikir yönlerine göre ayırt edilir.

Bülbüller uçdu bağa,
Qondu budaq – budağa,
Dünyada bir canım var,
Olsun yara sadağa⁸⁵.

Bu çeşit ve türlerin bir kısmı tarih boyu müzik ve melodiyle bir bütün oluşturmuştur. Onların yaratıcıları ve sanatçıları yarattıklarının bestecisi olmuştur. Bu, Azerbaycan halkının şiir ve müziğinin gelişmesinde bayatılar önemli bir rol oynadı ve bu görünüş halkın hafızasında sağlam bir temel oluşturdu. Bayatılar, bireysel ve toplu yaratıcılığın ürünüdür. Bireyseldir, çünkü yazarlarını bilemediğimiz bu sanat incileri farklı tarihi zamanlarda şiirsel ve beste yapma yeteneği yüksek olan kişiler tarafından yaratılmıştır. Topludur, çünkü onlar sosyal yapıya sahiptirler, bireyler tarafından yapılan bu örnekler halkın, toplumun sanatsal düşünceleriyle olgunlaşırken, fikir ve sanat yönünden zayıf olanlar hafızalardan silinir ve sanatın gerçek şaheserleri sonsuz bir ün kazanırlar.

Ünlü yazarlar bayatı mirasının zenginleştirilmesinde önemli bir rol oynamışlardır. 22. yüzyılda, Sarı Âşık, Lale gibi üstatların bayatıları yaygın ve

⁸³ Behlul Abdulla ve Abbaslı İ., a.g.m., s.149.

⁸⁴ Behlul Abdulla ve Abbaslı İ., a.g.m., s.149.

⁸⁵ Behlul Abdulla ve Abbaslı İ., a.g.m., s.144.

bilinmektedir. Yazılı edebiyatımızda Hatai, Amani, Saleh, Mecruh, Mesum, Bikeş gibi sanatkarların bayatıları da bilinmektedir⁸⁶.

4.5. NƏĞMƏLƏR / NAĞMELER

Azərbaycan sözlü folklor edebiyatının ortaya çıxıp yayılmasında bu diyarda yaşayan, çalışan hemen hemen her birey, her nesil yer almaktadır. Gerçek anlamda epostan, halk dramlarından, lirikadan, destan gelenekleri ve bu geleneğin ana türlerinin çeşitli kombinasyonlarından oluşan poetik folklor sanatı çok eskidir ve bazı durumlarda bu eskiliği ayırt etmek kolay değildir. Bu zorluğun oluşmasının başlıca sebebi, folklor örneklerinin oluşmaya başladığı zamanlarda yazının olmaması ve ilerleyen zaman içerisinde de bazı folklor örneklerinin kaleme alınmamasıdır. Ancak sözlü folklor edebiyatının folklor örnekleri ağızdan ağıza, kuşaktan kuşağa aktarılarak tarihi veya sosyopolitik olaylarda iz bırakarak kendini göstermeyi başarmıştır.

Azərbaycan sözlü folklor edebiyatı ürünlerini işiten, dinleyen, okuyan çocuklar ve gençler kendilerini bu örneklerde anlatılan kahramanlar gibi ve bu örneklerde anlatılan olaylardaki gibi hissetmektedirler. Bu sözlü folklor edebiyatının estetik ve anlam gücünün kuvvetli ve etkileyici olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda folklor, çocuklar için zengin bir bilgi kaynağıdır, onların konuşmalarını geliştirmelerine yardımcı olup ana dillerinin güzelliğini hissedip öğrenmelerini sağlamaktadır. Her bir folklor ürünün kendisine has özellikleri vardır. Her bir kişinin hayatı boyunca duyduğu ilk nağmeler, ninniler, laylalar, okşamalar, azizlemeler, bayatılar onun eğlenmesi için bir araç değil, aynı zamanda onun gelişimini etkileyecek, doğru kararlar alabilmesini sağlayacak bir vasıta. Örneğin laylalarda veya okşamalarda büyüklerin çocuğa olan sevgisi, umut ve güven duyguları ana dilinde sanatsal bir şekilde ifade edilmektedir.

Nazlasın dilim səni,

Böyütsün elim səni,

Meydanda at oynadan,

Bir igid görün səni.⁸⁷

⁸⁶ bk. Behlül Abdulla vd., a.g.m., s.7.

⁸⁷ Behlül Abdulla ve Abbaslı İ., Azərbaycan Folkloru (Mekteblilər Üçün Seçmələr), ŞERQ – QERB, Bakı 2005, s. 6 – 7.

Çocuk şiirlerinde sesler sanki sözlerle dans etmektedir. Eski zamanlardan günümüze kadar halkın günlük yaşamında kullanılan tören nağmeleri, anlam ve içeriklerine göre iki kategoride incelenmiştir. Takvimle bağlı yeni dönemle, sezonla ilgili ve aile-ev törenleriyle ilgili nağmeler. Her bir milletin hayatı anlaması, deneyimlerinin tek başına şekillenmesi ister mevsim isterse de aile-günlük yaşam törenlerinin birbirlerine uygun, benzer yönleriyle beraber ulusal özelliklere sahip birçok yönleriyle de bağdaştırılmıştır. Tabii ki tüm bunlar da nedensiz değildir. Bilindiği üzere bu törenlerin her birinin farklı ayinleri, sözleri, nağmeleri ait olduğu toplumun yaşamını, geçimini, sosyopolitik görüşlerini, doğaya ve topluma karşı düşünce ve tutumlarını doğru bir şekilde içermiştir. Mevsim tören nağmeleri ise, yılın belirli mevsimleriyle bağlantılı olarak yapılmaktadır. Törenlerde yapılan ritüeller, söylenen nağmeler yine de halkın sıkı çalışması ile bağdaştırılarak söylenmiştir.

Heyva, narın iyi gəlir.

Es, ey gilavar, gilavar.

Güldən, xarın iyi gəlir,

Es, ey gilevar, giləvar.

Səndən yarın iyi gəlir,

Es, ey giləvar, giləvar,

Ay xoş giləvar, giləvar.⁸⁸

Folkloru halkın hayatından ayrı düşünmek hiç de mümkün değildir. Folklor, kişinin doğduğu günden ölene kadar ki hayatını kapsar ve bunun yanında da insana müzik eşlik eder. Gerek doğum törenleri, laylalar, ninniler, benzetmeler, bayatılar, gerek cenaze törenleri, ağıtlar, mersiyeler, bilinçli veya kendiliğinden oluşan ani mırıldanmalarla oluşan nağmeler yaşamın bir parçası hâline gelmiştir. Böyle ki laylalar, okşamalar, azizlemeler sadece çocukları severken, halaylar ve düğün nağmeleri evlilik törenlerinde, ağıtlar, mersiyeler ise cenaze törenlerinde söylenilmektedir. Bunu da belirtmemiz gerekir ki, bir sıra poetik halk sanatının örnekleri müzikalliği ve melodilikliği ile seçilerek halk havasının motivelerine göre mırıldanarak okunmuştur.

⁸⁸ Behlul Abdulla ve Abbashlı İ., a.g.m., s.84.

Bu anlamda annelerin çocukları için söylediği nağmeler, ninniler bir sazın sesi kadar melankolik ve melodiktir. Nağmeler, folklorun önemli ve esas kolunu oluşturarak onun gelişiminde önemli bir rol oynamıştır.

4.6. LAYLALAR / NİNNİ

Azərbaycan Sözlü Halk Folklorunun digər türlerinden biri de ninnilerdir. Ninniler çocuk folklorunun en popülar örneklerinden biri olarak her zaman ön planda olmuş, annelerin çocuklarını uyutmak için beşik başında bebeklerine okudukları hazin ruhlu ritmik nağmelere denilmiştir. Bu nağmelerde, annelerin bebekleriyle ilgili gelecek planları, kaygıları, arzu ve istekleri düşünceleri şiirsel bir yansımayla ninnilere aktarılmıştır.

Layla beşiyim lay lay,

Evim eşiyim lay lay,

Sən get şirin yuxuya,

Çəkım keşiyin lay lay⁸⁹

Ninniler sadece çocukları uyudukları zaman onlara anneleri tarafından söylenilen hazin bir nağme değil, aynı zamanda bebeği uykudan uyandırmak, eğlendirmek, hoş tutmak için de söylenir. Ninniler hazin bir müzik eşliğinde, genellikle anneler tarafından söylenilen beşik nağmeleridir. Genellikle daha konuşamayan, yürüyemeyen iki veya üç yaşında olan bebekler için okunur.

Balama qurban inəklər,

Balam nə vaxt iməklər?

Balama qurban serçələr,

Balam nə vaxt dirçələr?

Balama qurban ilanlar,

Balam nə vaxt dil anlar.⁹⁰

⁸⁹ Xanım B. Mustafayeva, a.g.m., s.28.

⁹⁰ Behlul A. ve Abbaslı İ, a.g.m., s.17.

Ninniler şekil açısından bayatılara benzerler lakin içerik açısından bayatılardan tamamen farklıdırlar. Ninniler, halk arasında sadece “beşik nağmeleri” olarak değil, aynı zamanda “nenniler” olarak da bilinmektedir. Azerbaycan folklor araştırmacılarından biri olan M. Eliyev şekil özellikleri açısından ninnileri iki kısma ayırmıştır. Asıl Ninniler ve Tamamen Bayatı Şeklinde Olan Ninniler.⁹¹

Asıl ninnilerin ilk dizeleri “Laylay dedim” ile başlar, öte yandan da onların sonuna her zaman “Balam laylay a laylay, Gülüm laylay, a laylay” nakaratı ilave edilir.⁹²

A layla, quzum, layla,

Ayım, ulduzum, layla,

Sən hasilə çatınca,

Hər dərdə dözüm, layla⁹³

Tamamen bayatı şeklinde olan ninniler ise annelerin bayatılardan esinlenerek, benzer kelimeleri kullanarak oluşturduğu nağmelerdir. Bu nedenle, ninnilerin bu şekilde bayatılarla olan yakınlığı ve bazen de bayatıların ninniler gibi kullanılması ninnilerin bayatıların bir parçası, bir türü olabileceğini düşündürmektedir.⁹⁴

Lay lay toyun qurbanı,

Kəsim qoyun qurbanı,

Sən yeri bir mən baxım,

Olum boyun qurbanı.⁹⁵

Azerbaycan çocuk folkloru içerik ve tür çeşitliliği bakımından oldukça zengindir. Mevzu ve söyleme tarzı açısından ninnilere yakın olan nazlamalar,

⁹¹Ramazan Qafarlı, a.g.m., s.131.

⁹²Ramazan Qafarlı, a.g.m., s.132.,

⁹³Behlul A. ve Abbaslı İ. a.g.m., s.15.

⁹⁴ bk.Ramazan Qafarlı, a.g.m., s.135.

⁹⁵ bk. Ramazan Qafarlı, a.g.m., s.170.

sanamalar, düzgümler ve okşamlar da halk şiiri örneklerindendir. Ninnilerde bebekleri uyutmak için söylenilən hazin nağmələr, okşamlar, sanamalar, düzgümler nazlamalarda tam tersi olaraq çocuğı sevmək, oynatmaq içindir. Düzgümler çocuklar için olan isimlərin, karakterlərin, rollərin təkrarıyla oluşən və hiçbir anlam ifadə etməyən şiirsel mətnlərdir. Sanamalar, bir çeşit şiirsel oyundur ki bu oyunu yönetmək için kaptan bulunur.

Dağın maralı,

Gözü qaralı,

Dünyanın malı,

Bu balama qurban.⁹⁶ (Okşamlar)

Üşüdüm ha, üşüdüm,

Dağdan alma daşıldım.

Almacığımı yedilər,

Mənə zülüm verdilər.

Mən zülümdən qaçaram,

Dərin quyu qazaram,

Dərin quyu beş keçi,

Hanı bunun erkeçi?

Erkeç qaya başında,

Hay eledim gəlmədi,

Çiyit verdim yemədi,

Çiyit qazanda qaynar,

Qənbər bucaqda oynar⁹⁷. (Düzgümler)

⁹⁶ bk. Ramazan Qafarlı, a.g.m., s.180.

⁹⁷ bk. Qafarlı Ramazan, a.g.m., s.230.

Əmim oğlu,
Üzü buğlu,
Haldurun dedi,
Huldurum dedim,
Huldurum dedi,
Haldrım dedim.
Göye bir ağaç atdı,
Qarğı sapı,
Gül budaxlı⁹⁸(Sanamalar)

Layla balam, gül balam,
Sən benim sümbül balam,
Laylayımla yatasan,
Oyatsın, bülbül, balam.⁹⁹(Nazlamalar)

4.7. NAĞİLLAR / MASALLAR

Hem çocuklar hem de yetişkinler tarafından sevilen sözlü halk edebiyatının en yaygın türlerinden biri olan masallar insanların hayatını, yaşam tarzlarını, etnografyalarını incelemek açısından araştırmacılar için daha fazla materyal sağlamıştır. Masallar kadim kültürümüzün bir kroniğidir. Dünyada öyle bir halk yoktur ki, masal yaratmamış olsun. İnsan kendi hayatını, yaşamını, arzu ve isteklerini, iyinin kötülüğe karşı zaferine olan inancını masala dönüştürmekten özel bir zevk almıştır. Dünya halklarının hikâyelerinin çoğunun merkezinde iyiyle kötü, doğruyla yanlışın arasındaki ebedi mücadelenin sanatsal ifadeyle aktarılmış olduğu görülmektedir.¹⁰⁰

Masallar halkın hayat ve yaşam tarzlarını, düşüncelerini, dünya görüşlerini, arzu ve düşüncelerini yansıtır ve genellikle “Qaravelli” adlı girişle başlar. İsmayılov ve

⁹⁸ bk. Qafarlı Ramazan, a.g.m., s. 243.

⁹⁹ bk. Qafarlı Ramazan, a.g.m., s.128.

¹⁰⁰bk. Qafarlı Ramazan, a.g.m., s.404.

Orucov “Azerbaycan Xalq Edebiyyatından Seçmeler” (Qaravelliler, Oyunlar ve Xalq Tamaşaları) adlı çalışmalarında, Qaravelli’yi şu şekilde tanımlarlar: “Azerbaycan dilinin açıklayıcı sözlüğünde (Qaravelli-“konuşmak” yerine uygun, “günlük hikâyelerden alınan mizah türü”) olarak verilmiştir¹⁰¹. Garavelli, masalların başında söylenen şiir biçiminde küçük bir giriştir ve aynı zamanda hikâyeye bir bağlantısı yoktur, sadece dinleyicilerin dikkatini çekmeyi amaçlar.

Hamam, hamam içində,
Xəlbir saman içində.
Dəvə dəlləklilik eylər
Köhnə hamam içində
Qarışqa şıllaq atdı,
Dəvənin qıçı battı.
Hamamçının taşı yox,
Baltacının baltası yox.
Orda bir tazı gördüm,
Onun da xaltası yox.
Ömrümdə çox şılaşı yemişəm,
Heç belə yalan deməmişəm.¹⁰²

Anlatıcı masala başlamadan önce “bir varmış bir yokmuş” kelimelerini kullanarak giriş yapar, bitirince de “Gökten üç elma düştü, biri benim, biri kendimin, biri de anlatıcının” kelimelerini kullanır. Aslında üç elmanın hepsi bir kişiye, hikâyeye anlatıcısına ulaşıyor.¹⁰³

¹⁰¹bk. Hüseyin İsmayılov ve Tahir Orucov, Azerbaycan Xalq Edebiyyatından Seçmeler, (Qaravelliler, Oyunlar ve Xalq Tamaşaları), ŞERQ-QERB, Bakı 2005, s.7.

¹⁰²İskenderova (Aslanova) Vefa, Ortak Türk Formelleri, Azerbaycan ve Türkiye Masalları Örneğinde, (AMBA Folklor Enstitüsü, Türk Halkları bölümü.),(makale), s.3.

¹⁰³Şemsizade Nizameddin, Nebiyev B, Ceferov N, Qasimov H., Edebiyyat Nezeriyyesi, (AMEA ve İU), (ders kitabı), PROQRES, Bakı 2012, s.229.

Masallar devrimden önce derlemecilerin dikkatini çekmiş ve büyük bir kısmını kaydederek “Çocuk Masalları” adı altında toplamışlar, dersliklere, dergilere, mecmualara vermişlerdir. Tanınmış Rus yazar K. D. Uşinski şöyle yazıyor: “Ben halk masallarını çocuklar için yaratılan ve yazılan herhangi bir eserden daha çok üstün tutarım”.¹⁰⁴ Çocuklar, tüm masalları ilgiyle, coşkuyla ve sevgiyle karşılarlar, bilinçlerine kazınmış bir şekilde dinler ve birbirilerine tekrar tekrar anlatarak kendilerini masal kahramanlarına benzetirler. Çünkü, halk sanatının bu incileri arasında ki masallar, çocukların yaş özelliklerine, ruhuna, sanatsal zevkine daha uygundur. Masalların kahramanları ya çocukların kendileri ya kendi yaşlarındaki birileri ya da onların iyi tanıdıkları hayvansal, bitkisel varlıklardır. Aynı zamanda masalarda yaratılan çocuk karakterler, çocuk kahramanların olması çocukların dikkatini oldukça çekmektedir. Kahraman çocuklar masalda verilmiş gerçek veya uydurma güçlere karşı gelmiş, zalimlerle, kötülerle yaşam mücadelesi vererek ve bütün zorlukları yenerek, zulme uğrayan insanları kurtarmışlardır. Azerbaycan halk masallarında olan çocuk kahramanlar genellikle, kardeşlerinin en küçüğü veya arkadaşlarından dış görünüşçe zayıf, ancak yaşına göre bilge çocuklardır. Bu çocuklar bilgisiyle doğruyu ortaya çıkararak, hakkı ve adaleti yerine koyarak kahramanlık adını kazanmışlardır. “Cırttan” masalını buna örnek olarak verebiliriz.

Masallar tema ve içerik açısından oldukça zengindirler. Onlar, genellikle sihirli masallar, ev ve yaşamla ilgili masallar, hayvanlar ve kuşlar hakkında olan masallar ve tarihi masallar olarak guruplara ayrılmışlardır.¹⁰⁵

Sihirli masalarda uçan halılar, sihirli yüzükler, özel güçlere sahip olan hayvan ve kuşlar ve bunun gibi sihirli birçok nesne devreye girer ve kahramanı ikinci plana atarak, kendisini ön plana çıkarır. Azerbaycan çocuk folklorunun sevilen sihirli masallarına “Cırttan”, “Məlikməmməd”, “Ağ atlı oğlan”, “Uçan xalça”, “Oxqayın nağılı”, “Pashı qılınc”, “Qızıl şamdan”ı örnek olarak verebiliriz.¹⁰⁶ Sihirli masalarda gerçek olayların önünü periler, şeytanlar, devler, ejderhalar, sihirli varlıklar ve zümrüt kuşları geçerek çocuk masallarını farklı renklerde ve biçimlerde görünmesini sağlamıştır.

¹⁰⁴Qafarlı Ramazan, a.g.m., s.404.

¹⁰⁵ bk. Qafarlı Ramazan, a.g.e., s.417.

¹⁰⁶ Rafiq Yusifoğlu., a.g.m., s.14.

Çocukların dikkat merkezinde olmasını başarabilen hayvanlar ve doğaüstü varlıklar hakkında olan alegorik masallara örnek olarak verebileceğimiz “Qızıl balıq”, “Ovçu Pirim”, “Göyçək Fatma”, “Şengülüm, Şüngülüm, Məngülüm”, “Qarğa ve Tülkü”, “Eliyarla dovşan” masallarındır¹⁰⁷. Bu masallarda hayvanların ve tüm doğaüstü varlıkların sırlarını öğrenmenin, dillerini bilmenin ve en zor anlarda kahramanlara bir yardım eli uzatmanın ne kadar yararlı olduğu anlatılmaktadır. Hayvanlar ve doğaüstü varlıklar hakkında olan masalların sonu efsanelerin aksine mutlu bir şekilde tamamlanmış, başka bir deyimle trajedi onlara yabancı kalmıştır. Doğrudur, masal sonunda bazı hayvanlar başka hayvanlar tarafından öldürülür ve yenilir, lakin bu trajedi olarak sunulmaz, tam tersi ibretlik olarak gösterilir. Çünkü onlar kendi ahmaklıkları yüzünden başka birinin tuzağına düşerler.

“Yetim İbrahim”, “Dərzi şagirdi Ehməd”, “Daşdəmirin nağılı”, “Saleh və Valeh”, “Yeddi qardaş bir bacı”, “Həsən Qara” gibi masallar, gerçek hayatla bağlantılı olarak kendini gösteren ev ve yaşam masallarına örnektir. Çocuk masallarında sihirli masallara göre daha gerçekçi olan bu tür masallarda emekçilerin hayatı, emeği, yaşamı, gelenekleri, arzuları ve özlemleri, yaşam olayları ön planda verilmektedir.¹⁰⁸

Tarihi şahsiyetlerle ilgili masallar da, diğer masallar gibi büyük ilgi görmüştür. Halk önde gelen kişilerin hayatlarını, öğretici olaylarını masallara aktararak, örnek olmaları için ağızdan ağıza, süslü kelimelerle gelecek nesillere aktarmayı ihmal etmemişlerdir. Örneğin: Argeadlar hanedanından olan ve Pella’da doğan Makedonyalı İskender’in yirmili yaşlarında tahta çıkması ve Antik dünyanın en büyük imparatorluklarından birini yaratmasıyla, tarihin en başarılı askeri komutanlarından biri olarak ilham kaynağı olmuş, hayatı, kahramanlığı ve maceraları türlü türlü hikâyelere, masallara konu olmuştur. “İskəndər’in balıqlardan xerrac alması”, “İskəndər’in zülmətə getməsi”, “İskəndər və üzük tapan çoban”, “Dara’nın nağılı” bununla bərabər “Baftacı şah Abbas” tarihi şahsiyetlerle ilgili masallara örnek olarak gösterilmektedir¹⁰⁹.

Çocuk masalları çok çeşitli, ilginç ve aynı zamanda da eğlencelidir. “Tülkü, tülkü, tumbeki” açgözlülükleri yüzünden tilki, ayı, domuz, kurt, çakal, yılan ve kaplumbağa kuyuya düşerler. Tilki, bir yolunu bulamazsa herkes burada kalıp ölecek veya açlık gelecek bunun sonucunda da birbirilerinin etini yiyeceklerdir. Tilki olaya el

¹⁰⁷ Rafiq Yusifoğlu, a.g.m., s.15.

¹⁰⁸ Rafiq Yusifoğlu, a.g.m., s.15.

¹⁰⁹ Yusifoğlu, a.g.m., s.15.

atmazsa ayı, kurt ve domuzla baş edemeyecektir ve bu yüzden bir numara bularak hayvanlara bir “oyun” başlatma fikrini ileri sürer ve şöyle der: “Ben bir şarkı söyleyeceğim, kimin ismi sona gelirse onu yiyelim”. Hayvanlar bu teklifi kabul eder.

Tilkinin bu şarkısı, çocuk oyunlarının başlangıcında kullanılan sanamaları hatırlatmaktadır. Çocuk oyunlarında kim sona kalırsa oyunu devam ettirme hakkı kazanır. Tilkinin oyunun da ise sona kalan hayvanı ölüm bekler.

Tülkü, tülkü, tümbəki,

Quyruq üstə lümbəki,

Ayı axmaq,

Donuz toxmaq,

Qurd ulavuş,

Çaqqal çavuş,

İlan qamçı,

Tısbağa çanaq,

Biz ona qonaq.

Məndən demək,

Sizdən yemək¹¹⁰.

Bu oyunda tilki kazanır, çünkü şarkı kendi ismiyle başlar ve başta anlaştıkları gibi ismi sona kalan hayvan, ayının yardımıyla parçalanarak yenilir. Sona tilki ve ayı kalır. Artık tilkinin şarkısı iş yaramaz, başka bir hile düşünmesi gerekir ve şarkıda da belirttiği gibi “Ayı ahmak”, ayı ahmaklığı yüzünden tilkinin hilesine aldanarak koltuk altı etini ısırarak yer ve ölür. Böylelikle hayvanların oyunu çocukların eğlenmesini sağlar ve farklı bir şekillerde onların oyunlarına yansır.

4.8. ƏFSANƏLƏR / EFSANELER

Epik folklorun küçük ama hacimli türlerinden biri olan efsaneler, kendine özgü olay örgüsüne sahiptir. Efsaneler, genellikle dönemsal olaylardan oluşur ve etiyolojik

¹¹⁰Qafarlı, a.g.m., s. 409-410.

olaylara sahip olduğu için aynı epizodik olayın da gerçekleşmesiyle sonuçlanır. Böyle ki, ortaya çıkan herhangi bir gerçekliye onun kökenine olan ilgi efsane çizgisinin başlatılması için altyapı oluşturmuştur. Bu altyapı efsanenin anlatıldığı konteksti şekillendirmektedir. Anlatıcı uygun olay örgüsünü seçer ve söyler. Elde ettiğimiz metinlere atıfta bulunarak efsanenin olay örgüsünün gelişimini şu aşamalardan oluştuğunu söyleyebiliriz.¹¹¹

Mucizeyi şartlandıran nedenler.

Mucizevi olaylar.

Yaratılmış varlıklar.¹¹²

Efsanenin olay örgüsünü öğrenmek için oluşumunun temeline dayanan olayların, mucizelerin nedenlerini, mucizenin şekillerini ve ortaya çıkan kavramları incelemek gerekmektedir. Aynı zamanda şunu da belirtmemiz gerekiyor ki, efsanelerde mucizeli olayların oluşma sebepleri farklıdır. Bunun dışında karakterlerin durumu, karakteristik özellikleri ve diğer özellikleri mucizevi olayların oluşmasında önemli rol oynamaktadır. Tüm bu unsurları ve onlar arasındaki ilişkiyi inceleyerek efsanelerin konusu hakkında net bir fikir edinmek mümkündür.

“Öz gözəlliyi ilə öyünən Günəş, çox məğrur qız idi. Lakin bu məğrur qız, yolunu gözəyənlərin çox olduğunu gördükdə daha da məğrurlaşır. Ulduzlar bunu gördükdə yanıp kül olurlar. Günəş çıxanda onlarda utanıb yox olurdular. Ancaq onlar ölmürdülər, yenidən dirilirdilər. Günü isə ulduzlardan çox Ayı maraqlandırır. Bir gün Ay Günəşin görüşünə gedir. Günəş Ayın gözəlliyini görəndə ona həsət aparır. Oğlanın gözəlliyini görüb deyir: - Əgər mənə ürəkdən sevirənsə, üzündəki qara xalı qoparıb mənə ver. Onu öz ovucumun içində görmək isteyirəm. Ay xalını qoparır və onun üzünü qanla dolur. Bunu görəndə Günəş deyir: -Sənin gözəlliyin xalında idi. O da ki, daha yoxdur. İndi dünyada ən gözəl mənəm. Ay bunu eşidəndə təəccüblənir. Ay bundan sonra Günəşi görmək istəmir. Ele buna görə də Günəş çıxarkən üzünü pərdələyir. Çünki Ay heçvaxt arzulamır ki, Günəş onun üzündəki ləkəni görməsin.”¹¹³

Efsaneler halk arasında yaygın olan ve sevilen folklor örneklerindedir. Azərbaycan epik folklorunun küçük ama hacimli türü olan efsaneler benzersiz bir olay

¹¹¹ Elnare Emirli, Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi TÜRKLAD, Azərbaycan Əfsanələrinin Süjet Xüsusiyyətləri, 2020, C 4, S 1, s120 – 121.

¹¹² Emirli, a.g.m., s. 121.

¹¹³ Seyfəddin Qeniyev, Azərbaycan Folklor Antlogiyası, Şirvan folkloru, Bakı 2005, s 62.

örgüsüne sahiptir. Efsaneler epizodik olaylardan oluşmuştur ve aynı zamanda bilimsel özelliklere de sahip olduğu için bu epizodik olayda varoluş hayata geçmiştir. Azerbaycan çocuk folklorunda efsaneleri araştırmamız için varoluşun merkezinde duran olayların kavramını öğrenmek gerekir. Efsanelerin oluşması, ortaya çıkma nedenleri esas alınırken kahramanlarla ve onların karakterleri ele alınmalıdır. Çünkü bu olaylarda konu tiplerinin tasnifi, kahramanlarının karakterine göre yapılmıştır.

Azerbaycan folklorunda efsaneler kahramanlık, kozmoloji, zoonizm, etnografik, dini, tarihi nitelikleri taşımaktadır. En eski efsaneler dünyanın, evrenin, gök cisimlerinin oluşmasına bağlıdır. Efsaneleri diğer epik türlerden ayıran en önemli özellik ise fantastik unsurların ve olayların olmasıdır. Efsanelerde insanlar taş, kayaya, çiçeğe, herhangi bir canlıya veya nesneye dönüşür. Masallarda bu olaylar, cadıların ve büyücülerin sihirleriyle oluşurken, efsanelerde sadece dua ve beddualarla oluşmaktadır.

“Üç gözəl-göyçək qız yoldan uzaq dağ gölündə çimirdi. Üç oğlan gəlib gölün sahilinə çıxdı. Onlar qızların çimdiyini görüb paltarlarını götürdülər. Qızlar nə qədər xahiş etsələr də, oğlanlar fikirlərindən dönmədilər. Qızlara dedilər ki, çıxın, bir az vaxt keçirək. Sonra geyinin gedin. Qızlar Allaha yalvardılar ki, bizi quş elə, bu daşa dönmüşlərin əlindən qurtar. O saat qızlar quş olub uçdular. Oğlanlar daş olub suyun qırağında qaldılar. O vaxtdan həmin quşlara “Qızlar quşu” deyilir.” Burada qızlar namuslarını qorumaq üçün Allah'a dua edər və Allah da onların dualarını qəbul edər. Bu örnekte efsanenin mitik yapısı, dönüştürücüsü ve yaratıcısı tanrıdır.¹¹⁴

Azerbaycan folklorunda efsanelerin mite kıyasla daha özel bir yeri vardır. Aslında her iki türü okuduğumuz ve dinlediğimiz zaman hemen hemen aynı olduğunu görebiliriz. Fakat türleri incelediğimizde efsanelerin, zaman içinde şekil değiştirerek mitleştiğini düşünebiliriz. Miti efsaneye yaklaştıran özellikleri ele alırsak olağanüstü olayların her ikisinde de görüldüğünü, fantezi öğelerin olması, her ikisinin de sınırlarının yeterince belirlenmemesi ve her ikisinde dünyanın farklı unsurlar tarafından yaratılması veya yaratıcının Tanrı olması ele alınmaktadır. Ancak efsaneler mitlere nazaran gerçek olaylara dayanarak geçmişteki olayları açıklamaktadır. Fakat mitlerdeki geçmiş olaylar unutulmuş ve sadece hayal gücüyle hatırlanabilmiştir.

¹¹⁴Serkan Haveri, Efsanelerin Fonksiyonel Semantikte Yaratılış Arketipi, s.6.

Efsanelerin merkezinde vatan ve gençlik sevgisi, vatana bağlılık, dürüstlük, yabancılara, düşmanlara, adaletsizliğe karşı nefret gibi konular vardır, aynı zamanda burada bencillik, kibir, açgözlülük ve zulüm de konu edilir.

“Bir xan qəfəsdə bir bülbül saxlayırmış. Bülbül üçün hərcür şərait yaradılmışdı. Hərcür güldən onun qəfəsinin ətrafında varmış. Ancaq o, bahar fəslinin gəlməsinə baxmayaraq, bir dəfə də səsi ilə oxumarmış. Elə məyus-məyus durub baxırmış.

Xan deyir men ki, onu o cür bəsləyirəm, yenə oxumur. Buraxın onu, çıxıb getsin. Ancaq onu izləyin. Ancaq onu izləyin, görün hara gedir. Xanın adamları görürlər ki, bülbül uça-uça bir qaratikan kolunun üstündə qurulmuş bir bülbülyuvasının yanına qonur və “vətənə gəldim imana gəldim” deyərək cəh-cəh vurmağa başlayır.

*Bütün bunları xana çatdırırlar. Xan öz özünə fikirləşir: “Hər kəsin öz yurdu öz vətəni. Vətən şirindir. Onun qədri bilinməli, qorunmalıdır”.*¹¹⁵

Efsanelerin içeriği metinlerin işlevsel mahiyetini ifade eder ve içeriklerini gerçek olaylardan alır. Metinlerde yansıtılan içerik hem formu şartlandırır hem de onları hareketli hâle getirir. Azerbaycan folklorunun çağdaş türlerinden biri olan efsane ve rivayetler kendine has, oluşma, şekillenme ve yayılma aşamalarından geçmiştir.

Birçok efsane orta çağın sonuna kadar yerli halk arasında kalmış kadim dini ayinleri kendisinde yansıtmış (“Şamama-Nigar”, “Fironun aqibeti”) ve birçoğu da halk yaşamının çeşitli yönlerine adanmıştır. Aynı zamanda onlardan bazıları da dine zıt özellikler taşımıştır. (“Komurad”, “Göyün Qezebi”)¹¹⁶

Azerbaycan halk efsaneleri, halkın içtimai düşüncelerini kendinde yansıtan tarihi bir kroniktir. Halkın dünya görüşü, mücadelesi ve hümanizmi bu efsanelerde korunmuş ve zamanla epik hâle gelmiş, kaydedilmiştir. Bu alanda Azerbaycan şairi ve dâhisi Nizami, eserlerinde efsaneleri kullanarak onların yaşamlarını uzattı ve böylece mit ve efsanelerimizin ilk koleksiyoncusu, yaratıcısı ve koruyucusu olarak tarihi görevi üstlendi.

4.9. LƏTİFƏLƏR / FIKRALAR

Azerbaycan sözlü halk edebiyatının çok sevilen ve dolayısıyla en yaygın olan eğlenceli türlerinden biri de fıkralardır. Yaşamın çeşitli alanlarında gözlem ve deney sonuçlarının sanatsal genellemesinden oluşan bu eğitici, eğlenceli halk incileri isimleri

¹¹⁵Behlül Abdulla ve Abbaslı İ., a.g.m., s.316.

¹¹⁶Sednik P. Pirsultanlı, Azerbaycan Türklerinin Xalq Efsaneleri, Bakı 2009, s.19.

bilinmeyen sayısız sanatçılar tarafından yaratılır, konuşulur, işlenir, cilalanır, mükemmelleştirilir ve gerçek bir kolektif yaratıcı ürünü hâline getirilir. Azerbaycan folklorcuları fıkralarla masalların benzerliğini, hatta bir parçası olduğunu belirtmişlerdir. Ancak fıkralar bazı açılardan masallara yakın olsa da, birkaç özellikleriyle ana çizgisi açısından masallardan farklıdırlar. Masallar özel hikâye anlatıcıları tarafından bir eser gibi anlatılırken, fıkralar birisinin başına gelen bir hikâye veya halk arasında ün kazanan tarihi veya efsanevi kişilerin isimleriyle bağlı gerçek olaylar gibi anlatılır. Bu tür tarihsel veya mitolojik kişiler, diğer deyimle “fıkra kahramanları” genellikle her halkın kendisine aittir. Başka bir deyişle, farklı bir ulusta çok ün kazanmış bir fıkra kahramanı, bazen diğer ülkelerde hiç bilinmez.¹¹⁷

Azerbaycan’da ilk fıkra derlemesi 1908 yılında E. Muznib tarafından yayınlandı. Derlemeci daha sonraları da fıkraların toplanması ve yayınlamasıyla ilgilenmiş, aynı zamanda bölgesel fıkra örnekleriyle de ilgilenmiş ve incelemiştir.¹¹⁸

Fıkra (Letife), Arapçadan latif kelimesinden gelerek, nazik, hassas, hoş söz anlamına gelir. Fıkraların oluşum tarihi, dokuzuncu yüzyıl sonrasına kadar uzanmaktadır. İlk aşamada fıkralar, Eski Türkçe yazılı nesir şeklinde yayınlamıştır. Fıkralarda ikiyüzlülük, yalakalık, yalancılık, açgözlülük, cehalet ve cahillik, cimrilik, batıl inançlar gibi konular ele alınmaktadır ve aynı zamanda çocuklar için eğitim ve öğretim gibi konularada yer verilmektedir.¹¹⁹

Azerbaycan folklorunda isimle bağlı olmayan sayısız fıkralar da vardır. Burada fikrayı anlatan kişi “bir kişi var idi” veya “bir kişi” diyerek fikrayı anlatmak için giriş yapar. Yirminci yüzyılın başlarında toplanmış, “Dilgüşa”, “Mæclis yaraşığı” “İsimler” adı altında kitap, gazete ve dergi şekillerinde yayınlanmış, günümüzde amatörler tarafından toplanılmaya başlanılmıştır. Bu ortak mahalli fıkralardan başka Azerbaycan folklorunun fıkra türünde çok yaygın olan fıkralardan çoğu, halk arasında ün kazanmış iki şahsiyetin adı ile anılır. Bunlardan biri Arap halifesi Harun el-Raşid’in kardeşi, bazen de Bağdat hükümdarı Memmun’un kardeşi olarak bilinen Behlul, bir diğeryise ünlü Molla Nasreddin’dir. Günümüzde Behlül, Danende Behlül veya Divane Behlül olarak da bilinmektedir. Azerbaycan folklorunda aynı zamanda tüm dünya folklorunda da Behlül’den de fazla ün kazanan kişi Molla Nesreddin’dir. Molla Nesreddin’in

¹¹⁷ bk. Xanım B. Mustafayeva, a.g.m., s.34.

¹¹⁸ Anonim, Folklor, Letifeler, 2021. https://www.azerbaijans.com/content_121_tr.html

¹¹⁹ bk. Mehemmedhüseyn Tehmasip, Molla Nesreddin Letifeleri, Bakı 2004, s.4.

fikraları defalarca Azərbaycan folklorcuları tərəfindən toplanmış, Azərbaycan edebiyatında yayımlanmışdır.¹²⁰

"Günlərin birində bir nəfər Bəhlülün yanına gəlip soruşur:

-Danəndə Bəhlül, mən nə alım nə satım varlanım?

Bəhlül deyir:

-Gəl dəmir al, kömür al, vur anbara, üstünə də su səp. Bir il qalsın, sonra çıxartsat

Kişi Bəhlül'ün dediği kimi eleyir. Üstünə su sepilmiş demirle, kömür rutuət çəkir, ağırlaşır. Kişi satıp xeyli qazanır. Bu qədər kazanç kişini qudurur, heçkimi saymur, hetta Bəhlül'la salam vermək istəmir. Aradan bir müddət keçəndən sonra həmin kişi, Bəhlül'ü dayandırıp yenidən soruşur.

Ə, Divanə Bəhlül, indi nə alıp satım ki, yenə xeyli qazanım?

Bəhlül deyir:

-Soğan al, sarımsak al, vur anbara. Üstünə də, su səp. Bir il qalsın sonra satarsan.

Kişi obaları, kəndləri gəzib nə qədər, soğan, sarımsak var, hamısını alıb doldurur anbara, üstünədə su sepir. Aradan bir il keçir, soğan ve sarımsağın hamısı göyərüb xarab olur, çürüyür. Kişi böyük ziyana düşür, qəzəblənib başı alovlu, Bəhlül'ün yanına gedir.

-Bəhlül, birinci dəfə mənə ağıllı məsləhət vermişdin, xeyli qazancım oldu, ama ikinci dəfə ağıllı məsləhət vermədin, sözünə baxdım xeyli ziyana düşdüm!

Bəhlül deyir:

-Sən birinci dəfə gələndə dedin ki, Bəhlül Danəndə, mən də sənə Danəndə kimi ağıllı söz dedim. İkinci dəfə gələndə mənə Bəhlül Divanə deyə müraciət elədin. Mən də sənə divanə kimi məsləhət verdim."¹²¹

"Bir axşamüstü Molla öz bostanında qovun derirmiş. Üç nəfər adam gəlip salam verir. Molla salamı aldıqdan sonra tez bir qovun kesir ki:

¹²⁰ Mehemedhüseyn Tehmasip, a.g.m., s.5.

¹²¹ Behlul Abdulla, Abbaslı İ., a.g.m., s.341.

-Buyurun, qovun yeyin!

Qonaqlar yeyib doyayandan sonra dururlar ki, getsinlər, Molla deyir:

-Qovunlardan seçin, götürün, uşaqlara da aparın!

Elə Molla bunun demiştir ki, qonaqlardan ikisi hərəsi iki qovun, üçüncüsü də alləşə-əlləşə üç qovun götürür. Molla tez üç qovun götürən qonağa təzim edip deyir:

-Padşah sağ olsun! Sən öz vəzir- vəkilinlə mənim bostanıma xoş gəlmisən!

Qonaq heyretlə soruşur.

-Sən nədən bildin ki, mən padşaham, bunlar da vəzir- vəkil?

-Müftexorluğunuzun derecesinə görə.”¹²²

Molla Nasreddin, Azərbaycan'da en çox sevilen ve bilinen fikra kahramanlarındandır. Halkın arasında ağızdan ağıza dolanan en komik, keskin, tutarlı ve eğlenceli cevaplar ve fıkralar onun adıyla ilişkilendirilir. Ayrıca Azərbaycan'da halk arasında ilginç bir gelenek de bulunmaktadır. Bu gelenek genellikle çocuklar arasında oldukça yaygındır. Molla'nın ismini anan ve fıkralarını dinleyenlerden her biri yedi fikra anlatmalıdır. Uzun zamandır devam eden bu gelenek, günümüzde bazı bölgelerde hâlâ yaşamaktadır. Bu olay Molla Nasreddin'le ilgi fıkraların zenginleştirilmesinde, yaşatılmasında ve unutulmamasında büyük önem taşımaktadır.

“Deyirlər ki, hərənin bir adəti olar. Mollanın da adəti bu imiş ki, çox tez-tez saqqalının tumarlarmış. Teymur Leng incitmək məqsədi ilə bir gün ona deyir:

-Saqqal tumarlamağı sənə qadağan eləyirəm. Bir də tumarlasan saqqalını qırxdıracağam, əlini də kəsdirəcəyəm.

Molla Teymura yaxşı bələd imiş. Bilirmiş ki, çox da onun ipinin üstünə odun yığmaq olmaz. Odur ki, yazıq saqqalını tumarlamağı tərgidir. Bu əhvalattan bir müddət keçir. Günlərin birində Teymur Molla'dan soruşur:

-Molla mən nə eləyim ki, ehali mənim edaletime inansın?

Molla deyir:

¹²² Mehemedhüseyn Tehmasip, a.g.m., s.45.

-Hər şeydən qabaq, qibləyi alem, hər kişinin saqqalının ixtiyarını özünə qaytar."¹²³

5. AZERBAYCAN ÇOCUK FOLKLORU'NDA ULUSALLIK VE AZERBAYCANÇILIK İDEOLOJİSİ

Çocuk Folklorunun ortaya çıkmasını incelerken, üç temel yöntem ele alınmalıdır: 1. Halk pedagojisinin ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla yetişkinlerin çocuklar için özel folklor kalıpları yaratmaları. 2. Folklor "toplumun çocukluk çağında eski inançlara bağlı kalarak ortaya çıkan örneklerin, zamanla yetişkinlerin anılarından silinerek, çocukların birikimine aktarılmıştır. Çocuklar, yetişkinlerden duydukları ve öğrendiği şiirleri kendi yaşlarına ve zevklerine göre hazırlamalarıyla. 3. Çocukların taklit etme yetenekleriyle ve bu taklitlerin kendilerine has bir şekilde gelişmesiyle.¹²⁴

Çocuk folkloru çocukların yaş düzeyine, zevkine ve bilgisine uygun türlerle zengindir. Bu türlerin sadeliği, hacim ve içeriği bakımından az olması, oyunlarla bağlılığı ve melodiliği ile birbirine bağlı olsa da şiirsel sistemiyle çocukların hayatında oynadığı rolüne ve çeşitli konularına göre farklıdır. Çocuk Folkloru, çocukların dikkatini çekebilen, akla gelebilecek her şey, çeşitli oyunlar; çocuklar tarafından dile daha yatkın hâle getirilerek, mırıldanarak söylenen şarkılar; büyükler tarafından onlar için uydurulan birtakım masallar, hikâyeler, ninniler, benzetmeler, sevmeler, bulmacaları kapsar.

Azerbaycan halk edebiyatı ürünlerinin arasında Çocuk Edebiyatı kapsamında değerlendirilen ürünler, nitelik ve nicelik bakımından zengin bir görünüme sahiptir. Bu kapsamda ele alınabilecek sözlü türlerin hususiyetleri, farklı çalışmalarda ortaya konulurken konu özellikle "Uşak Folkloru" adı altında verilir. Türk dünyası edebiyatlarının beslendiği en temel kaynak olan sözlü edebiyatın Azerbaycan çocuk edebiyatındaki yeri "türler" ekseninde belirlenmeye çalışılmıştır. Karşılaştırma metodu kullanılarak farklı şifahi türlerin Çocuk Edebiyatı bağlamındaki benzer ve ortak yönleri tespit edilmiş, genel özellikleri ortaya konularak bir yöntem oluşturulmuştur. Anadolu sahasında "tür" ile ifade edilen kavram, Azerbaycan Halk Edebiyatı üzerindeki çalışmalarda "janr" terimi ile karşılanmaktadır. Bu itibarla incelememizde Çocuk

¹²³ Mehemmedhüseyn Tehmasip, a.g.e., s. 46.

¹²⁴ Kerimova Xuraman, Azərbaycan Folklorunda Uşaq Yaradıcılığı və İfaçılığı, Dede Qorqud jurnalı, Elm ve Tehsil, Bakı 2015.

Edebiyatı dairesinde yer alan sözlü türlerin Azerbaycan sahasında “janr” olarak tasnif edildiğini belirtelim.¹²⁵

Yukarda da belirttiğimiz gibi, Azerbaycan çocuk edebiyatının temel kaynağı sözlü edebiyattır. Çocuk edebiyatıyla, sözlü edebiyat arasındaki bu bağ, Türk dünyasının diğer bölgelerine nazaran çok daha güçlü ve güncelliğini korumaktadır. Bu çalışmalarda çocuklar için ortaya konulan edebi ürünlere de bu açıdan hususi yer verilmiş, sözlü ürünlerin Çocuk Edebiyatı’nın temelini oluşturduğu vurgulanmıştır. Azerbaycan maarifçilerinden S. A. Şirvani, M. E. Sabir, A. Sehhet, A. Şaik, S.S. Ahundov, C. Memmedguluzade gibi isimler, eserlerinde farklı sözlü ürünlerden (layla, okşama, düzgü, masal vs.) yararlanmış ve aynı zamanda bazı folklor türleri üzerinde çalışarak onları çocuklar için hazırlamışlardır.¹²⁶

Azerbaycan çocuk edebiyatı alanındaki ilk müstakil çalışmalardan biri Kara Namazov’un “Azərbaycan Uşaq Edebiyatı” adlı çalışmasıdır. Namazov bu çalışmasının ilk bölümünü şifahi halk yaratıcılığına ayırarak folklorik türleri bu alt başlık adı altında incelemiştir. Diğer çalışmalara nazaran daha zengin bir tür varlığına sahip olan bu çalışmada önceki kaynaklardan farklı olarak latifelerin, merasim nağmelerinin ve destanların da çocuk edebiyatı dairesinde ele alındığı görülmektedir.¹²⁷

Azerbaycan’da çocuk folkloru üzerine araştırmalar yakın zamanda başlasa da, kökleri eskilere dayanmaktadır. Azerbaycan’da çocuk folkloru araştırmaları 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyıl başlarında başlamıştır. 1905’ten sonra yayınlanmaya başlayan “Mekteb, Babeyi-Emir, Debistan, Rehber” gibi dergilerde çocuk folkloru ürünleri yayınlanmıştır. Özellikle tapmaca, çocuk oyunları, acıtma, yanıltmaca, düzgü vs. birbiri ardınca yayılanmaya başlamıştır. Bu ürünleri toplu olarak ilk yayınlayan Firudun Bey Köçerli’dir.¹²⁸

Geçmişten günümüze kadar bağımsız olan Azerbaycan çocuk folkloru sözlü halk sanatının bir dalı olarak, geçmiş SSRİ’de birçok araştırmacının çalışma alanı da olmuştur.

¹²⁵ bk. Atıf Akgün, Azerbaycan Çocuk Edebiyatı’ndaki Şifahi Türlerin Tesnifine Dair Tesbit Ve Öneriler, s.66.

¹²⁶ bk. Atıf Akgün, a.g.e., s. 65-66.

¹²⁷ bk. Atıf Akgün, a.g.m., s.67.

¹²⁸ Didem Bayar Çelebi, Türkiye ve Azerbaycan’daki Çocuk Oyunları ve Oyuncaklarının Karşılaştırılması İncelenmesi, Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 7.

Çocuk folklorunun içinde yer alan ve halk biliminin bir türü olarak çocuk oyunları üzerine yapılmış çalışmalarda Azerbaycan'da ve Türk devletlerinde karşılaştırmalı bilimsel araştırma gerçekleşmiştir. Böyle bir deneme çalışması, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Türkiye'deki çocuk oyunları ile ilgili olarak hazırlanan bu katalog (eksiklikleri tamamlandıktan sonra) esas alınarak, diğer Türk devlet ve topluluklarının çocuk oyunlarını bir arada değerlendirmiştir. Nitekim, Profesör Boratav, benzer bir katalog sistemi içinde Fransız çocuk oyunlarını farklı bir kültür dairesinin ürünü olan Türk çocuk oyunları ile karşılaştırarak incelenmiştir. Böylelikle, Profesör Muradoğlu ve Özhan'ın da işaret ettiği, Türk dünyasındaki ortaklıklar ve farklılıklar meselesi ile bunların sebepleri, bilimsel olarak belirlenip açıklanabilir. Ancak, böyle bir çalışmanın da, Türk dünyasının bütün devlet ve topluluklarına mensup araştırmacılara ve ortaklaşa bir çaba sonucunda gerçekleştirilebileceği unutulmamalıdır.¹²⁹

Azerbaycan halk edebiyatı üzerine yapılmış çalışmalar zaman geçtikçe daha da çoğalmış ve derinleşmiştir. Aynı zamanda, Azerbaycan çocuk edebiyatındaki şifahi janr (tür), zaman geçtikçe daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu çalışmalarda yer alan “Uşak folkloruna” dikkatler yönelmiş ve zengin bir tablo ortaya çıkarılmıştır. Gerek yerli, gerekse yabancı birçok çalışmaları incelediğimiz zaman “Uşak Edebiyatındaki” sözlü edebi türlere nasıl yaklaştıklarını ve nasıl ele aldıklarını çalışmalarda görmek mümkündür. “Azerbaycan Şifahi Xalq Edebiyatı” adlı çalışmada yer alan “Uşak Folkloru” başlığı adı altında inceleme yapan Paşa Efendiyev çocuk edebiyatı türleri arasında “masal, layla, okşama, yanıltmaçlar, sanamalar, düzgüler, acıtmalar, çâşdırmalar, tapmacaları (arzulama, besleme, eğlendirme, azizleme)” örnekleriyle tanıtmıştır. Bir başka halk edebiyatı araştırmacısı olan Azad Nebiyev, “Azerbaycan Xalq Edebiyatı” çalışmada derlediği çocuklara yönelik türleri “Uşak Folkloru” başlığı altında incelemiştir. Nebiyev'in bu çalışması “oxşamalar, arzulamalar, laylalar, sanamalar, düzgüler, acıtmalar, uşak neğmeleri, yanıltmaçlar, uşak tapmacaları, uşak oyunları ve uşak nağıllarını” çocuk edebiyatı türleri olarak ele alması önemlidir. Kendi çalışmada çocuk edebiyatı türlerini ayrı bir başlık adı altında inceleyenlerden biri de Ramil Aliyev'dir. Ramil A, “Azerbaycan Şifahi Xalq Ədəbiyatı (Müasir Aktual Problemler)” adlı çalışmada çocuk folkloru türlerinin lirik, epik ve dramatik üslup dairesinde nasıl dağıldığını da tartışır. R. Gafarlı, N. Seyidov, Z.

¹²⁹Nebi Özdemir, Türk Cumhuriyetlerinde Çocuk Oyunları, Akçağ Yayınları, Ankara 2006, s.160.

Helilov, S. Ahundova, A.Nebiyev, K. Namazov, V. Veliyev, P. Efendiyev, S. Aslanov gibi araştırmacılar, çocuk edebiyatındaki sözlü türlerin tektik edilmesi, derlemesi ve incelenmesi konusunda Azerbaycan sahasının öne çıkan isimlerinden bazılarıdır.¹³⁰

Çocuk folklorunu incelerken ilk önce çocuk tarihine dokunmamız gerekmektedir. Çünkü çocuklar tarih boyu var oldukları toplumu biçimlendirip, ona yön vermektedirler. Her bir insanın kimliğini biçimlendirmesine yardımcı olan, çağdaş toplumdaki şansını belirleyen çocukluk yıllarıdır. Bu yüzden ki bir suçlunun bu hâle nasıl geldiğini anlamak için ilk önce onun çocukluğuna inilmesi gerekmektedir. Çocuklar sahip oldukları kültürün sosyal faktörleri olduğu, kurallarla ve kanunlarla yetiştirilmektedirler. Günümüzde önemli bir konu hâline gelen çocuk folkloru, bütün alanlarda kendini göstermektedir. Tarih boyunca yaşamış olan çocukların en eski dönemlerine bakarsak, yeni doğan çocukların terk edilmesi, onların tanrılara kurban edilmesi, çocuk ölümlerinin ve katliamlarının yaygın olduğunu görebiliriz. Hatta bazı kaynaklarda Arap ülkelerinde İslam'dan önce kız çocuklarının diri diri toprağa gömülmesi, öldürülmesi veya Fransa'nın belli bir tarihinde, çiftçilerin sadece erkek çocuklarını istemesi gibi tarihi kanıtları görmek de mümkündür.

Toplumların çocuklara karşı davranışı, Batı'da 19. asırdan itibaren değişmeye başlamıştır. Verhellen Eugeen (2000) iddia ediyor ki, çocuk imajı XVI. asırda bulunmuş ve bu yüzden insanlar onlara değer vermeğe başlamıştı ki, bunun neticesi olarak yalnız erkek çocuklarını eğitmeye başlamışlardır. Eğitim sayesinde çocuklar geleceğin umudu olarak yetiştirilmeye başlanmıştır. Böylelikle çocuklara yeni bakış açısı oluşmuştur ki, bu da onları araştırmaların merkezi hâline getirmiştir. Freud, Piaget ve Vygotsky gibi dev bilim insanları çocuğu kendi araştırmalarının merkezine koydular. Her üç bilim insanının ortak tarafları şuydu onlar çocukların sadece biyolojik değil, sosyal ve kültürel kimliklerinin olduğunu da iddia ediyorlardı. Freud (1910) çocuğun günahsız ve temiz değil de seksüel fantezileri ve arzuları olduğunu iddia ediyor, Piaget (1955) çocukların büyüklerden farklı bir şekilde düşünüp olayları farklı şekilde algıladığını iddia ediyor, Vygotsky (1934) de çocuğun yetişmesinde çevresinin çok önemli rol oynadığını iddia etmekle çocuğun toplumdaki aktif rolünü kanıtlıyordu¹³¹ Böylece 19. asırda Batı tarihinde çocukları, seksüel fantezileri olan büyük küçükler olarak nitelendirmişlerdir.

¹³⁰ Atif Akgün, a.g.m., s.68.

¹³¹ Rehimova Türkay, Azerbaycan Folklorunda Çocuk Mevzusu, Linköping Üniversitesi, Çocuk Bilimleri Bölümü, İsveç 2012, s.60.

Azerbaycan'da çocuk tarihinin derinliğine indiğimiz zaman, çocukların her açıdan değerli görüldüğünü görebiliriz. Başka bir deyimle, Azerbaycan edebiyatında çocuğa verilen değeri göstermek için her bir ailenin çocuk hasretiyle yandığını, olgunluk yaşına gelirken bile vatan borcunu ödemek için askere uğurladıktan sonra sabırsızlıkla sağ salım yolunu gözleyen ailelerin var olduğunu söyleyebiliriz.

Her bakımdan yeterli sayılan ve zengin bir görünüme sahip olan çocuk folkloru, Azerbaycan halk edebiyatı ürünleri arasında önemli bir yere sahiptir. Çocuk folkloru adı altında sözlü türlerin özellikleri bir arada toplanıp yayınlanmıştır. Azerbaycan çocuk edebiyatının en temel özelliği zengin sözlü edebiyata sahip olması ve aynı zamanda bu durumun onun diğer türlere nazaran çok güçlü kılmasına ve güncelliğinin korunmasını sağlamasıdır.

Doğa olaylarının sırrını öğrenmek, gördükleri nesnelere hakkında bilgi toplamak, yetişkinleri doğru bir biçimde anlamak, kelime hazinelerini artırmakta çocuklara büyük fayda sağlayan folklor, aynı zamanda çocukların gelişimlerine ve yaratıcı yeteneklerinin oluşumuna da olumlu etki göstermektedir. Folklor sadece çocuklar için değil, hem sanatsal ve sözlü edebiyatının saf, dürüst, güçlü ahlaka sahip olan, zamanın yükünü üstlenebilecek insanları da yetiştirmektedir. Bu açıdan yüksek idealizm, sanatsallık ve kadimlik çocuk folklorunun temel işaretlerindedir.

Azerbaycan çocuk folklorunun tarihsel oluşumu, gelişim aşamaları, bireysel edebi şahsiyetlerin sanatsal mirası edebiyat eleştiricilerimizin odak noktasında yer almaktadır. Bu edebi süreçte çocuk folklorunun yeri ve konumu büyük önem taşımaktadır. Çocukların ve gençlerin toplumda kendi yerlerini bulmasında ve aynı zamanda devletçilik düşüncelerinin oluşumunda da bu sanatsal mirasın büyük hizmetine sahip olmaları gerekmektedir. Bağımsızlığımızın ve vatanseverliğimizin tarihsel kaderi, günümüzde genç neslin eğitim ve yetiştirilmesinin aynı zamanda ahlaki ve manevi nitelikleriyle doğrudan bağlantılıysa bu durumda onların sanatsal eğitimleri üst düzeyde yapılmalıdır. Bu yüzden çocuk folklorunun gelişiminde ve yayılmasında her zaman büyüklerimizimizin katkısı önemli rol oynamaktadır.¹³²

Çocuk folklorundan bahsettiğimizde öncelikle sözlü halk edebiyatının yetişkinler ve çocuklar tarafından yaratılan örneklerine değinmemiz gerekir ki bu örnekler, çocukların yaşamını, eğlencelerini, boş zamanlarını, arzu ve isteklerini

¹³² Rehimova Türkay, a.g.e., s.62.

kapsayan konuları ifade ederek, çocukların her çeşit yaş seviyelerine hitap etmektedir. Örneğin, çocuk folklorunda annenin, daha yeni konuşmaya başlayan çocuğuyla arasında, bir çeşit şiir gibi diyaloglar oluşturması ki bunlar dil açmalar veya öğretiler olarak bilinmektedir. “Bu nedir?”, “o nedir?”, “o kimdir?” gibi sorularıyla vücut kısımlarının isimlerini, çevresinde olan kişilerin veya nesnelerin isimlerini sorarak, annenin çocuğundan aldığı olumlu veya olumsuz cevaplarla onu şımartarak sevgisini gösterir. Aynı zamanda çocuğun dilinin açılması ve öğrendiği yeni kelimelere alışmasıyla birlikte, annenin de yaratıcılık yeteneği gelişir¹³³.

Ana soruşur:

-Bu nədir?

Körpə cavab verir:

-Qulaq.

Ana:

-Sənin dilinə biz qurban olaq.

-Bu nədir?

Burun.

-Bir elə burum, bir belə burum.

-Ne görürsən?

Dağ.

-Qızım düz tapdı, üzü oldu ağ.¹³⁴

Çocuk folkloru, çocukların yaşına, zevkine ve bilgisine uygun, benzersiz türler açısından oldukça zengindir. Bu türler sadelik, özgünlük ve somutluk açısından birbirlerine yakın olsalar da, şiirsel sistematikliğine, çocukların günlük yaşamlarındaki rollerine ve içeriği ve temalarının çeşitliliği açısından farklıdırlar. Azerbaycan çocuk folklorunun türleri lirik, epik ve dramatik olarak gruplandırılmıştır. Laylalar, okşamalar, dilaçmalar, çocuk nağmeleri, öğretiler lirik türün; bulmacalar, yanıltmaçlar, çocuk

¹³³ Ramazan Qafarlı, a.g.e., s.490-491.

¹³⁴ Ramazan Qafarlı., a.g.m., s.490.

masallar epik türün; çocuk oyunları, gösterileri dramatik türün örneklerindedir.¹³⁵ Bu örnekler, tarih boyu büyükler tarafından çocukların eğlenmesi, eğitim ve tefekkürlerinin gelişmesi ve şekillenmesi için nesilden nesile aktarılmış, gösterilmiş ve yaşatılmıştır. Aynı zamanda bu örnekler yetişkinler ve çocuklar açısından, zamanlarını bilgiyle eğlencenin bir araya gelmesiyle ortaya çıkan, olağanüstü bir zaman değerlendirmesi olduğunu da söyleyebiliriz.

Yukarıda da belirttiğimiz üzere çocuk folkloru iki şekilde gelişir. İlki, yetişkinler tarafından çocuklar için yaratılanlar, bunlara masallar, bilmeceler, ninniler dahildir. İkincisi, çocukların kendi yaratıkları, ürettikleridir. Çocukların kendilerinin yarattıkları ve ürettikleri şüphesiz ki orijinaldir. Çocukların ve büyüklerin yarattıkları eserler, her zaman gelişti ve paralel olarak ilerledi. Ancak zaman geçtikçe şekillerini değiştirerek zenginleşti ve zamanla nesilden nesile aktararak günümüze kadar geldi. Günümüzde yayımlanan eserlerin çoğunun tarihi geçmişini belirlemek zordur.

Folklor örnekleri materyallerin toplanması sonucu, çocuk folklorunun ve halk yaratıcılığının orijinal alanlarını ve ilgilerini birleştiren şiirsel formlar ve türler sistemi olarak yetişkinlerin ve çocukların dünyalarında yer almaları görülmektedir. Azerbaycan'da çocuk folkloru üzerine yapılan çalışmalar 20. yüzyılın başında başladı. Çocuk folklor terimi ise daha sonra ortaya çıktı. Her şeye rağmen çocuklar ve yetişkinler tarafından yaratılan örnekler eski zamanlardan beri akıllara kazınarak günümüze aktarılmıştır. Çocuk folklorunun geçmişi eskilere dayandığını, çocuklar ve yetişkinler tarafından güneşe, aya, yağmura, kara ve başka doğaüstü olaylara söylenen şiirleri, şarkıları ve yapılan oyunları, ayinleri örnek olarak gösterebiliriz.

5.1. CAN, GÜLÜM, CAN-CAN (A. Şaiq)

Doğdu günəş qırmızı,

Can, gülüm, can-can.

Topladı, oğlan, qızı

Can, gülüm, can-can

Hər birimiz bir çiçək,

Can, gülüm, can-can.

Bir bağçanın ulduzu

¹³⁵ Ramazan Qafarlı, a.g.e., s. 487.

Can, gülüm, can-can.

5.2. UŞAQ VE BUZ (M.E. Sabir)

Dərsə gedən bir uşaq,

Çıxdı buz üstə qoçaq.

Sürüşdü birdənbirə,

Düştü üz üstə yerə,

Durdu uşaq neylədi?

Buza belə söylədi.

Sən nə yamansan, a buz!

Adam yıxansan, a buz!

Az qalib ömrün sənin,

Yaz gələr, artar qəmin.

Əriyib suya dönersen,

Axıb çaya gedərsən!”

Azərbaycan sözlü folklorunun en önəmli dallarından biri olan uşaq folkloru, binlerce dinleyiciyi uşaqların dünyasına doğru bir yolculuğa çıxararak uşaqların arzularını, hayallerini, oyunlarını, eglencelerini, aktivitetlerini, psixolojilerini ve en önemlisi Azərbaycanlılığın kadim özelliklerini, manevi dünyalarını, gelenek ve göreneklerini canlandırabilmiş, geçmişlerinin karanlık sayfalarına açıklık getirebilmiştir.

Geçmişten günümüze kadar Azərbaycan kültüründe genellikle babalar, dedeler veya evin erkekleri ağır işlerle veya dış işlerle ilgilendikleri için, ev işleriyle ilgilenmek, uşaqları eglendirmek, eğitmek ve uşaqlarla fazla zaman geçirmek annelere, ninelere veya evin kadınlara düşmüş ve onlara özgü bir şey olmuştur. Bu yüzden Azərbaycan uşaq folklorunu incelediğimiz zaman ana çizginin uşaqların, annelerin veya ninelerin üzerine kurulmuş olduğunu görebiliriz.

Uşaq folklorunun birçok türlerinde drama unsuru kendini göstermektedir. Anneler bebekleri için öğretici eglencelerini gerçekleştirirken jest ve mimiklerini

kullanır, ses tonlarını çocuğun telaffuzuna göre değiştirirler. Çocuklar da çoğu durumda şarkı söylerken veya oyunlarında kuşları ve hayvanları taklit ederler. Büyükler masal anlatırken, olayları kahramanların cinsiyetine, yaşına, amacına ve mesleğine göre seslerini yükselterek veya alçaltarak, diyaloglar ve gösteriler düzenleyerek kendilerini masal kahramanlarının yerine koyarlar. Bu anlamda, gösteri ve drama unsurları çocuk oyunlarının ana noktasıdır. Çocuk folklorunda, çocukların oyunculuk becerilerini göstermediği bir oyun belirtmek imkânsızdır. Genellikle çocukların, sergilemek istediği oyun rolleri veya oynamak istediği oyunlar, hayvanlar ve kuşlarla ilgili oyunlardır. Bu yüzden, Azerbaycan çocuk oyunlarını halk oyunlarından ayrı düşünmek doğru sayılmaz. Taklit, mizah, komik eylemler, hareketlilik her iki türün karakteristik özelliklerindedir.

Azerbaycan çocuk folklorunda, çocukların oyun ve gösteri zamanı giyimlerden, dekorlardan ve makyajlardan yararlanması yapılan gösterileri daha da eğlenceli hâle getirmiştir. Oyunları bir üst düzeye çıkarılmış, oyunlar görevlerin bölünmesiyle başlatılmıştır. Örneğin ortaya bir bilmece atılır, yanıtını hızlı ve doğru bir şekilde bulan biri, oyunun yönetici ve başkanı olarak belirlenir. Başkan, katılımcıları sayarak veya kura çekerek belirler, onları gruplara ayırır ve rolleri bölerek başkanlık görevini yerine getirir. Çocuklar, rol dağılımında sanamalar söyleyerek oyunlarını eğlenceli hâle getirirler. Burada oyunu idare eden, elinde bir şey saklar ve oyuna katılmak isteyenlerden onu bulmasını ister. Sanamalar da kura kadar eğlenceli bir giriş sayılmaktadır.

Ya bundadır ya onda,

Halva-çörək dükanda,

Nənəm dedi aç bunda¹³⁶.

İncələ qızım var mənim,

Torbada duzum var mənim,

İncələ qızımı görmüsüz? (“İncələ qız” oyunu)¹³⁷

¹³⁶ Ramazan Qafarlı, a.g.e., s.438.

¹³⁷ Ramazan Qafarlı, a.g.e., s.438 .

Genellikle bu deyimler söylenmeden, ritüeller yapılmadan oyunlar başlamaz ve en önemlisi, çocukların dikkatini çekmez. Bu deyimler birliktelik toplamak için diğer çocukları da oyuna davet etmek amaçlı âdeta bir davetiye rolünü üstlenmiştir. Bunları duyan ve gören çocuklar hemen oyunlara katılmak için toplanır hem de takımlar hâline ayrılarak oyunlara başlarlar.

İKİNCİ BÖLÜM

GÖYÇAY ŞEHİRİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

1. GÖYÇAY'IN TARİHİ

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin merkezinde, Şirvan düzlüğünün kuzey bölgesinde yerleşen Göyçay şehri, en eski yerleşim yerlerinden biridir. Göyçay Türkçe kökenli bir kelime olup, adını kıyısında bulunan Göyçay Nehri'nden almıştır. Göyçay Nehri, ilçenin merkezinden geçer ve üzerinde ana yol için bir köprü kuruludur. Bu köprü halk arasında "Kırmızı Köprü" olarak adlandırılır.

Kadim Göyçay şehri, bağrında birçok gizemleri, sırları, efsaneleri barındırmaktadır. Göyçay'ın değişken, keskin iklimi, oranın halkına yansımış ve karakteristik özelliklerini ortaya koymuştur. Böyle ki, iklimi gibi insanların da sert ve soğukkanlı imaja sahip olduğunu söyleyebiliriz. Gerçekten de bir halkın karakteristik özelliklerinin şekillenmesi, yaşadıkları yerin sahip olduğu coğrafi özellikleri ve iklimi, etki gösteren amillerindedir. Göyçaylılar geleneklerine, örf ve âdetlerine bağlı bir halktır. İnsanları açık sözlü, sert mizaçlı, dobra kişiliklere sahiptirler. Aynı zamanda, hiçbir şeyden korkmayan, kendi toprağına, devletine sadık, çocuklarını vatansever duygularla büyüten, mütevazı bir halktır. Göyçay sakinleri çocuklarını vatan sevgisiyle, vatan aşkıyla yetiştirmekteydiler. Bundan dolayı 27 Eylül 2020'de başlayan ve 10 Kasım 2020 Azerbaycan'ın zaferiyle biten İkinci Karabağ Savaşı'nda, Devlet Seferberlik ve Zorunlu Askerlik Hizmeti Göyçay İlçe Müdürlüğü tarafından açıklanan verilere göre Göyçay halkı 163 şehit, 106 yaralı ve 44 kayıp verdiği bildirilmiştir.

Bölgenin topraklarından toplanan arkeolojik buluntular, tarihi gerçeklikle bağlantılı olabilecek efsaneler, bu şehrin sürekliliği hakkında konuşmak için bir sebep verir. İkinci arkeolojik buluntu, Aşağı Garameryem köyü yakınlarındaki bir rezervuarın inşasında Nisan 1976 yılına kaydedilmiştir. Orada bulunan "küp", "küp kalıkları" ve "kâse kalıkları"nın E. Aliyev tarafından orta çağ dönemine ait olduğu belirtilmiştir. Araştırmacılar kil heykelleri hakkındaki yorumlarını şu şekilde ifade etmişlerdir: "Kilden yapılmış insan figürleri doğurganlık ayı ile ilişkilidir. Yaklaşık olarak çağımızdan önce ikinci ve birinci asırlarında bu bölgede yaşayan çiftçilerin kabilelerinin ideolojik fikirlerini yansıttasının yanı sıra sosyal yaşamlarını ve dini görüşlerini incelemek için de önemli kaynaktır. "(A. Aliyev ve A. Alekberov "Göyçay şehri

topraklarında arkeoloji buluntular” az. “SSCB Bilimler Akademisi haberleri” hukuk felsefe tarihi serisi 1986 N:1)”

Göyçay şehri kazanın merkezi olmadan önce, şehirdeki köyler farklı zamanlarda Şirvanşahlar devletinin, Bakü ve Şamahı bölgelerinin ayrılmaz bir parçasıydı. Kaynaklara göre Göyçay Nehri'nin sağ ve sol kıyıları 1025. yıldan 14. yüzyıla kadar Qebele hanlığına itaat etmiştir. Hanlıklar devrinde, Göyçay artık Şirvanşahların idari bölgesi olmuştur.

1859 ve 1902 yıllarında Şamahı şehrinde yıkıcı bir deprem gerçekleşti. “Şamahı Depremi” adıyla bu olay tarihe geçti. Bu deprem olayı, Göyçay şehrinin nüfusunun artmasına neden olmuştur. Şamahı'nın Erebgedim köyünün sakinleri, şimdiki birinci ve ikinci Erebgedimli köylerine taşınmışlardır. Yazılı kaynaklarda göçmenlerin bazılarının antolojisinde Arap etnik kökeninin karakteristik özelliklerini gözlemlemek mümkündür. Bu, Şirvan'a göç eden Arapların yerel nüfusla kan bağına oluşturmuştur.

Azerbaycan'a 19. asrın 40. yıllarında “Kaza Merkezleri” teşhisi koyulmuştur. Göyçay Kazası, Çar hükümetinin Kafkasya'daki idari reformuna bağlı olarak 1867 yılının aralık ayında, Bakü eyaletinin bir parçası olarak kuruldu. 1878'te Nikolay Kalaşovun önderliğinde, bölgede ilk Rus-Tatar okulu açılmıştır. 1910 yılında, Merkez Göyçay olmakla, Ucar, Zerdab, Ağdaş, İsmayılı, Ağsu, Kürdemir ve diğer ilçeler kazanın terkip hissesine girdi.

Göyçay şehrinin ahalisi çoğunlukla pamukçuluk, tütüncülük, bahçecilik, ipekçilik ve hayvancılıkla uğraşırlar. Kazada el sanatları, endüstriyel alanlarında halıcılık, ağaç işleme, ipekçilik ve arıcılık gelişmiştir. Gelişmekte olan kaza merkezinin orta teknik eğitime sahip, idare edici olarak bilinen, Rus icra memuru, sivillere planlı bir şekilde binalar inşa ettirmiş ve şehre güzellik katması için Çınar ağaçlarını diktirmiştir. Göyçay'da bu gidişle ilk olarak şehir olma işlemleri 1886-1996 yılında olmuştur. 1916 yılında Göyçay şehir statüsünü kazanmıştır. 1929 yılında Göyçay kaza merkezi olarak ortadan kaldırılmış ve 1930 yılından bu yana ilçe statüsü kazanmıştır.

Göyçay tarım bölgesi olmasına rağmen şehirde güçlü sanayi potansiyeli vardır. Bölgede JSC “Aznar”, Konserve Fabrikası, Ekmek Fabrikası, Süt Fabrikası, Konyak Fabrikası, Tekstil Fabrikası, Gıda Fabrikası, Tuğla Fabrikası, Şarap İşleme Tesisi, Asfalt Fabrikası, İnşaat Yönetimi Fabrikası, özel mekânlar ve şirketler bulunmaktadır.

Bölgede faaliyet gösteren Yeni Azerbaycan Partisi, ilk parti örgütünde 5035 kişiyi parti üyesi olarak bir araya getirdi. Parti üyelerinden 2614 üyesini kadınlar, geriye kalan üyelerini ise erkekler karşılamaktadır.

Göyçay nar meyvesi ile dillere destandır. Bu yüzden şehirde ilk kez “Nar Bayramı” Azerbaycan Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Göyçay ilçe yönetiminin beraber girişimiyle 3 Kasım 2006’dan itibaren düzenli olarak her sene organize edilmektedir. Etkinlik birçok yabancı ülkeden büyükelçiyi ve aynı zamanda çok sayıda iş adamına ev sahipliği yapıyor. Etkinlikte katılımcılar nardan yapılmış çeşitli lezzetleri misafirlere sunuyorlar. Bu festivalde Göyçay ilçesinin ayrı ayrı köylerinde yetiştirilen nar türleri ve bunlardan yapılan ürünler ilçe merkezine getirilerek kent meydanında düzenlenen sergide sergilenmektedir. Festivalde genç sporcuların performansları ve konser programları yapılmaktadır. Bu festivalin yapılmasındaki gerçek amaç bölgenin propagandası, kültürel ve ekonomik potansiyelinin gösterilmesi ve turizminin gelişmesine yöneliktir.

Azerbaycan tarihi, uzak yüzyıllara dayanan nar yetiştirme kültürüyle ayrılmaz bir şekilde bağlantılıdır. Nar meyvesi tarihsel olarak Azerbaycan’ın hemen hemen tüm bölgelerinde yetiştirilmektedir. Ancak kuru subtropikal bölgede bulunan Şivan bölgesi, en iyi nar çeşitlerinin yetiştirilmesi için bir merkez olarak kabul edildi. Merve sularının üretimi için temel olarak Göyçay bölgesinde yetiştirilen nar kullanılır.¹³⁸

2. GÖYÇAY’IN COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ

Göyçay bölgesi, Azerbaycan Cumhuriyeti’nin merkezinde, Şirvan Ovası’nın kuzey kesiminde, büyük Kafkasya dağlarının güney yamaçlarında yer almaktadır. Şehir kuzeyden güneye yaklaşık 25 km, doğudan batıya 40 km uzanarak 739 km² alanı kaplamaktadır. Şehrin terkip hissesini bir şehir, elli beş kırsal yerleşim içermektedir. Göyçay şehri Bakü-Kazak otoyoluna 216 km, Ucar Tren İstasyonuna ise 18 km uzaklığındadır. Aynı zamanda şehir, kuzeybatıdan Gebele bölgesini, Kuzeydoğudan İsmayılı, Güneydoğudan Kürdemir, Güneyde Ucar, Batıda Ağdaş şehirleri ile sınırlanmıştır.

Şehrin iklimi, yazları kuru geçen ılımlı yarım sahra ve kuru subtropik iklimine sahiptir. Bu iklim türü düşük nem, ılımlı kışı ve sıcak kuru yazlarıyla karakterizedir.

¹³⁸ Anonim, Göyçay Rayon Heyder Aliyev Merkezi. Heyder Aliyev Merkezlerinin informasiya portalı, <https://heydaraliyev-centers.az/goychay/>

Ortalama sıcaklık ocak ayında 1.9 C, temmuz ayında 26.4 C'dir. Yıllık yağmur 400-500 mm'dir. Ana nehir, Göyçay Nehri'dir ki, uzunluğu 113 km'dir¹³⁹. Yukarı Şirvan kanalı ilçeden geçmektedir. İlçede gri şaman dağı, gri kahverengi kestane, açık kestane renginde topraklar yaygındır. Bitki örtüsü esasen geçici pelin ve pelin tuzlu çimenli yarı çöl, dağlık kserofil (frigonoid) bitki guruplarından oluşmaktadır. Ladin ardıç ormanları ve kurak çalılar vardır. Şehir çınar ağaçlarıyla da zengindir. Fauna ise, o kadar da zengin değildir: Kurtlar, tilkiler, çakallar, gri tavşanlar, vahşi fareler, yılanlar, kahve renkli kirpiler ve sürüngenlerle sınırlıdır.

Bu bölgede bir şehir, yirmi beş köy, kırk bir belediye bölgesi, otuz dört kreş, eli yedi ortaöğretim okulu, bir sanat lisesi ve teknoloji koleji, bir meslek lisesi, on üç kültür ve sanatevleri, otuz yedi kütüphane, bir Haydar Aliyev adına merkez, bir gençlik ve spor merkezi, üç müze, üç hastane, bir olimpiik merkez, bir müzik ve satranç okulu, otuz kulüp vardır.

3. GÖYÇAY'IN DEMOGRAFİK YAPISI

Göyçay şehri, 20. yüzyılın 30. yıllarında inşa edilmeye başlanmıştır. 19. yüzyılın 50. yıllarında meydana gelen Şamahı depreminde yaralanan nüfusun büyük bir kısmı buraya taşındı ve yerleşim yerleri genişlemeye başladı. Böylelikle şehirde nüfus sayısında gözle görünür bir şekilde artış görüldü. Çar hükümeti, Kafkasya'da idari reforma dayanarak, 1867 yılının aralık ayında Bakü Guberniyası'nın terkip hissesinde olan Göyçay Kazası kurulmuş ve 1916 yılında şehir adlandırılmıştır.

1918 yılının mart ayında, Ermeni-Taşnak saldırısı sonucunda, saldırganlar Nuri Paşa'nın komutanlığı altında olan Türk askerleri tarafından Göyçay'ın Garamaryam köyü yakınlarında Ermeni birlikleri durduruldu ve yenildi.

Göyçay ilçe istatistik ofisinin son çalışmasına göre, 1 Ocak 2020 yılında, kişi sayısı 121,700 olmuştur. Bu istatistik geçen senelere nazaran yüzde on artış olduğunu göstermektedir. Erkek sayısı 60948, kadın sayısı 60752'dir¹⁴⁰. Genç oranı, nüfusun üçte birini oluşturmaktadır. Nüfus yoğunluğu 1 km² 164 kişidir.

Göyçay bölgesinin ahalisi gelirlerini tarımdan karşılamaktadırlar. Burada hayvancılık, tarımcılık, meyve yetiştiriciliği ve ipek kozası yetiştiriciliği yaygındır.

¹³⁹ Şirinov Teymur Şirvan Oğlu, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Göyçay Rayon Statistika İdaresi, Göyçay 2020, s. 9.

¹⁴⁰ Şirinov, a.g.m., 2020, s. 9.

Göyçay toprağı, cumhuriyetimizin tarihine, tanınmış halk figürleri, yazarlar, sanatçılar armağan etmiştir. Resul Rıza, Ali Karim, Habibi, Qantemir, Enver, Memmedxanlı, İskender Coşkun, Anar, Ali Semedli, İbrahim Göyçaylı gibi yazar ve şairlerimiz bu şahsiyetler arasındadır. Aynı zamanda, Göyçay halkı, Ejder Haspoladov, Sadıg Bey Ağabeyzade, Oktay Magsutov gibi generallerle de gurur duymaktadırlar.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin toprak bütünlüğü uğurunda giden savaşlarda Göyçay halkı aktif rol almıştır. Bölgede “Dağlık Karabağ Çatışması” ile bağlantılı olarak işgal edilen topraklardan ve Ermenistan Cumhuriyeti'nden 1.724 mülteci ve göçmen burada yaşamaktadır.¹⁴¹

¹⁴¹ Şirinov, a.g.m., 2020, s. 9.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÖYÇAY ÇOCUK FOLKLORU'NUN İNCELENMESİ

1. GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE GÖYÇAY ÇOCUK FOLKLORU

Göyçay bölgesinde, Azerbaycan'ın tüm bölgelerinde olduğu gibi eski zamanlardan günümüze kadar halk, çocukları, ailenin devamı olarak görmüşler ve aileyi de “küçük toplum” olarak nitelendirmişlerdir. Halk arasında “çocuklar evin veya toplumun aynasıdır” diye bir tabir vardır. Büyüklerimiz “bir devletin toplumunun nasıl olduğunu bilmek için çocuklarının hâl ve hareketlerine dikkat edin” derler. Bu kural “küçük toplum” olarak nitelendirdiğimiz aileler için de geçerlidir. Tarih boyu, başka yerlerden göç eden etnik kökenler, Göyçay halkına karışarak kendi inanç ve itikatlarını, örf ve âdetlerini topluma yararlı hâle getirmek, yaşatıp yetiştirmek için birtakım ritüellere, folklorik inanç ve uygulamalara yer vermişlerdir. Bu açıdan baktığımızda halk arasında çocuk hem sosyal yaşamın hem de halk edebiyatının bir parçası olarak varlığını devam ettirmiştir. Göyçay bölgesinde ve Azerbaycan'ın tüm bölgelerinde çocuklar, gerek bir toplumun gerekse bir milletin geleceği, umudu olarak görülmüştür. Bu yüzden Göyçay'da halk büyükleri çocukları, “geleceğe açılan birer kapı” olarak adlandırmışlardır.

İslam'dan ve Hristiyanlık'tan önce, kadim Azerbaycan folklorunda çok tanrılı inançlar vardı. Kadim insanlar farklı dilek ve isteklerini çeşitli tanrılara yaparlardı. İnsanlar yağmur yağması için yağmur tanrısına, hasat zamanı hasatın bol olması için toprak tanrısına (Toprak ana), geceleri ay, gündüzleri güneş ve gök tanrılarına dualar etmiş, ayinler yapmış, kurbanlar vermişlerdir. İslam'dan sonra bu durum artık değişmeye başlamıştır. Günümüzde bu tanımlar alegorik eserlerde, mitolojilerde, efsanelerde geçmektedir. Küçük çocuklara etrafla tanıştırmak maksadıyla ve bazı doğa olaylarını öğretmek amacıyla büyükleri tarafından öğretilen, Ay Baba, Güneş Ana, Toprak Ana, “Allah Baba” gibi kavramlar hâlâ mevcuttur. (K.Ş: 11)

2. GÖYÇAY ÇOCUKFOLKLORUNDA ÇOCUKLAR İÇİN YAPILAN

TÖRENLER

Ritüeller, ayinler, dualar, inançlar bir halkın, bir toplumun vazgeçilmez parçasıdır. İslam'dan önce Azerbaycan ulusunun inanç ve itikatları tarih boyu şekillenmiş ve çeşitlenmiştir. İslam'dan sonra unutulmuş ve az sayıda yaşatılan inançlar günümüzde “batıl inançlar” olarak bilinmektedir. Azerbaycan'ın diğer bölgelerinde

olduğu gibi Göyçay'da da çocuklar için yapılan dini törenler, onlar için söylenilen dualar halk folklorunun bir parçası olarak bilinmektedir. Duaların, ocuklara söyleme şekillerinden çeşitli olduğunu görebiliriz. Halkın dilinde, “alkış, kargış, ant içme” (vme, beddua, yemin etme) gibi çeşitli dualar mevcuttur. Kötülüğe, lme ve felaketslere, Allah'ın gazabından veya Allah'ın rızasını kazanmak için, düşmana, gayri ahlakı düşüncelere, sağlık ve sıhhat, bolluk ve berekete, kıtlığa ve fakirliğe karşı yapılan çeşitli dua türleri vardır. Duanın tanımını, Emine KIRICI “Türkiye Türkçesiyle Azerbaycan Türkçesi'nde Dualar (Alkışlar) ve Beddualar (Kargışlar)” adlı makalesinde şu şekilde vermiştir: “Dua ve beddualar, sözlü kültürün yaşanılan çağın şartlarına göre yeni şekiller alan ancak özünde değişmeyen kalıp unsurlarından biridir. İnsanlar karşılaştıkları herhangi bir olay ya da durum karşısında o anı kendi değer yargılarından geçirerek dileklerini söylerler. Bu dilekler uzun süre düşünülmez, önceden tasarlanmaz. Taşınan kültürle birlikte şahsı kelime dağarcığının mahsulü olan dua veya beddualar kişi-lerin o andaki duygularının ifadesidir. Dua ve bedduaların kabul makamı insanı ve ka-inatı yaratan, toplumların inanç sistemlerine göre değişen tanrıdır. Her topluluk dileğini inandığı tanrısına havale eder. Türklerde Allah, Tanrı, Rab, Hak, Yaratan gibi iman edi-len yaratıcının isimleri kullanılarak dilekler söylenir”¹⁴²Aynı zamanda, annelerin kendi bebekleri için yaptıkları dualar da mevcuttur. Azerbaycan'ın Göyçay folklorunda büyüklerin rızasını almak, onların dualarını işitmek çok önemlidir. Bundandır ki, bir işe başlamadan önce ilk olarak anne, babanın duasını almak gerekir.

Göyçay folklorunda çocuklar için söylenilen dualar dikkat çekmek istediğimiz hususlardan biridir. İslam'dan sonra, Azerbaycan halkında her zaman kendi gelenek ve greneklerinde, örf ve detlerinde “dua” mukaddes bir ifade sayılmıştır. Ailelerinin devamı olarak görülen çocuklar için birtakım ritüeller uygularlar. Göyçay ocuk folklorunda, çocuklar için yapılan dua ve merasimler şu şekildedir:

Yeni doğan bebeğe isim verildiği zaman okunan dua. (Sağ ve sol kulağına ezan ve ikame (sela) okunur, ardından  defa bebeğe ismiyle seslenilir).

Yeni doğmuş bebeğin kesilmiş göbek bağı ağaç ve gl dibine gömülür. (3 defa besmele çekilerek, ömrü ağaç kadar uzun, hayatı gl kadar güzel olsun diye niyet edilir).

¹⁴² Emine Kırıcı, Azerbaycan Türkçesi'nde Dualar (Alkışlar) ve Beddualar (Kargışlar), Milli Folklor, 1998, s.75.

Yeni doğan bebek eve getirildiğinde annesiyle beraber Kur'an'ın altından geçirilir. (Besmele ve salavatla yapılır, kötü ruhlardan, dünya dışı varlıkların musallat olmaması için yapılan bu işlem,3 defa tekrar edilir).

Yeni doğan bebek 10 günlüğünde, duruma göre ya adak dağıtılır ya da 11 imamın niyetine sofraya açılır, onlar adına mevlüt yapılır. Âdeti üzere “kuymak” denilen yemekten mutlaka pişirilip diğer yemeklerin yanında sunulur. (Burada da çocuğun sağlıklı, sıhhatli ve uzun ömürlü olması için dualar ve zikirler edilir).

Yeni doğan bebeğin 40. gününde, bebeğe ilk banyosu yaptırılır. Yine adak dağıtma veya yukarıda bahsi geçen tören yapılır. 10. gününde gelemeyen misafirler, çeşitli hediyelerle bebeğin 40. gününde gelirler. Ev sahipleri misafirlerin ellerine “gül suyu” dökerek bebek adına kurulmuş sofrada ağırlarlar. (K.Ş: 2)

Göyçay folklorunda ve aynı zamanda Azerbaycan'ın diğer bölgelerinde aile, bebeğin doğduğu gün, aile büyüklerine veya yakın akrabalara müjdeli haberi verir. Müjdeyi veren ilk kişiye hediyeler veya para verilir. Oğlan çocuğu neslin devam ettiricisi olarak görüldüğü için müjdeciye veya doğum yaptıran kişiye daha çok para veya daha güzel hediyeler verilir.

Yeni doğan bebeğe isim verilmesi anı da çok önemlidir. Göyçay folklorunda çocuğa verilen isim onunla bütün olduğu inancına sahiptir. Genelde hamile anneler beklediği çocuğunun ismini rüyasında görür ya aksakallı birisi ona çocuğunun ismini söyler ya da kendisi rüyasında bir isimle çocuğuna seslenir. Görülen rüyadaki isim mutlaka çocuğa koyulmalı aksi takdirde çocuğun hayati tehlikesi oluşacağını düşünürler. Diğer şekilde aile büyüklerinden birinin ismi koyulur veya anne babanın seçtiği, sevdiği bir isim koyulur. (akt. Abdullayeva. G. Mer. 2.11.2020).

İyi dilekleri, duyguları belli etmek için söylenen dualarla beraber, kötü niyetler ve duygular için söylenen qarğış (beddua) gibi dualar da vardır.¹⁴³ Göyçay toplumunda halk bedduayı “iki başlı” olarak nitelendirmiştir. “Haksız yere ağızdan çıkan beddua, her zaman kendi sahibini bulacaktır” diye bir inanç da vardır. Dualarla beraber Göyçay folklorunda ve Azerbaycan'ın diğer bölgelerinde antlar, efsunlar (yemin, tılsım) olarak da bilinen birtakım örfler de mevcuttur. Yeminler, bir kişinin güvenini kazanmak için, Allah Teala'nın isimlerinden birini zikretmekle, evliyanın veya onlar için mukaddes,

¹⁴³ Emine Kırıcı, a.g.m., s. 76.

aziz olanların isimlerini anmakla gerçekleşir. Aynı zamanda ekmek, tuz, şeker gibi yiyeceklerin üzerine de yapılan yeminler vardır ki Azerbaycan folklorunda başta ekmek ve tuz olmakla yemekler her zaman nimet olarak değerlendirilmiştir. Çocuklar da, folklorlarda önemli bir yere sahip oldukları için ailelerden bir fert genellikle daha da etkileyici ve inandırıcı olduğunu düşünerek çocuklarının da üzerine yeminlerde bulunur. “Bereket haqqı, (nimet hakkı) “Duz kimi gözüm ağarsın” (tuz gibi gözüm ağarsın), “balamın canı haqqı” (yavrumun canı hakkı) gibi antları buna örnek olarak verebiliriz. (K.Ş:12)

2.1. GÖYÇAY ÇOCUK FOLKLORUNDA TILSIMLAR VE İNANÇLAR

Her bir inançta olduğu gibi Azerbaycan ve Göyçay folklorunda da birtakım dini inanç ve ritüellerin olduğundan bahsetmiştik. İslam’dan önce ve sonra oluşarak devam etmekte olan bu ritüellerden biri de tılsımlardır. Eski zamanlarda insanlar doğal afetlerin ve hastalıkların üstesinden gelmek için farklı güçleri çeşitli yollarla etkilemek, karşılarına almak istemişlerdir. İslam’dan ve Hristiyanlık’tan önce, insanlar bazı şeylerin sihirli güçlerine inanarak bu sihirli güçleri kötü ruhlardan korunmak için kullandılar. Ateşin etrafında, yağmur altında yapılan çeşitli ayinlerden, danslardan, farklı hayvanların kalıntılarından törenlerini tamamlamışlardır. Günümüzde yaygın olan gözboncukların (muska), tılsımların, bazı kurumuş ağaç ve bitki dallarının, çeşitli hayvan kalıntılarının ve bunu gibi şeylerin onları koruyacağı inancına sahip olmuşlardır. Günümüzde hâlâ yaygın olan “Üzerlik” (mahmurçiçeği¹⁴⁴) adı verilen bitki kem gözlerden, nazarlardan korunmak için yakılır ve tütsüsü tüm odalara gezdirilir. Göyçay folklorunda bir kabın içine soğan kabuğu, üzerlik otu ve tuz dökülerek yakılır. Bu işlem yapılıncaya “gözü deyenin gözü çıksın” diyerek kaptaki karışımın yanması beklenir ve nazar değmiş kişinin başı üzerinde 3 defa dolandırılır. Genellikle çocuklar için yapılan bu işlem bir çeşit tılsım kırma inancıdır. Bunlarla beraber kem gözlerden korunmak için evlerin girişine at nalı, üzerlik, gözboncuğu gibi nesnelere asılmaktadır. Günümüzde varlığını sürdüren tılsımların büyük bir kısmı Nevruz Bayramı ve kına gecelerinde yapılmaktadır. (K.Ş: 1)

Küçük çocukların da kendilerine göre birtakım etkileyici olduklarını düşündükleri tılsım kırma yöntemleri vardır. Böyle ki, herhangi bir eşyası kayıp olan çocuk, boş bir bardağı ağzı aşağı şekilde yere koyar ve yanına da bir bıçak koyar. Sonra

¹⁴⁴Yaşar Akdoğan, Azerbaycan Türkçesi’nden Türkiye Türkçesi’ne Büyük Sözlük, Beşir Yayınevi, İstanbul 1999, s.769.

bu sözleri söyler: “Şeytan, yavrunu yakaladım benim (herhangi bir kayıp eşyasını söyler) bul, bulmazsan yavrunun boğazını keseceğim. Bulursan kesmeyeceğim”. Bundan sonra çocuk kaybettiği eşyasını arar ve bulur. Göyçay halk çocuklarının görüşlerine göre kayıp olan eşyaları Şeytan götürüyormuş, bu yöntemi yapınca Şeytan kanar ve aldığı eşyayı geri getirir. (K.Ş: 1)

Göyçay halkının birtakım inançları da hayvanlara bağlıdır. Böyle ki, güvercin, tavşan beslenen evden cenaze çıkarmış. Hatta baykuş bir evin bahçesinde ses çıkarırsa o evden cenaze çıkacağına inanılmış. Bu yüzden eğer bir bahçeden baykuş sesi gelirse evin büyüklerinden biri bahçeye soğan ısırp atarmış. “Acılığın”, hüznün soğanla gidileceğine inanılmış. Bu hayvanlarla beraber karga, (Qaratoyux) turdus gibi kuşlar da uğursuz olarak nitelendirilmektedir.

2.2. GÖYÇAY ÇOCUK FOLKLORUNDA “SÜNNET TOYU”

İslam’dan sonra günümüze kadar Azerbaycan folklorunda çeşitli dini merasimler, törenler ortaya çıktı ve yaygınlaştı. Tüm Türk folklorunda olduğu gibi Azerbaycan folklorunda da erkek çocukları için “sünnet toyu” veya “kiçik toyu” olarak adlandırılan çeşitli dini törenler yapılır. “Toy” kelimesi, Dr. Yaşar Akdoğan’ın “Azerbaycan Türkçesi’nden Türkiye Türkçesi’ne Büyük Sözlük” kitabında “düğün, dernek, şölen” olarak geçmektedir.¹⁴⁵

Sünnet, Türkiye İslam Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi’nde şu şekilde tanımlanır: “Türkçede sünnet erkeğin cinsiyet organının ucundaki fazla derinin alınması ameliyesini ifade eder. Semavi dinlerde Hz. İbrahim’in uygulanmasına dayandırılan sünnet geleneği İslamiyet’te de devam etmiştir. Sünnet, Hz. Peygamber’in hadislerinde fitrat gereği yapılan işler arasında sayılmıştır”¹⁴⁶ Tarihi İslam’la başlayan sünnet töreni, Göyçay folklorunda erkek çocuğunun ailenin erkekleri tarafından, müzik eşliğinde “sünnetçi” dedikleri doktora götürmesiyle başlar. Bu süreçte çocuğun elini ayağını tutan kişiye “kirve” denilir. İşlem tamamlandıktan sonra çocuğa çeşitli hediyeler alınır ve yine müzik eşliğinde evine getirilir. Çocuğun ayağının altında horoz kesilerek, kanı alınca sürülür. Dr. Resul Çatalbaş “Türklerde Hayvan Sembolizmi ve Din İlişkisi” makalesinde Türk inancında horoz şöyle geçmektedir: “Türklerde horozla ilgili inançlarda Şamanizm’in etkisi bulunmaktadır. Horoz, kötü ruhları kovan ve koruyucu

¹⁴⁵Yaşar Akdoğan, a.g.m., s.743.

¹⁴⁶ <https://islamansiklopedisi.org.tr/sunnet--hitan#2-islamda>

olan bir hayvan olarak algılanır.”¹⁴⁷Daha sonra, çocuk yerde yer yatağına yatırılarak üzerine kırmızı çarşaf serilir. (Göyçay’da halk arasında kırmızı renk, hem şadlık rengi hem de nazarı, kendine çekme özelliği vardır). Çocuğun başı ucuna bir kapta tuzlu su ve içine çiğ yumurta koyulur. (Halk inancına göre, tuzlu su ve çiğ yumurta kem gözleri kendine çeker). Çocuk iyileşip kendine geldikten sonra, tuzlu su bahçeye serpilir, ardından çiğ yumurta pişirilerek çocuğa yedirilir. (Çiğ yumurtanın çocuğa yedirilmesi, halk arasında kaybetmiş gücü geri kazandığı anlamına gelir). Şölenle, ziyafetle süren bu süreç Göyçay merkezinde 1 gün, etraf köylerinde 3 gün devam etmektedir. Duyan, bilen akraba, eş dost, komşular hayırlı olsuna gelerek çocuğa çeşitli hediyeler veya para verirler.

3. GÖYÇAY ÇOCUK FOLKLORUNDA “PİRLER”

Kutsal yerler bir toplumun sosyal, siyasi ve medeni hayatında büyük yere sahiptir. Azerbaycan folklorunda İslamiyet’ten önce atalarımız, totem ve dini anlayışları yansıtan ağaç, bitki, dağ, taş gibi yerleri kutsal mekân olarak kabul etmiş ve çeşitli adaklarla orayı ziyaret ederek dileklerde bulunmuşlardır. İslamiyet’le birlikte şekil değiştirerek farklı bir biçimde günümüzde hâlâ devam etmektedir. Azerbaycan Türkçesinde kutsal yerlere “pir” adı verilmiştir. Maarife Hacıyeva “*Azerbaycan’da Pir İnançları*” adlı yayınlanmış makalesinde piri şu şekilde tanımlar. “*Azerbaycan Türklerinin “Pir” adı ile ziyaret ettikleri birçok kutsal yerler vardır. Pirlerin bir kısmı İslamiyet’in kabulünden önceki inançlardan dolayı ziyaret edilirken, bir kısmı da İslamiyet dönemi inançlardan kaynaklanarak ziyaret edilmektedir. Pir ne demektir? 1. Farsça bir kelime olarak anlamı yaşlı, ihtiyar adam. 2. Bir tarikat veya sanatın ilk kurucusu, başı. 3. Pir kutsal bir yer. 4. Pirlilik, ihtiyarlık, nuranilik. 5. “Ocak”, “ziyaretgah”, “yadır, “evliya”. 6. Bazılarına göre bilimsel çalışmalarda “pir” terimi “bir” ile alakadar olduğu, birçok kitapta ve orta asır kaynaklarında bu sözün “bire” şeklinde kullanıldığı, “pir” – “bir” veyahut “bire” sözünün birinci, yani önde giden, mürşit manasına geldiği ileri sürülür.*”¹⁴⁸ Azerbaycan’ın birçok bölgesinde olduğu gibi Göyçay merkezinde ve etraf köylerinde bulunan türbeler Göyçay halkı tarafından sıklıkla ziyaret edilmektedir.

¹⁴⁷ Resul Çatlabaş, Türklerde Hayvan Sembolizmi Ve Din İlişkisi (Sonbahar - 2011. Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi), TURAN-SAM, 2011, C 3, Sayı 12, s. 53.

¹⁴⁸ Maarife Hacıyeva. Azerbaycan’da Pir İnançları, Qafkaz Üniversitesi, Edebiyyat Fakültesi, Bakı 2001, s.57.

Böyle ki Göyçay'ın merkezinde “Efendi Baba” dedikleri bir evliyanın ocağı vardır. Halk anlatılarına göre, bu ocağa genellikle elde veya vücudun çeşitli yerlerinde çıkan “zil”i (et beni) yok etmek için gidilirmiş. Rivayete göre, “Efendi baba, dua okuyarak, zilin üzerine tükürünce, zil anında geçermiş”. Türbeyi ziyaret edenler niyet ederek, yerde biten otlardan birini burarak üzerine taş koyarlarmış. Bu inanışa göre türbeden çıkınca, zil de orada kalırmış. (K.Ş: 11)

“Mirfazil Ağa Ocağı”, Göyçay'ın merkezinde bulunur. Anlatılanlara göre, salih amelli biri olarak bilinen Mirfazil Ağa, evinde ağırladığı misafirlerinin hacetlerini, sıkıntılarını dinler ve onlar için Allah'a dua edermiş. Mirfazil Ağa kimin için dua ederse onun haceti kabul olur, sıkıntısı gidermiş. Tahmini olarak 80 yaşında vefat eden Mirfazil Ağa'nın evine, torunlarının ziyaretine, günümüzde hâlâ çeşitli adaklarla, niyetlerle gidilmektedir. (K. Ş: 11)

Göyçay'ın Müsküllü köyünde “Hacı Mustafa Baba” türbesi vardır. Rivayetlere göre köy kuraklık yıllarından geçmiş. Başka bir yerden göç eden Mustafa Baba, köye geldikten sonra köydeki kuraklık bitmiş, bolluk, bereket artmış. Kim ve neci olduğu, nereden geldiği bilinmez olan bu zat, köyde çobanlık ederek geçimini sağlarmış. Maddi ve manevi yönden sıkıntısı, derdi olan kişiler Mustafa Baba'nın yanına gider ondan hacet dilerlermiş. (K.Ş: 4)

“Babalar Piri”, Göyçay'ın Çereke köyünde yerleşen, Hacı Baba adında bir evliyanın ocağıdır. Hacı Baba'nın kabrinin üzerinde yetişen ağaç kutsal sayılmaktadır. Genellikle çocuğu olmayan anneler buraya gelir, niyet ederek ağaca bir ip bağlarlar, bağladıkları ip uçarsa veya yere düşerse dileğin kabul olunacağına, ağaçta kalırsa olunmayacağına işaretmiş. Ziyarete gelen kişiler çeşitli dualar okuyarak, adaklar dağıtır, ağaç dallarına ip bağlarlar. Anlatılara göre, kim ağaç dalından bir parça koparıp yanında taşırsa ona uğur, şans getirmiş. (K.Ş: 3)

Göyçay'ın Çayarxı köyünde, “İtikci Baba” adıyla bilinen “Hacı Sovxemed Baba” denilen bir pir ocağı vardır. Anlatılanlara göre, bir kimsenin bir şeyi kaybolursa Sovxemed Baba'nın yanına gider, ona sorarlarmış. Baba da, o kişiye kayıp olan eşyasının nerede olduğunu söylemiş. Köy halkı eskiden olduğu gibi şimdi de hayvancılıkla gelirlerini sağlamaktadır. Hayvanlarından biri kayıp olduğunda, çalındığında veya herhangi bir değerli eşyalarını kaybettiklerinde Baba'ya gitmektedirler. (K.Ş: 5)

4. ÇOCUK OYUNLARI

Halk arasında “Çocuklar ailenin yansımasıdır” diye bir deyim olduğunu belirtmiştik. Bir ailenin nasıl olduğunu bilmek için çocuğunu gözlemlemeniz yeterlidir. Disiplinli bir ailede yetişen çocuk attığı her adımda, söylediği her sözünde bunu belli eder veya tam tersi rahat bir ailede yetişen çocuklar karakterlerinde bu rahatlığı barındırarak günlük yaşamlarında, oyunlarında, arkadaşlarıyla iletişimlerinde rahatlıktan ötürü zorluk çekerler.

Göyçay halkının gelirlerinin büyük bir kısmını hayvancılık, tarım, karşılamaktadır. Bundan dolayı Göyçay halkı doğayla fazla zaman geçirip, doğayla iç içedirler. Tüm bunlar, ahalinin günlük yaşamına etki yaratarak, büyüklerin çocuklara yansıtmasına neden olmaktadır. Çünkü büyükler, günlük işlerini yaparken çocuklarını da yanlarına alırlar. Bu bazen onlara bir şeyler öğretmek için bazen de doğayla kaynaşmaları içindir. Böyle olduğu zaman çocuklar kendi oyunlarını kendileri üreterek zamanlarını güzel değerlendirebilmektedirler. Bunlar bazen büyüklerini taklit ederek bazen de hayal güçlerini işe salarak yararlanmaktadır.

Araştırmam zamanı, saha çalışmalarımnda böyle yerlere giderek, köylülerle ve çocuklarla tanışıp araştırmalarımna katkı sağladıklarını düşünüyorum. Göyçay şehir Potu köyü sakini, aynı zamanda Göyçay şehri Elton Ekberov anaokulunda, anaokul öğretmeni olan Zülfügarova Yegane (1966) ile konuşmalarımızda ve geçirdiğimiz eğlenceli zamanımızda, sorduğum sorulara, hem sözlü hem de canlandırma yoluyla anlatarak, şehir ve köy çocuklarının okul zamanı ve okul sonrası yaşamlarını, eğlencelerini gözlemlediği kadarıyla anlattıklarını aktarıyorum:

“Şehir çocuklarına nazaran, doğayla iç içe olan köy çocukları yaratıcılık açısından daha zengin görüşlere sahiptirler. Bu onların kendilerini eğlendirmek için uyduruk oyunlar üretmesine ve arkadaşlarıyla eğlenceli vakit geçirmesine olanak sağlamıştır. Ancak, teknolojinin gelişimi, bilgisayar ve tablet oyunlarının artması şehir çocuklarının yaratıcılığını, üretkenliğini engellediğini söyleyebiliriz. Çocuklar oyunlara başlamadan önce oyuna giriş amaçlı şekil ve ahenk açısından bayatılara benzeyen şiirler söylerler. Bazen bunları anne ve babalarından duyarlar, bazen de kendileri uydurarak, anlamsız ancak ahenkli kelimeleri bir araya getirerek kafiyeli, ritimli şiirler söylerler. Bunlar Sicillimler olarak literatürde yer almaktadır”. (K.Ş: 6)

Göyçay Çocuk Folklorunda, halk arasında “cırnatmalar” başlıklı çocuk folklor örnekleri arkadaşlarını sinir etmeye çalışan çocukların genelde kendilerinin ürettikleri birtakım kafiyeli deyimlerden oluşmaktadır. Gerek çocukların dış görünüşlerine göre gerekse karakterlerine ve isimlerine göre yapılan bu kafiyeli sözler, çocukların kendilerinin uydurdukları, orijinal çocuk yaratıcılığı örnekleridir. Göyçay bölgesinde olduğu gibi Azerbaycan’ın farklı bölgelerinde de aynı mazmun, fakat farklı deyimlerle, kafiyelerle bu örneklere denk gelebilmekteyiz. (Göyçay Çocuklarının ağzıyla yazılmıştır).

4.1. GÖYÇAY ÇOCUKLARI ARASINDA “CIRNATMALAR”

Keçəl Keçəl Hanaya

Getti həkim xanaya,

Həkim xana bağlıdı,

Keçəlin başı yağlıdı,

Keçəl dedi: “uy başım,

Qazanda qaynar başım (K.Ş.7)

Adın nədir? Rəşit,

Birini deyim, ikisini eşit. (K.Ş: 7)

İki qəfədan yan yana,

Biri getti Səlyana,

Səlyan suyu sərindir,

Fatma xala gəlindir,

Gəlinə bax, gəlinə,

Elini qoyup belinə. (K.Ş: 7)

4.2. GÖYÇAY ÇOCUKLARI ARASINDA OYUNA BAŞLAMADAN ÖNCE SÖYLENİLEN GİRİŞ “SİCİLLEME”

Üşüdüm ay üşüdüm, dağdan alma daşdım,

Almalarımı yediler, mənə zülüm elədilər,
Mən zülümnən bezərəm, dərin quyu qazaram,
Dərin quyu bel keçİ, Hamı bunun elkeçi? (K.Ş: 7)

Ekil bəkil quşydı, divara qonmuşydı,
Gettim onu tutmağa, o məni tutmuşydı,
Dərə aşdım, yol aşdım, qızıl gülə dolaşdım,
Bir dəstə gül dərməmiş, sahibi gəldi mən qaşdım. (K.Ş: 7)

Bir, iki bizimki,
Üş, dört, qapıyı ört,
Beş, altı, daşaltı,
Yeddi, sekkiz, Firəngiz,
Doqquz, on, qırmızı don. (K.Ş: 7)

Əl əl əpənəy,
Əldən çıxdı kəpənəy,
Kəpənəyin yarısı,
Yumurtanın sarısı,
Qızımın adı Fatma,
A Fatma, Fatma, fatma,
Yeində şillax atma,
Yeddi xoruz, bir fərə
Fatmanı verdim ərə. (K.Ş: 7)

Tülkü, tülkü, tünbəki,

Quyruq üste nəlbəki,
Aslan ağa, ağamız,
Qartal qağa, qağamız,
Xoruz bizim mollamız,
Çaqqal da çavuşumuz,
Ala qarğa carçıdır,
İlan da, qamçıdır,
Sağsağan xəbərçimiz,
Toyuq bizim çərçimiz,
Sarı baba gəlməsən,
Çubbox vurram ölərsən. (K.Ş: 7)

Oturmuşdum divanda,
Simişka çıtlayanda,
Birden gapını döydülər
Elə birdim dədəmdi,
Açtım gördüm canavar,
Canavara bir tepik,
Getti deydi divara,
Divardan bir gız çıxdı
Adın qoydum Tamara.

Tüm dünyada olduğu gibi Azərbaycan ve bölgelerinde de okula başlayan çocuklar, büyük sabırsızlıkla yaz tatilini beklerler. Onlar tatil zamanı okulda öğrendikleri bilgi ve oyunları, daha okula başlamayan kendi kardeşlerine veya arkadaşlarına anlatır veya gösterirler. Takım oyunlarının yanı sıra bireysel oyunlar da vardır ki, bunlar genellikle asosyal çocuklar tarafından üretilen oyunlardır. Örneğin kız

çocukları eskiden hep koruma altında oldukları için ya bebekleri ile oynar ya da dizlerine göz, ağız, burun çizerek onları kendi sesleriyle veya farklı seslerle canlandırarak oynarlar. Bu seslerden dizlerine çizilmiş yüzün bir bebek veya bir canavar olduğunu anlayabiliriz. Bir diğer örnek, bulutlardan birer şekil çıkarmak, bulutları herhangi bir nesneye, hayvana, kuşa benzeterek hayal güçlerini geliştirerek birer oyun hâline getirmeleridir. Göyçay şehrinin bölgelerinde çalışmalarımızda derlediğimiz oyunların hemen hemen aynı olduğunu, aralarında bir fark olmadığını görebiliriz. Sadece birkaç oyun vardır ki, bölgeden bölgeye fark göstermektedir. Çocukların boş zamanlarında oynadıkları oyunlar şu şekilde sıralanmıştır:

4.3. KIZLI ERKEKLİ OYNANILAN OYUNLAR

4.3.1. Benövşə / Menekşe

Kızlı erkekli oynanılan bu oyunda oyuncular, ikişer takıma bölünür. Her takım 5-10 veya daha fazla oyuncudan oluşmaktadır. Takımlar, birbirilerinden 15-20 metrelik mesafede karşı karşıya, el ele tutuşarak dururlar. Kendi aralarında kendi takımlarında, içlerinden birini takım kaptanı seçerler. Oyuncular el ele tutuşur. Birinci takımın kaptanını şunları söyler:

-Benövşə, bende düşə,

Bizdən sizə kim düşər?

Bu sırada ikinci takım, karşı taraftan kimin kendi takımına katılmasını isterse onun ismini de takım kaptanı söyler:

-Adı gözəl, özü gözəl (örneğin Ayşe, Fatma)

İsmi söylenen kişi tüm hızıyla karşı tarafa koşar. Eğer o, karşı takımdaki el ele tutuşan iki oyuncunun arasından koşarak geçebilirse iki kişiden birini kendi takımına götürür, geçemezse o takımda kalır. Bu oyun takımlardan birinin diğer takımın tüm oyuncularını sona kadar kendi takımına toplamasıyla biter ve oyun isteğe göre tekrardan başlar. (Bu oyun tüm bölgelerde olduğu gibi aynı biçim ve düzendedir).

Şekil 1. “Benövşə Benövşə” Oyunu

Kaynak: <https://orhaajans.com/bizi-birlestiren-oyun/>

4.3.2. Yaylıq Attı / Mendil Attı

Bu oyun erkek kız karışık oynanmaktadır. Oyunda en az 8 kişi bulunur. Daha çok 7-8 yaşındaki çocuklarla oynanılır. Oynuna başlamadan önce çocuklar el ele tutuşarak daire oluşturur ve çömelerek otururlar. Aralarında bir kişi elinde sakladığı mendil ile çocukların arkasından daire boyu dolanır ve aralarından seçtiği bir kişiye dokunarak mendili onun arkasına koyar. Mendili fark eden çocuk, mendil bırakan çocuğu yakalamaya çalışır, eğer yakalarsa, çocuk oyundan çıkar, yakalayamazsa ve mendili bırakan kişi hemen yerinde oturmayı başarırsa oyuna devam eder ve oyun bu şekilde ilerler.

4.3.3. Siçan Pişik / Kedi Fare

Kedi fare oyunu en az 8 kişiyle oynanmaktadır. Oğlan kız karışık oynanan bu oyun, çocukların ele ele tutuşarak daire şeklinde durmasıyla başlar. Çocuklar aralarından iki kişiyi kedi ve fare olarak seçerek seçtikleri kişilere belli bir süre verirler. Belli süre diliminde dairenin içinde kedinin fareyi yakalaması gerekir. Fare yakalanana kadar oyun devam eder. Süre bitiminde fare yakalanmazsa çocuklar kendi yerlerine geçer ve onlardan sonra belirlenmiş iki diğer kişi oyuna devam eder. Oyun zamanı daireden çıkan kedi veya fare oyun dışı sayılır, oyunun tekrardan başlamasına kadar kenarda bekler.

4.3.4. Qazlar Qazlar / Kazlar

Erkek kız karışık oynanan bu oyun en az 8-9 katılımcıyla oynanmaktadır. Yaş sınırı olmayan bu oyunda, oyuna başlamadan önce kura çekilir ve çocukların arasından bir “kurt” seçilir. Diğer çocuklar yaş seviyelerine göre, 60-70 metrelik mesafede bir yer seçip oraya toplanırlar. “Kurt” merkezle “kazlara” kadar olan mesafenin ortasında kendine bir yer bulur ve saklanır. Başta gözlemci olan çocuk “ana kaz” olarak bilinir ve diğer kazları kendi yanına toplamak için yüksek sesle çocuklara seslenir:

“Qazlar, qazlar.”

Çocuklar hepsi bir ağızdan:

“Nə var nə var?”

Anne kaz:

“Bura gəlin, orda qurt var, ətinizi yeyəcəy, tükünüzü didəcəy.”

Bunu duyan çocuklar anne kazın yanına koşmaya başlarlar. Daha sonra kurt onları yakalamaya çalışır, çocuklardan kimi yakaladıysa onu kendi yerine götürür. Yakalanan çocuk oyun bitene kadar kurdun yerinde bekler. Oyun kurdun tüm kazları yakalamasıyla biter. Ancak Göyçay’ın bazı bölgelerinde bu oyun kurdun yakaladığı çocukların kurda dönmesi ile devam eder ve anne kazın en son yavrularını kurtarmasıyla biter.

4.3.5. Qaçaq / Kaçak

En az 4 veya 5 çocukla oynanan bu oyun, çocukların boy sırasıyla, ellerini birleştirerek, öne doğru uzatarak dizilmeleriyle başlar. Arlarından oyunu idare eden ve kaçak adı verilen iki çocuk seçilir. Kaçak çocuk kenarda bekler, diğer oyunu idare eden çocuk, “pişik quyuğu” (kedi otu) adı verilen ottan bir dal kopararak avuçlarının içinde saklayarak, boy sırasıyla dizilen çocuklardan birinin avuçlarına koyar ve “asker kaçığı yakala” komutunu verir. Avucuna ot koyulan çocuk, “kaçak” olarak belirledikleri çocuğu yakalamaya çalışır. Kovalamaca sonucu kaçığı yakalayabildiyse kaçak sıraya geçer ve diğer çocuk kaçak olarak bekler. Oyunda kazanan veya kaybeden yoktur ve oyun bu şekilde ilerlemektedir. Oyunda oyuncular, en az 7 yaşındaki çocuklardan oluşur. (Göyçay çocukları arasında oldukça eski ancak günümüzde yaygın ve bilinen oyunlardan biridir).

4.3.6. Klas Klas / Seksek

Bu oyun genellikle kızlar arasında oynanılan oyun türüdür. Ancak karışık da oynanılmaktadır. En az 2 kişi veya iki takım hâlinde oynanılan bir oyundur. Oyunda oyuncular 8 yaş üstü olmalıdırlar. Bu oyunda, düz zemin üzerine 8, 12, 16 haneli kareler çizilir. Her karenin içerisine sırasıyla rakam yazılır. Haneler en az 8 kareden oluşmaktadır. Çocuklar, oyuna ilk kimin başlayacağını kura şeklinde belirlerler. Oyuna ilk başlayan kişi, uzununa dikdörtgen şeklinde çizilen bu karelerin üzerinde tek bacak üzerinde hopyaya zıplaya geçmesi gerekmektedir. Eğer zıplarken ayağı çizgilere dokunursa, oyunu kaybetmiş olur ve yerine sıradaki çocuklardan biri başlar. Çizgilere dokunmadan en son sayıya ulaşan kişi karelerin içindeki sayılar kadar puan toplar. En çok sayı toplayan kişi oyunu kazanmış olur.

4.3.7. Gizlənpaç / Saklambaç

Oyunda 4-5 ve bazen de daha fazla çocuk oynayabilir. Oyunda yaş sınırı yoktur. Oyuna başlamadan önce çocukların arasında yaşça büyük olan, çocukları birer birer, sağdan sola veya soldan sağa doğru parmakla göstererek şu sözleri heceleyerek söyler: “Ektim lobya, çıxdı bamiya, burdakılardan biri çıxsın qırağa”. Son hece, hangi oyuncuya denk gelirse, o “yuman” (ebe) sayılır. Ebe olan çocuk, yüzünü duvara döner ve gözlerini kapayarak arkadaşları tarafından belirlenen sayıya kadar saymaya başlar. Bu esnada arkadaşları da saklanmak için acele ederler. Ebe arkadaşlarının saklandığından emin olmak için bu sözleri söyler: “Açtım qaş, gizlən paç, gizlenmøyən alabaş” dedikten sonra onları aramaya başlar. Teker teker arkadaşlarını bulması gerekir ve ilk bulunan kişi, oyun tekrardan başladıktan sonra ebe olur. Oyun bu şekilde devam ederek ilerler. Hiç bulunamayan çocuk oyunun kazananı olur.

Şekil 2. “Gizlənpaç”.

Kaynak: <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=18115508>

4.3.8. Yeddi Daş / Yedi Taş

Bu oyun bir takım oyunudur. Takımlarda en az 5 veya 6 çocuk olmalıdır. Kura yoluyla takım kaptanları belirlenir. Düz zemine yuvarlak çizgi çizilir, ortasına yedi tane taş üst üste koyulur. Kura yoluyla belirlenen ilk takım, topla üst üste dizilmiş taşları yıkmaya, aynı zamanda yıkılmış taşları 3 defa dizmeye çalışan diğer takım oyuncularını vurmaya çalışırlar. İkinci takımın tüm oyuncuları vurulduysa ve taşları 3 defa üst üste dizmeyi başaramadıysa oyunu kaybederler, aksi takdirde bir durum olursa oyunu kazanmış olurlar. Bu şekilde oyun devam eder. Oyun bittikten sonra isteğe göre tekrardan başlanır.

4.3.9. Ortada Qaldı / Ortada Kaldı

En az 6 veya 7 çocukla oynanan bir oyun türüdür. Kızlı erkekli karışık oynanılan bu oyunda, yaş sınırı 10-12 yaş ve üzeridir. Açık alanda oynanır, kura çekme yoluyla bir kişi seçilir, o da karşısına istediği bir kişiyi seçer. Aralarında en az 20 metrelik mesafe olmalıdır. Sonra, ortaya sırayla oyuncular girer. İki kişi bir takım hâlinde çalışarak, ortaya giren çocuğu topla vurmaya çalışırlar. Vurulan oyuncu oyundan çıkar ve yerine sıradaki oyuncu girer. Ortadaki oyuncu toptan kaçmalı, aynı zamanda topu yakalayabilirse “can” kazanmış olur. Yani vurulduğu takdirde tekrardan oynama hakkı kazanmış olur.

4.3.10. Qızıl Quş / Altın Kuş

Bu oyun, topla oynanan bir oyundur. Erkekli kızlı karışık oynanılan bu oyunda yaş sınırı 10-12 yaş ve üzeridir. Ortada kaldı oyununa benzese de bu oyunun gidişatı farklıdır. “Qızıl Quş” oyununda, en az 4 veya 5 kişi oynar. Kura çekme yoluyla çocuklar aralarından iki kişiyi seçerler. “Başçı” olan iki kişi 20-30 metrelik bir mesafede karşı karşıya dururlar. Diğer çocuklar, çömelerek ortaya oturur ve topu birbirine atan iki kişiden, zıplayarak topu yakalamaya çalışırlar. Atılan topu yakalayan çocuklardan biri, diğer arkadaşlarının yanında oturur ve topu yakalamaya çalışır. Oyunda kazanan veya kaybeden yoktur ve oyun bu şekilde devam eder.

4.3.11. Qatar Qatar / Tren

Bu oyunda yaş sınırı yoktur. Oyunda, en az 7-9 çocuk oynamaktadır. Kızlı ve erkekli karışık oynanan bu oyun, çocukların yan yana elleri havada tutuşarak, tren gibi sıraya geçmesiyle oynanır. İsteddiği kişiyle sıraya giren çocuklar en sona kalan ve partneri olmayan çocuk eğilerek el ele tutuşan çocukların arasından geçer ve bir kişiyi

seçer, seçtiği kişiyle sıranı sonuna geçerek el ele tutuşur. Partneri alınan diğer çocuk başa gelir ve ilk çocuğun yaptığı işlemi tekrarlar. Oyun çocukların yorulmasıyla biter. Bu oyunda kazanan veya kaybeden yoktur.

Şekil 3 “Qatar Qatar” Oyunu

Kaynak: Kültürel Çocuk Oyunları: Türk Topluluklarında Bir Saha Araştırması. Dr. Neslihan Bay ve Yalçın Bay

4.3.12. Göz Bağlama

Erkekli kızlı karışık oynanılan bu oyunda, en az 5-6 çocuk bulunmaktadır. Çocukların arasından bir kişi kura çekme yoluyla aralarında “kör” olarak tanımladıkları bir kişiyi seçerler. Seçtikleri kişinin gözlerini kalın bez parçasıyla bağlayarak eline bir sopa verip kendi etrafında üç tur döndürürler. Kör sopasını çocuklardan birine değdirmesi gerekir. Etrafında dönen çocuklar şöyle söyler: “Herkes mene kor deyir, kimi görse vur deyir”. Eğer sopayla ilk kime dokunursa, kör dokubduğu kişi olur. Tabii çocuklar, oyunu daha da eğlenceli hâle getirmek için sağdan, soldan, arkadan köre gizlice dokunup kaçarlar. Körden çok da uzaklaşmamak ve hızlı olmak oyunun temel kurallarındandır.

4.3.13. Tələbə tələbə / Ebe

Bu oyunda çocuk sayısı beş veya altıdır. Oyunu oynayan çocukların yaş aralığı en az 7-8 yaş arasındır. Çocuklar oyuna başlamadan önce kurayla aralarından birini “tələbə” yaparlar veya başka bir yöntemle, şu sözleri söylerler:

“Tələbə tələbə,

Kimdə kimdə?

Kim deyəni özündə (al sendə)” .

Bu kısımda “kimdə kimdə?” sorusuna yanıt olarak, aralarından biri “kim deyəni özündə” söyleyen, aniden bir arkadaşına dokunur ve ona “al sendə” diyerek “tələbə” yapar. Sonra, herkes yüksek bir yere çıkmaya çalışır, kimin ayakları yere temas ederse veya “tələbə” kelimesini söyleyen çocuktan kaçmayı başaramazsa “tələbə” o kişi olur. Burada kaybeden veya kazanan yoktur. Oyun bu şekilde devam eder. Bunun yanı sıra, çocuklar oyunu, “axşam tələbəsi” olarak da isimlendirirler. Bu adlandırma artık saatin geç olduğunu, herkesin evlerine gitmesiyle oyunun sonlanacağını ifade eder. Çocuklar oyuna yarın devam etmek amacıyla “tələbəyi” belli ederek oyunu bitirirler ve bir sonraki gün kaldıkları yerden devam ederler.

4.3.14. Pişpişə / Keçi Söğüdü, Misk Söğüdü

Bu oyun takım veya toplu oynanan bir oyun türüdür. Oyunda yaş sınırı yoktur. Karışık oynanılan bu oyunda çocuklar “pişikotu” (kedi otu) denilen otu koparıp, avuç içine koyarak kollarını birbirine sürtmeye başlarlar. Sürtünme sonucu, otun tırtıklı kenarlarının oluması otun kollardan yukarıya doğru çıkmasını sağlar. Bu olay çocukları çok eğlendirdiği için bazen bunu yarış hâline getirirler. Kim düşürmeden otu kollarını sürterek yukarıya çıkarabilirse o kişiyi kendi aralarında daha önceden belirledikleri ödülle ödüllendirirler.

Bu oyunlar havanın güzel olduğu zamanlar, çocukların bir araya gelmesiyle oluşan oyunlardır. Ancak yukarıda da belirttiğimiz üzere Göyçay iklimi sabit değil, sürekli değişkendir. Havanın yağmurlu ve soğuk olduğu zamanlar, çocuklar sıcak sobanın üzerinde pişirilmiş kestaneler ve kavrulmuş çekirdekler eşliğinde büyükleri tarafından anlatılan, türlü hikâyeleri, masalları ve efsaneleri dinler, bazı zamanlar onları sahteleştirerek hayal güçlerinde geliştirirler, bazı zamanlar da sırf büyüklerin bile katıldığı oyunlar oynayarak dışarıdaki soğuk havanın üzüntüsünü unutmuş olurlar. Göyçay Bıgır köy sakini, Abdullayeva Durna (1931) anlatıyor: “Birçok yerde olduğu gibi biz de buralarda çocukları eğlendirmek için çeşitli yöntemlerden yararlanırsınız. Ben kendi torunlarımın sıkıldığını görünce onları yanıma çağırır, benim de çocukluğumdan bildiğim oyunları onlarla oynarım”.

4.3.15. Əl Üstə Kimin Əli / El Üzerinde Kimin Eli

Oyun en az 3-4 kişiyle, kızılı oğlanlı karışık oynanılan oyunlardandır. Çocuklardan biri yere uzanır, diğer çocuklar ve oyunu yöneten sırayla ellerini yumruk

hâline getirip üst üste koyar ve ardından “əl üstə kimin əli?” diye sorar. Yerde uzanan çocuğun en son koyulan elin kime ait olduğunu tahmin etmesi gerekir. Tahmin ederse devam etme hakkı kazanır. Eğer edemezse çocuklar: “Yalandı ay yalandı, Kor eşşəyə palandı” diyerek “balta yoksa kestere mi?” diye sorarlar. Yerde uzanan çocuk ikisinden birini seçer. Kestere derse çocuklar ellerinin kenarıyla beline sürüp “kıtır kıtır” der. Balta derse yine aynı şekilde çocuklar ellerinin kenarıyla “tak tak” diye kesmeye başlar. Her iki eylemde çocuk gıdıklandığı için bu durum onu eğlendirir. Oyun bu şekilde ilerler, sıra diğer çocuklara geçerek, oyun devam eder. Burada kazanan veya kaybeden yoktur. (akt. Abdullayeva. G.B.K. 3.11.2020).

4.3.16. İynə İynə / İğne

Bu oyun en az 4-5 kızla veya oğlanla oynanır. Yaş sınırı olmayan bu oyunda, çocuklar ayaklarını uzatarak yan yana sırayla otururlar ve sağdan sola veya soldan sağa bacaklarına dokunarak “iğne iğne” tekerlemesini söylerler:

“İğnə, iğnə,

Ucu düymə.

Şam ağacı, şatır keçisi,

Qoz ağacı, qotur keçisi.

Emim oğlu, yalan doğru,

Vur nağara, çıx qırağa.”

Söylenilen bu tekerlemeyi kelime kelime söylerken, tekerlemeyi söyleyen kişi, oyuncuların ve kendisinin bacağına dokunur. Son kelime kimin bacağına biterse o kendi sağ veya sol bacağına altına katlayarak oturur ve oyuna öyle devam eder. Oyun bu şekilde ilerler, en son çocuklardan hangisinin bacakları uzanmış hâlde kalırsa oyunu da o çocuk kazanır. Oyun tekrardan başlarsa tekerlemeyi bir diğer çocuk söyler. Bu oyunun esas amacı tekerleme söylemektir.

4.3.17. Quş Uşdu / Kuş Uçtu

Bu oyun, 2 çocukla kızlı erkekli karışık oynanır. Çocuklar karşı karşıya duracak şekilde her iki ellerini birbirinin eli diğerinin avuç içine gelecek şekilde koyarlar sonra aşağıdaki diyalog şeklinde olan maniyi söyleyerek birbirlerinin eline vurmaya çalışırlar. Son rakam hangi çocuğun eline denk gelir ve arkadaşı onun eline vurabilirse,

vurulan çocuk oyundan çıkar, arkadaşının yerine kendi eline vurursa, kendisi oyundan çıkar.

-Quş uçtu,

Haraya?

-Yuvaya.

Hansı quş?

-Qaranquş

Neçədəfə?

-(Rastgele bir sayı söylerler.) 10 defe

4.3.18. Uşdu Uşdu Quş Uşdu / Uçtu Uçtu Kuş Uçtu

Bu oyun kalabalık oynanan oyun türlerinden biridir. Bu oyun daha çok çocukların zekâ gelişiminin artırması için oynanılır. Daha çok 6 ve 8 yaş grup çocuklara hitap etmektedir. En az 5 veya 6 çocuk bir araya gelir, başlarında duran öğretmen veya yaşça büyük çocuklar oyunu idare eder. Çocuklar bir işaret belirleyerek işaret parmaklarını onun üzerine koyarlar. Oyunu idare eden şu sözleri diyerek parmağını kaldırır. “Uşdu uşdu quş uşdu”. Bundan sonra herkes parmağını kaldırır, oyunu idare eden kişi, uçabilen nesnelere saydıça çocuklar hep birlikte parmaklarını kaldırır, eğer oyunu idare eden şaşırtmak amaçlı uçamayan herhangi bir nesnenin ismini söylese örneğin “uşdu uşdu ev uşdu” ve buna çocuk parmağını kaldırırsa oyundan çıkar, diğerleri ise oyuna devam ederler. Oyun bittikten sonra isteğe göre tekrar devam eder.

Şekil 4. ‘Uşdu Uşdu’ Oyunu Bir Diğer Adıyla Parmak Oyunu

Kaynak: [wikimedia.org/wiki/File: Barmaq_oyunu](http://wikimedia.org/wiki/File:Barmaq_oyunu)

4.3.19. Tərs Düz / Ters Düz

Oğlanlı kızılı karışık oynanılan bu oyun, en az 4-5 çocukla oynanmaktadır. Bu oyunda yaş sınırı yoktur. 6-10 yaş çocuklar da oynayabilir, 10-14 yaş arası çocuklar da oynayabilir. Çocuklar ayakta durarak sağ ellerini aşağı bakacak şekilde uzatırlar. Ellerin içi ters taraf, ellerinin üstü düz taraf olarak belirlenir. Arlarından biri, “ters, düz. Ters düz, Ters.” diyerek ellerini ters tarafa çevirirler. Eğer bu işlemde yanılıya uğrayıp elini düz tutarsa o çocuk oyun dışı olur ve geride kalan çocuklar oyuna devam ederler. Belli bir sayıya kadar oyunu doğru oynayan çocuk kazanmış sayılır. (K.Ş: 7)

Şekil 5. “Tərs Düz” Oyunu

Kaynak: 15.09.2020.

4.3.20. İp İp / İp Atlama

Bu oyun daha çok kızlar arasında oynanan bir oyundur. Atlama ipiyle oynanan bu oyun, takım ve bireysel şekilde de oynanılabilen bir oyun türüdür. Takım oyunu hâlinde oynanıldığında oyunda en az altı çocuk oynar. Çocuklar kendi aralarında anlaşarak takımlara ayrılır, kura çekme yoluyla hangi takımın ipi tutması, hangi takımın da atlaması belli olur. Belli olan iki çocuk ipin uzunluğuna göre aralarında mesafe açarak ipi çevirmeye başlarlar. Diğer takım önceden belli olan sayı kadar atlar. Eğer o sayıyı geçerlerse yer değiştirirler ve diğer takımın da oyun performansından sonra kazanan veya kaybeden belirlenir. Oyunu oynayan çocuklar en az 7-8 yaş aralığında olur.

Şekil 6. İp İp” (İp atlama)

Kaynak: <https://hareketlioyunorneklere.wordpress.com/dunya-cocuklari-konakta/>

4.3.21. Üzzük Tapmaq / Yüzük Bulma

Bu oyun genel olarak masa başında akşamları veya soğuk yağmurlu günlerde evde, sınıfta oynanacak oyunlardan biridir. Oyunda oynayacak çocuklar en az 8-12 yaş arasındadır. Bu oyun en az 5-6 çocukla oynanmaktadır. Her oyuncu için ortaya birer kâse koyulur ve bir kişi yüzüğü elinin içinde gizleyerek, kimseye göstermeden kâselerden birinin altına götürerek saklar. Oyunculardan biri yüzüğü tahmin yoluyla bulmaya çalışır. Düşünürken parmağıyla işaret ederek şu sözleri söyler: “Ya ondadır ya bunda, halva çörek qabında, Allah baba deyirki, onda deyil, bundadır” dedikten sonra kâselerden birine işaret eder. Eğer bulabilirse oyunu kazanmış olur ve tekrar oynamaya hak kazanır. Eğer bulamazsa kaybeder ve bir şeyler yapmakla cezalandırıldıktan sonra sıradaki arkadaşı oyuna devam eder ve oyun bu şekilde ilerler. Bu oyun türü kızlı erkekli karışık oynanılan oyunlardan biridir.

4.4. SADECE KIZLARLA OYNANILAN OYUNLAR

4.4.1. Şəkərbura / Şekerpare

Bu oyun ne kadar kalabalık olursa bir o kadar iyidir. En az 6-7 kişiyle oynanmaktadır. Genellikle kızlar arasında oynanılan bir oyun türüdür. Çocuklar el ele tutarak daire oluştururlar ve aralarından birini ortaya almak için kura çekerler. Ortaya gelen çocuğun oyun gözlemcisi tarafından gözleri bir mendille bağlanır ve yere çömeltilerek oturtulur. Etrafında çember oluşturan arkadaşları, ortada duran kişinin ismine göre şu nağmeyi okur:

(Örneğin Fatma)

“Fatma'nın anası, şəkərbura bişirdi,

Hündürlüyü bu boyda,

Alçaxlığı bu boyda,

Qalx ayağa, qalx,

Ətrafına bax,

Kimi sevirsən, tut qolundan dart”

“Qalx ayağa, qalx” dedikten sonra ortada duran çocuk yavaşça ayağa kalkarak etrafında dönmeye başlar. Belli bir süre içerisinde, rastgele arkadaşlarından birini

yakalarsa, kendi yerine alır ve oyun dönüşümlü olarak devam eder. Bu oyun genellikle 6-12 yaş arası çocuklar tarafından oynanmaktadır.

4.4.2. Ayaqda İp / Ayakta İp

Bireysel oynanılan bir oyundur. Genellikle kızlar arasında oynanılan bu oyunda, çocuklar en az 10- 12 yaş aralığındadır. En az üç veya dört kişi bir araya gelir. Sırayla oyuna başlarlar. Oyun, ayak bileğine atlama ipini veya herhangi lastik ip bağlayıp kendi bileğine bağlanan ipin üzerinden atlayarak ilerleyen bir oyundur. Kim daha çok sayı yaparsa kazanan o olur. (Bu oyun, günümüze nazaran eskiden daha bilindik bir oyundur. Göyçay merkez bölgesinde zamanla unutulmuş, pek bilinmeyen bu oyun, Göyçay'ın etraf bölgelerinde çok yaygın ve bilindikdir).

4.4.3. Rezinka / Lastik İp

Bu oyun, iple oynanan oyun türlerindedir. Diğer iple oynanan oyunlardan farkı, bu oyunun sadece kumaş veya spor lastiğiyle oynanmasıdır. Genellikle küçük kızlar arasında oynanan bu oyun, 5 veya 6 çocukla oynanmaktadır. Oyuncuların yaş aralığı en az 7 veya 8'dir. Sovyet döneminden günümüze kadar gelmiş olan bu oyun iki kızın ayaklarına lastik geçirip, 5-6 metrelik mesafeyle karşı karşıya durmasıyla başlar. Çocuklardan birinin de lastiklerden sağ, orta, sol olarak zıplayıp önceden belirlenen sayıyı tamamlaması gerekir. Eğer tamamlarsa tekrar oynamaya hak kazanır, yok eğer ayağı lastiğe takılıp kaybederse oyundan çıkar, diğer arkadaşları oynadıktan ve oyun bitip yeniden başladıktan sonra tekrar oynamaya başlar.

Şekil 7. "Rezinka"

Kaynak: <https://www.tahtapod.com/yasam/tatil-geldi-hos-geldi>

4.4.4. Voleybol / Voleybol

Genellikle kızlar arasında oynanan bu oyun, bir takım veya grup oyunudur. Bu oyun çeşitli şekillerde oynanılmaktadır. 10-12 yaşındaki kız çocukları veya genç kızlar arasında oynanılan bu oyunda kazanan veya kaybeden yoktur.

4.5. SADECE ERKEKLERLE OYNANILAN OYUNLAR

4.5.1. Nizə Nizə / Mızrak

Bu oyun 3-4 veya 5-6 çocuk arasında oynanan bir oyundur. Bu oyun bir tahta oyunudur ve yumuşak toprak üzerinde oynanılmaktadır. Çocuklar oyunun malzemesini, 30-40 cm ölçüde, uç kısmı mızrağa benzeyen kesilmiş ahşap veya odun parçasından yapar. Çocukların her birinde beşten fazla mızrak olur. Her çocuk, kendi kesilmiş ahşabını öyle bir güçle atmalıdır ki, diğer arkadaşının ahşabını düşürebilsin. Darpla düşen ahşaplar, atan kişinin olur. Kazanılarak birikmiş mızraklar, daha sonra Çocukların büyükleri tarafından yemek yapmak için yer ocaklarının yakılmasında kullanılır.

4.5.2. Daş Daş / Taş

Bu oyun daha çok oğlan çocukları tarafından oynanan bir oyun türüdür. Bu oyun, iki çocuk tarafından oynanmaktadır. Onlar, ceviz büyüklüğünde yuvarlak taş toplarlar. Çocuklardan biri kendi taşını 4-5 metre uzağa atar, diğer çocuk da kendi taşıyla arkadaşının taşını vurmaya çalışır. Eğer taş taşa değerse taşı vurulan çocuk onu belindeki keseye koyar. Kese taşla dolarsa çocuk kaybeder. Taşla dolu olan kese yere koyularak mağlubiyet ilan edilir ve oyun yeniden başlar.

4.5.3. Qoz Qoz / Ceviz

“Daş Daş” oyunun bir çeşidi olan bu oyun, ikiden fazla çocuk tarafından oynanmaktadır. Kovanın ağzı kadar yuvarlak daire çizilerek, dairenin ortası belirlenir ve enine bir çizgi çizilir. Buraya her çocuk kendi topladığı cevizlerinden 1-3 adet ceviz koyar, “sakka” adı verdikleri cevizle diğer cevizleri daireden çıkarmaya çalışırlar. Dairenden kenara ceviz çıkarabilen tekrar vurmaya hak kazanır, çıkaramadıysa sıra arkadaşına geçer. Çocuklardan biri daireden tüm cevizleri çıkarırsa oyunu ve cevizleri o kazanır. İlk kimin oyuna başlaması kura atma yoluyla belirlenmektedir. “Sakka” daha oval olan büyük bir ceviz seçilir, içi oyularak boşaltılır ve küçük taşlarla doldurulur. Daha da ovalleştirmek için kenarlarından bant geçilir. Taşın ağırlığı cevizin daha uzağa yuvarlanmasını sağlamaktadır.

4.5.4. Əncəli / Uzun Eşək

Bu oyun az 5 kişiyle oynanmaktadır. Çocuklar arasından seçilen iki kişi kura atma yoluyla kendi aralarında “eşək” ve “ecelinin” kim olduğunu belirlerler. Burada elini dizlerine dayandırarak duran kişi “eşək” olarak tanımlanır. Üzerinden atılan ilk kişi de “enceli” olarak isimlendirilir. İlk zıplayan kişi arkadaşının sırtından atlayarak “Enceli, enceli, eşeyimin meskeni” der. Atladıktan sonra durduğu yeri çizerek. O çizgiyi geçen kişi enceli olur, geçemeyense eşək. Hiç zıplayamayan çocuklara ikinci kez zıplama şansı verilir. Son kişiye kadar oyun bu şekilde ilerler. Bu tarz oyunlar daha çok erkek çocukları tarafından oynanmaktadır.

Şekil 8. “Əncəli”

Kaynak: <https://goazerbaijan.blogspot.com/2018/01/usaqlarn-sevdikli-oyunlar.html>

4.5.5. Xan Topu / Han Topu

Çamurla oynanılan bu oyun genellikle erkek çocukları tarafından oynanılır. Oyunda oynayan çocuklar en az 8-9 yaşlarındadır. İki veya üç kişiyle oynanılan bu oyun çocukların çamuru suyla ıslatıp hamur hâline getirmesiyle başlar. Çocuklar çamurdan yaptıkları hamuru kâse şeklinde yapıp, avuçlarının içine yerleştirip, darbeyle yere vururlar. Hamurları yere vururken şu sözleri söylerler: “Xan topu, xan topu. Vur yere partlat onu”. Hamuru yere vurunca hava basıncından patlarsa, ve diğer çocukların hamuru patlamazsa onların da hamurundan alır ve kendi patlamış kasesine yama yapar. Oyun arkadaşlarının elindeki, hamur kâse bitene kadar oynatılır. Hamur kuru kalmasın diye de sürekli ıslatılır. Kazanan kişi ortaya koyulan ödülü alır. Ödüller, çocukların ellerinde olan herhangi bir eşya olabilir.

4.5.6. Fudbol / Futbol

Bu oyun erkek çocukları tarafından oynanılan, çok yaygın ve bilinen oyunlardan biridir. Bildiğimiz futbol oyunundan farklı olarak mahallede, arkadaşlar arasında oynanan oyunun kuralını oyunda topun sahibi kim ise oyunun gidişatını ve kurallarını o kişi belirler. İsteddiği zaman oyunu bitirebilir ve istediği zaman devam ettirebilir. Oyunda 8 yaşında olan oyuncular da olabilir. Takım hâlinde oynanılan oyun, en az 6 veya 7 çocukla oynanılmaktadır. Takımlar, kendi takımından kale ve kaleci seçerler. Belirlenen bir sayı kadar birbirilerinin kalelerinden top geçirmeleri gerekir.

4.5.7. Harda Nə Var? / Nerede Ne Var?

Göyçay gençleri arasında oldukça yaygın olan bu oyun, iki kişi arasında oynanmaktadır. Bu oyun, 12-14 yaş arası ve üstü çocuklar arasında oynanılmaktadır. Çocukların her ikisi omuz omuza dayanır ve kollarını birbirine geçirir. Daha önce belirlenmiş kişi bu kelimeleri söyleyerek arkadaşının da cevap vermesiyle oyun başlar.

-Göydə nə var?

Göy quşağı.

-Yerdə nə var?

Məhəllə uşağı.

-Adın nədir?

Məhəmməd

-Sözümüz sözdür?

Əlbət.

-Di məni götür bir gedəy.

Oyuncu eğilerek rakibi de belinde daha önce belirlenen yere kadar götürür. Arkadaşının sırtında olan oyuncu ayakları yerden kesilerek ve sırt üstü, yüzü göğe bakacak şekilde olur. Sırayla çocuklar birbirilerini bu şekilde sırtlarında taşırlar ve oyun çocuklar yorulana kadar devam eder. Oyunda kazanan veya kaybeden yoktur.

4.5.8. Çu Çu

Bu oyun aslında topla değil, eskiden yumuşak toprağı suyla ıslatarak yuvarlak top hâline getirerek veya kök salmış kökleri büyük olan, yabani otlarla oyalanılan bir

oyundur. Çocuklar, hazırladıkları çamuru veya topraktan çıkardıkları yabancı otların köklerini topuklarıyla sektirerek önceden belirlenmiş sayıya ulaşabilmeleri gerekmektedir. Kim o sayıyı tamamlarsa veya daha çok sektirerek sayıyı geçerse kazanan o kişi olur. Oyun en az üç veya dört çocuk tarafından oynanmaktadır. Erkek çocukları arasında oynanılan bu oyunda, oyuncular en az 9-10 yaşlarında olur. Bu kazanan veya kaybedeni belirlemek için değil, eğlence amaçlı oynanmaktadır.

4.5.9. Misket

Bu oyun, genellikle 8-14 yaş arası erkek çocukları arasında oynanır. Renkli, yuvarlak, boncuk şeklinde küçük taşlardan oluşan oyun aletini çocuklar önceden sprey boya ile boyarlar. Sonradan satışa çıkarılarak çocukların rahatça ulaşılmasına olanak sağlanmıştır. Çocuklar 5-10 metrelik uzaklıkta, yuvarlak daire çizerek, misketleri onun içine dikerler. Kura çekme yoluyla ilk oyuna başlayan kişi, önceden belirlenen yerden misketlere vurarak daireden çıkarması gerekir. Daha çok misketi çizgiden çıkaran çocuk, çıkardığı kadar misket kazanır. Düz zemin üzerinde oynanan bu oyun, çocukların yerden rahat atış sağlaması için iyi bir olanaktır. Bu oyun en az 5-6 çocuk arasında oynanır.

Şekil 9. "Misket" Oyunu

Kaynak: <https://90larincocuklari.wordpress.com/2012/03/27/bilye-misket-oyunu/>

4.5.10. Qəpik Qəpik / Bozuk Para

En az 9-14 yaş arası çocukların oynadığı bu oyun erkek çocuklar tarafından oynanılır. Çocuklar tedavülden çıkan eski Rus bozukluklarıyla bu oyunu oynarlar. En az 3 kişiyle oynanan oyun, çocukların ellerinde yüksek sayı oluşturan parayı gizleyerek, öne doğru uzatmasıyla başlar. Hepsi aynı anda avuçlarını açarak gizledikleri parayı

gösterirler. Hangisi yüksek parayla oynamışsa tüm bozuklukları o alır ve avuçlarında çalkalamaya başlayarak yere döker. Tura gelen tüm paraları ayırarak kendisine alır, yazı gelen paralarıysa tekrardan yere hafifçe vurarak tura gelmesini sağlar. Eğer vuramadıysa ikinci çok para tutan çocuk parayı hafifçe yere vurmaya başlar. Vurabilirse kendisi alır, vuramadıysa sıradaki arkadaşı yerine geçer. Oyun bu şekilde bozuklukları hafifçe yere vurarak tura gelmesini sağlayarak ilerler. Kazanan çocuk tüm bozuklukları alır.

4.5.11. Gülüş / Güleş

Göyçay'da gençler arasında eskiden beri oynanılan bir oyun türüdür. Bir güç göstergesi olan bu oyun, erkekler arasında oldukça yaygındır. Yiğitlerin, gençlerin kendilerini kanıtlamak için oynadıkları bu oyunda kazananlar, halkın kahramanına dönerler veya büyük üne sahip olurlar. İki kişi arasında gerçekleşen bu oyun, kendine güvenen birisinin meydana çıkmasıyla ve kendiyle yarışabilecek birilerine meydana çağırmasıyla başlar. Bu olayı izleyenler arasından biri cesaretleterek meydana atlar. Oyunda tekme, yumruk gibi el hareketlerini kullanmak yasaktır. Oyuncuların önceden belirlenmiş daire içerisinde birbirilerini iterek çıkmaları gerekir. Kim ilk rakibini çıkarırsa kazanan da o kişi olur.

4.5.12. Quşaqdan Tutma / Kemerden Yakalama

Yetişkin oğlan çocukları arasında oynanılan bir oyunudur. Hem Göyçay çocuk folklorunda hem de diğer bölgelerde farklı isimlerle bilinen bu oyun, oldukça yaygın ve bilinen kadim oyunlardandır. İki kişi arasında oynanılan bu oyun, çeviklikle beraber güç isteyen bir oyundur. Oyunun temel kuralı önceden belirlenen yarışmacılar, birbirilerinin belinde olan kemedden yakalayıp yere sermeleri veya belirlenen bir çizgiden çıkarmaları yönündedir. Oyun zamanı hiçbir hareket kısıtlaması yoktur. Rakiplerin her biri oyunun tüm kurallarına riayet edip kazanmaya odaklanırlar. Bu oyunda çoğu zaman kazanan olmaz çünkü rakiplerin her ikisi de güçlüdür. Eğer oyun belirsiz bir şekilde geçerse oyun bitmiş olur ve meydana başka yarışmacılar çıkar. Gençler arasında oynanan bu oyun, en az 5 kişiyle oynanmaktadır. Gençler dairevi bir şekilde oturarak arkadaşlarının yarışmasını izler ve sıralarını beklerler.

4.5.13. Pəl Ağacı / Engel Ağacı

Bu oyun, Göyçay'ın kadim oyunlarından biridir. Günümüzde bu oyun pek yaygın değildir. 10-15 yaş arası çocuklarla oynanılan bu oyun, iki kişi arasında

oyunılmaktadır, Oyun, uzunluğu 5-10 cm iki ağaç veya dal parçasıyla oynanır. Ağaç dallarını hafif sertlikle birbirine vurarak 20- 30 metrelik uzağa koyulan bir taş işaret ederek taşın olduğu yöne doğru atılır. “Mete” olarak adlandırılan bu taş parçasının yeri, düz zemin üzerinde önceden belirlenir. Taşa isabet ettirebilen veya yakınına atabilen çocuk oyunu kazanmış olur. İlk kimin atacağı da önceden, kura çekme yoluyla belirlenir. Bu oyun erkekler arasında oynanılan bir oyun türüdür.

4.5.14. Həmədəni / Hemedani

Göyçay’ın en eski ancak günümüzde yaygın olan oyun türlerinden biridir. Takım oyunu olan bu oyun en az 5-6 çocukla oynanmaktadır. Erkek çocuklarıyla oynanılan bu oyun, genellikle gençler arasında oynanılır. Çocuklar en az 12-15 yaş arasındadır. Oyuna ilk başlayan takım kura çekme yoluyla belirlenir, belirlenen takımdan 4 kişi kafa kafaya vererek, kollarını birbirilerine dolayarak, dizlerini kırmadan, eğik pozisyonda dururlar. Takımdan bir kişiye de, “muhafız” adı verilerek arkadaşlarını korumakla görevlendirilir. Diğer takım onların etrafında dolanarak sırtlarına atlamaya çalışırlar. Eğer sırtlarına atlayabilirlerse onların gardını kırabilirlerse kazanırlar ve onların yerlerine geçerler. Eğer yapamazlarsa veya düşerlerse onları yerinden edene kadar çabalarlar.

4.5.15. Motal Motal veya Əmim Oğlu / Amcamın Oğlu

Göyçay’ın bazı bölgelerinde bu oyunun aynı versiyonu sadece ismi ve tekerleme kısmı farklı olarak bilinmektedir. Bu oyunlarının tekerlemeleri şu şekildedir:

Motal Motal, yağlı motal,

Yağ atar, qaymağ tutar,

Ağ quşum, Ağarçınım,

Göy quşum, göyərçinim,

Ala durna, qara qarğa

Əmim oğlu, vur nağara, çıx qırağa.

Əmim oğlu, gözü bağlı

Göyə bir ağac attı,

Qulpu saplı, gül budaxlı.

4.5.16. Püşk Atmalar / Kura Çekmeler

Oyuna başlamadan önce çocuklar oyun kaptanı veya oyunu idare eden birini seçmek için kura çekerler. “Püşk atma” adı verilen bu kuralar farklı yollarla, oyunlarla yapılır.

4.5.17. Əldə Bir Şey Gizlətmə /Elde Bir Şey Saklama

Bu kur iki şekilde yapılır. İlk olarak oyun zamanı çocuklara gözetmenlik yapan böyüklerinden biri tarafından, ikinci olarak takımlara ayrılan çocukların oy birliğı ile kendi takımlarından birini seçerek oyunu idare etmək için takım kaptanları arasında yapılır. Herhangi küçük bir nesneyi (boncuk, düğme, demir para vs.) oyunculara gösterip iki elini de arkaya götürülür. Orada o nesneyi gah bu, ah da diğər elinde gezdirerek oyuncuları şaşirtmaya çalışır. Sonra her iki elini yumruk yapıp, aşağı bakacak şekilde öne uzatarak sorar: “Hansındadır? Tapsan, utarsan”. Karşısındaki çocuk: “Ya ondadır, ya bunda, havla çörek qabında. Allah baba deyirki bun-da-dır” diye seçim yapar. Bulan oyuncu kazanır, bulamayanın yerine bir başkası geçer. (K.Ş: 7)

4.5.18. Pul Atmak / Bozuk Para Atma

Burada oyuna hangi oyuncunun veya takımın ilk başlaması belirlenir. Her iki tarafın onayıyla, seçilmiş kişi elindeki bozuk parayı havaya atar. Önceki şarta göre bozuk paranın her iki yüzü takımlar tarafından seçildiğinden yerde görünen yüzü hangi takımın kazandığını belirler. Günümüz şartlarında da bu yöntem hâlâ uygulanmaktadır.

4.5.19. Daş Atmaq / Taş Atmak

Bu oyun için birkaç santimetrelilik ince bir taş alınır. Bir tarafı ıslatılır diğər tarafı kuru tutulur. Taş havaya atılarak ıslak tarafını tutan takım şu sözleri söyler: “Yaş oldu, baş oldu”, kuru tarafı tutan takım- “Quru, quru, qurbanın olum, quru” der. Taş yere düştüğünde her şey sonuca varır.

Çocukların oyuna başlamadan kullandıkları bir diğər kura çekme yöntemi de sayılardan oluşan tekerleme tarzı kura çekme yöntemidir:

“Cin, cin, cin altı,

gelin sayax on altı. Bir, iki, üç...” bu şekilde on altıya kadar sayılır, son rakam hangi çocuğa denk gelirse o kazanan veya kaybeden olur.

4.5.20. Çu Ki Fo

Başlığı bir anlam içermemektedir. Sadece Göyçay bölgesinde bu şekilde söylenilmektedir. Azerbaycan'ın diğer bölgelerinde bu, “daş, qayçı, kağız, quyu” olarak bilinir ve kura çekme ihtiyacı doğduğunda oynanmaktadır. Şöyle ki çocuklar bir şeye karar vermek için zorlanırlarsa kendi aralarında bu yaygın olan yöntemi kullanırlar. (Makas kâğıdı keser, kâğıt taşı sarar ve kuyunun ağzını kapar, makas ve taş, kuyuya düşer). Toplu kura çekme yöntemlerinden biri olan bu oyun çocukların bir araya gelip “aqani maqani çu ki fo” veya “çu ki fo” sözlerinin eşliğinde elleriyle bu nesnelere yaparlar. Yukarıda belirttiğimiz gibi üstünlük kimde olursa kazanan da o olur ve kenara çekilir. Kaybedenler ikincilik veya üçüncülük için yarışır.

Çocuklar boş zamanlarını oyunlar oynayarak değil, farklı aktivitelerle de günlerini değerlendirirler. Bereketli toprağa sahip olan Göyçay coğrafyasının insanları tarımla, hayvancılıkla uğraştıkları için çocuklar boş zamanlarında büyüklerine yardım ederler. İri boynuzlu hayvanları, koyunları otlaktan getirir, tarımda toprağın eğitilmesine katkı sağlayarak mevsiminde meyveler toplayarak büyüklerine yardım ederler. Aynı zamanda marangoz yanına giderek marangozluk sanatının sırlarını öğrenirler veya aile bütçesine katkı sağlamak için ağır olmayan işlerde çalışırlar. Bu işlerle genellikle erkek çocukları uğraştıkları için kızlar evlerinde annelerine yardım eder, bahçeyi süpürür, çiçeklere bakar, tavukları besler, örgü örer ve dikiş dikerler. Ev işlerinde annelerinin yetiştiremedikleri işleri yapabildikleri kadar yapmaya özen gösterirler. Büyük çocukların bu katkılarını onların sorumluluk sahibi olmalarına hayata hazırlamaya teşvik amaçlı olarak değerlendirirler.

Şekil 10. “ÇU KI FO” Oyunu

Kaynak: 15.09.2020. Tarihli Derleme Çalışması

5. GÖYÇAY ÇOCUKLARI ARASINDA İNANÇLAR

5.1. GÖYÇAY ÇOCUK FOLKLORUNDA TILSIMLAR VE İNANÇLAR

Her inançta olduğu gibi Azerbaycan ve Göyçay folklorunda da birtakım dini inanç ve ritüellerin olduğundan bahsetmiştik. İslam'dan önce ve sonra oluşarak devam eden bu ritüellerden biri de tılsımlardır. İnsanlar eski zamanlarda doğal afetlerin ve hastalıkların üstesinden gelebilmek için farklı güçleri çeşitli yollarla etkilemek, karşılarına almak istemişlerdir. İslam'dan ve Hristiyanlık'tan önce insanlar bazı şeylerin sihirli güçlerine inanmışlar ve inanmış oldukları güçleri kötü ruhlardan korunmak için kullanmışlardır. Ateşin etrafında, yağmurun altında yapılan çeşitli ayinlerden, danslardan, farklı hayvanların kalıntılarında yararlanarak törenlerini tamamlamışlardır. Günümüzde yaygın olan gözboncukların (muska), tılsımların, bazı kurumuş ağaç ve bitki dallarının, çeşitli hayvan kalıntılarının ve bunun gibi materyallerin onları koruyacağı inancına sahip olmuşlardır. Günümüzde hâlâ yaygın olan “Üzerlik” (mahmurçiçeği) kem közlerden, nazarlardan korunmak amacıyla yakılarak tütsüsü tüm odalara gezdirilir. Üzerlik uygulamasına Göyçay folklorunda bir kabın içine soğan kabağı, üzerlik otu ve tuz dökerek bu ürünlerin beraber yakılmasıyla başlanır. Bu işlem yapılırken “gözü deyenin gözü çıksın” diyerek kaptaki karışımın yanması beklenir ve nazar değmiş kişinin başının üzerinde 3 defa döndürülür. Genellikle çocuklar için yapılan bu işlem bir çeşit tılsım kırma inancıdır. Bunlarla beraber kem gözlerden korunmak için evlerin girişine at nalı, üzerlik, gözboncuğu gibi nesnelere de asılmaktadır. Günümüzde hâlâ varlığını sürdüren tılsımların büyük bir kısmı Nevruz Bayramı ve kına gecelerinde yapılmaktadır. (K.Ş: 2)

Göyçay'ın merkezinde ve etraf köylerinde çocuklar arasında yaygın olan birçok inanç vardır. Küçük çocuklar kendilerine göre bir takım etkileyici olduğunu düşündükleri tılsım kırma ritüelleri yaparlar. Göyçay Karaman köyü sakini C. Pünhan bu durum için şunları aktarır: “Bazı köylerde olduğu gibi bizim köyümüzün okul yolu da yağmur yağınca çamurlu oluyor. Hatta şiddetli yağmur zamanı çocuklar okula gitmezler. Okulla arası iyi olmayan çocuklar bu durumdan hoşnuturlar. Yağmur yağmayan günlerde ise yağmurun yağması için köy çocukları toplanıp “süpürge yakarlar” (süpüre yakmak). Onların inançlarına göre süpürge'nin tütsüsü yağmur getirir. Yapmış oldukları diğer ritüeller arasında “göye su çilerler” (göge su çilemek), “dereden üç defa atlamak” (dereden atlamak) vardır. Yağmurun yağması için yapılan bu ayinlerin yanında bir de yağmurun durması için de yapılan ayinler vardır. 7 taşı bir

dairenin içine üst üste koyarak veya toprağa büyükten küçüğe 7 ağaç dalını başları yukarı bakacak şekilde gömerek yaptıkları ayinler onların batıl inançlarının bir göstergesidir.” (K.Ş: 10)

(Süpürge Yakma)

Çocuklar yağmurun yağması için “süpürge” yakarlar.

(Taş dizme)

Çocuklar yere daire çizer. Ortasına 7 tane taş dizilir. Çocuklar yağmur durana kadar taşı bozmazlar.

(Şeytan yakalama)

Herhangi bir eşyası kayıp olan çocuk boş bir bardağı ağzı aşağı şekilde yere koyar ve yanına da bir bıçak koyar. Sonra şu sözleri söyler: “Şeytan, yavrunu yakaladım benim (herhangi bir kayıp eşyasını söyler) bul, bulmazsan yavrunun boğazını keseceğim. Bulursan kesmeyeceğim”. Bundan sonra çocuk kaybolduğu eşyasını arar ve bulur. Göyçay halk çocuklarının görüşlerine göre kayıp olan eşyaları Şeytan götürüyormuş, bu yöntemi yapınca Şeytan kanar ve aldığı eşyayı geri getirir.

Göyçay halkının birtakım inançları da hayvanlara bağlıdır. Şöyle halk arasında güvercin, tavşan beslenen evden cenaze çıkarmış. Hatta bir baykuş evin bahçesinde ses çıkarırsa o evden cenaze çıkarılacağına inanılmış. Eğer bahçeden baykuş sesi gelirse evin büyüklerinden biri bahçeye soğan ısırıp atarmış. Soğan ısırma ile acılığın hüznün gideceğine inanılmış. Bu hayvanlarla beraber karga, (Qaratoyux) turdus gibi kuşlar da uğursuz olarak nitelendirilmektedir.

5.2. GÖYÇAY ÇOCUK FOLKLORUNDA NEVRUZ'DA YAPILAN RİTÜELLER

Azerbaycan folklorunun eskilere dayandığını ve zengin olduğunu biliyoruz. Azerbaycan'ın eski şehirlerinden biri olan Göyçay'ın folkloru da bu zenginliğe sahiptir. Şöyle ki tarih boyunca insanlar farklı tanrılara taparak, ayinler yaparak, her yılın belli sürecinde bu ayinleri tekrarlayarak birtakım istek ve dileklerini dile getirmiş, bunları gerek toplu danslarıyla gerekse kurban vererek ritüellerini tamamlamış ve onları birtakım bayram hâline getirmişlerdir. Tabii ki bunları gören çocuklar yapılan türlü ritüelleri hafızalarına kazımış, kendilerince ilaveler ekleyerek gösteriler, oyunlar ve inançlar ortaya çıkarmışlardır. Nesilden nesile aktarılan inançlar ve oyunlar hâlâ günümüzde oynanmakta hatta batıl inançlar olarak da bilinmektedir. İçerisinde inançları

oyunları barındıran “Novruz Bayramı”nı buna örnek olarak gösterebiliriz. Azerbaycan’ın en kadim ve zengin folklor örneklerinden biri olan Novruz Bayramı, tarih boyunca çocuklar ve büyükler tarafından sevilmiş ve sabırsızlıkla bir sonraki yılı beklemişlerdir. Novruz Bayramı’nda var olan inançlara ve bu bayramda oynanan oyunlara değinmeden önce bu bayram hakkında biraz bahsetmek isterim.

Azerbaycan’da büyükten küçüğe herkes tarafından sevilen halkın maddi ve manevi değerlerinin büyük bir kısmını kendinde barındıran “Novruz Bayramı”, önemli bir kültürel mirastır. “Yeni gün” anlamı veren “Novruz” kelimesi yaz bayramı olarak da bilinmektedir. Türk ulusunun ortak bayramı olan Novruz, sadece halk bayramı değil resmi bayram olarak da bilinmektedir. Günümüzde Azerbaycan’da da Novruz, her yıl Mart ayının 21’inde kutlanılmaktadır. Ulusal bir bayram olarak kutlanılan bu bayram derin köklere sahiptir. Hem milli hem de devlet bayramı olarak kutlanmasının yanı sıra takvim yılının başlangıcı olarak da bilinmektedir.¹⁴⁹

Sovyetler Birliği’nin yönetiminde olan Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde ve aynı zamanda Azerbaycan’da 20. asrın başlarından başlayarak 1960’lara kadar birçok siyasi sebepten ötürü bu bayramı unutturulmaya ve yasaklanmaya çalışılmıştır. Lakin 90’lı yıllardan bu yana bağımsızlıklarını kazanan Türk devletleri kendi geçmişlerine, örflerine sahip çıkarak Novruz’u yüksek resmi seviyede bir devlet bayramı ilan etmişlerdir¹⁵⁰.

Novruz doğa ananın uyanması, yaşamın tekrardan canlanması anlamına gelir. Böyle ki, Azerbaycan halkının esas geliri tarım olduğu için kışın topraktan mahsul almak neredeyse imkânsızdır. Bu yüzden halk toprak anayı âdeta yararsız ve ölü bir insana benzetmiştir. Bu nedenle Novruz’un gelişine dört hafta kala halk, büyük ayinler, merasimler ve eğlenceler düzenlemişlerdir. Hatta Novruz Bayramı için birden fazla nağmeler de bestelemişlerdir.

Xonçalı Novruz gəlir,

Qonçalı Novruz gəlir,

Sürmə çəkin qaşına,

¹⁴⁹ Ağaverdi Xelil, Novruz: ilkin qaynaqları və tarixi inkişafı, Xalq qezeti, 21.03.2010, s.4.

<http://www.anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2010/mart/111901.htm>

¹⁵⁰ Tahir Orucov, Azerbaycanda Novruz Bayramı ve “Kosa -kosa “ tamaşası, Bakı 2011, s.95.

Noğul səpin başına,
Tonqalları oddayın,
Tüfəngləri addayın,
Xonçalı Novruz gəlir,
Qonçalı Novruz gəlir.¹⁵¹

Yerli halk haftaların her birine “çərşəmbə” adı vermiş doğanın yeniden canlanması için gereken dört unsurla bağlaştırmışlar. (Hava, ateş, su, toprak). İlk çərşəmbədə halk gelecek yılın bolluk ve bereket içinde geçmesi için “Semeni” yeşertirler. Buğdayı ıslatarak koyulan Semeni, Novruz’un ana sembollerinden biridir. Aynı zamanda güneşi, ayı ve yıldıza benzeyen tatlılar da yapılır. Goğal, şekerbura, paxlava olarak bilinen bu tatlılar Novruz sofralarını süslemektedir. (Goğal- güneşi, şekerbura – ayı ve paxlava – yıldızı sembolize eder.) Aynı zamanda yumurtalar kırmızı, yeşil, beyaz ve mavi renklerde boyanır. Bu da dört mevsimi simgeler. Boyanmış yumurtalar sofralara renk katar.

Bayram gelmeden önce evlerde, bahçelerde bayram temizliği yapılır, kadınlar bir araya gelerek bayram tatlıları hazırlarlar. Birliği beraberliği, akrabalık ve komşuluk bağlarının güçlenmesini insani ilişkilerin ve değerlerin artmasını sağlayan bu bayram, halkı coşkuyla birbirine bağlamaktadır. Büyükler bayram telaşı içinde olurken çocuklar bayram oyunları, ayinleri, merasimleri yapma peşindedirler. Her mahallenin genci bir araya gelerek âdeta diğer mahallelerle yarışır gibi haftalar öncesinde atık lastikler, kurumuş ağaç dallarını üst üste yığarlar, büyük ateş yakarlar ve etrafında toplanırlar. Ateşin sönmesine yakın üzerinden atlayarak şu sözleri söylerler: “Ağırlığım, uğurluğum bu odda yansın”. Novruz'da ateşin yakılması, havai fişeklerin atılması, mumun yakılması gibi ritüeller eski efsanelere dayanmaktadır. Işığın ve güneşin gücüne inanan kadim Azerbaycan halkı ateşin, tütsünün yardımıyla kötü ruhları, hastalıkları, soğuğu, karanlığı ve yaşamı zorlaştıran kötü güçleri, düşünceleri kovarak uzaklaştırdığına inanmışlardır. Hatta yanan ateşi söndürmek, ateşe su atmak büyük günah sayılmıştır. Geceyi ışıklandıran ateş gündüzü aydınlatan güneşin her zaman bir sembolü olarak düşünülmüştür.

¹⁵¹ Behlul Abdulla ve Tofiq Babayev, a.g.e., s.104.

Tüm bunlar kadim Azerbaycan halkının İslam'dan ve Hristiyanlık'tan önce taptığı ateşperestlik dinin bir parçasıdır. "Azerbaycan" kelimesi Farsçada "ateşperest" anlamına gelmektedir. Rivayete göre bu dinin peygamberi Zerdüşt, kutsal kitabıysa Avesta'dır Bu dine inananları ise Zerdüşt olarak adlandırılmışlardır. Araştırmacılar, Azerbaycan'ı Zerdüştlük dininin merkezi olduğunu belirtmişlerdir. En meşhur ateşperest tapınakları da Azerbaycan'da bulunmuştur. Zerdüştlük ideolojisini yayanlar da çoğunlukla Azerbaycan'ın yerli halkından olan rahiplerdir. Zerdüşt'ün doğumu geceyle gündüzün eşit olduğu tarihte yani Novruz'da olmuştur. Bu nedenle Novruz Bayramı Azerbaycan kültüründe büyük önem arz etmektedir. Azerbaycanlı araştırmacılar Bakü'de bulunan "Qız qalasını"nın kadim Zerdüştlük mabedi olabileceği yönünde yeterli bilgiler ve kanıtlar toplamışlardır. Aynı zamanda Novruz Türklerin Ergenekon'dan çıkışının sembolüdür.¹⁵² Günümüzde, Zerdüştlüğün önemli ateşgedelerinden biri Şirvan arazisi Abşeron adasının Surahanı kasabasında, diğeri ise Ateş-i Bagavan (Bakü) da bulunmaktadır.¹⁵³ Hristiyanlık'ın ve İslam'ın yayılmasıyla yavaş yavaş unutulup kaybolan Zerdüşt dininin kalıntıları günümüzde Novruz Bayramı'nın birer parçası hâline gelmiştir.

Azerbaycan'ın her bir bölgesinde büyük coşkuyla karşılanan Novruz Bayramı, Göyçay'da da büyük coşkuyla karşılanmaktadır. Her yaş grubuna hitap eden bu bayram, daha çok genç kızların odak noktasıdır. Şöyle ki Göyçay'da son çarşamba akşamı genç kızlar bir araya gelerek çeşitli baht fallarına bakarlar. Bu onlar için âdeta bir oyun hâline gelmiştir.

5.3. ÜZZÜK FALI / YÜZÜK FALI

Evlilik çağına gelen kızlar bir araya toplanır. Arlarından evli veya nişanlı olan biri kendi nişan yüzüğünü falına bakması için bekleyen kızın saçından bir tel alarak yüzükten geçirir. Bu yüzüğü içi yarım su dolu bardağa veya kâseye üç defa daldırıp çıkarır. Sonra elini sabit tutarak yüzüğün bardağın kenarına vurmasını bekler. Yüzük kaç defa bardağın kenarına değerse kız o yaşta evlenir. Doğruluğu olmayan bu yüzük falı kızların eğlenceleri arasındadır.

¹⁵² Uğur, Azerbaycan Ruhunun Zengin İfadesi Zerdüştün "temiz fikir, temiz söz, temiz emel" dünya medeniyetinin özülünde durur, Xalq Cebhesi 08.06.2016, s.13.

¹⁵³ Cengiz Mürselov, Azerbaycan Dini İnançlarına Göre Genel Bir Bakış, Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2016, C 4, S 8, s.54.

5.4. QAPI BUSMA / KAPI DİNLEME

Göyçay'da son çarşamba akşamı yapılan bu ritüel genç kızların bir araya gelerek gizlice komşularının kapısını dinlemesiyle başlamaktadır. En az 3-5 kız komşularına giderler ve sırayla kapıyı dinlerler. Eğer güzel bir şeyler duyarlarsa bu onların o sene içerisinde evlenecekleri veya sözleneceklerini bir diğer deyimle kismetlerinin açılacağı anlamına gelir. Tam tersi kötü bir şeyler duyarlarsa bu sene içerisinde kismetlerinin kapanacağı anlamına gelir. Bir iki dakikalık süren bu ritüel kızların duydukları ilk kelimeye bağlıdır.

5.5. PAPUÇ ATMAQ / TERLİK ATMA

Göyçay 'da bayram sabahı yapılan bu ritüel genç kızların kendi evlerinde yapılmaktadır. Yine baht fallarından biri olan terlik atma evin evlilik yaşına gelmiş kızın çıkış kapısında, yüzü dışarı dönük durarak sağ ayağındaki terliğini arkasına doğru atmasıyla başlar. Eğer terliğin ucu dış kapıya dönük düşerse, kismetinin o sene açılacağına eğer içeri dönük düşerse açılmayacağı anlamına gelir. Göyçay'ın bazı köylerinde bu ritüel terliğin ters veya düz yüzünün düşmesiyle oluşmaktadır. Düz yüzü düşerse kismetinin açılacağına, ters yüzü düşünce kismetinin o sene için açılmayacağı anlamına gelmektedir.

5.6. SUYA ŞAM DAMLATMAQ / SUYA MUM DAMLATMA

Baht fallarından biri olarak bilinen "suya mum damlatma" evlenecek yaşta olan genç kızların bayram günü bir araya toplanarak aralarından evli, nişanlı veya sözlü olan birisinin mumu yakarak bir kâse suya doğru eğilmesi ile başlar. Eğer suyun içine kızın yaşı kadar mum damlacıkları damlarsa kızın ilerde evleneceği veya sözleneceği kişinin baş harfi bu damlacıklardan oluşur. Oluşan harfle genç kız ilerdeki sözlüsünün ismini tahmin eder. Her genç kız için yeni mum yakılır.

5.7. GÖYDƏ ULDUZ SAYMAQ / GÖKTE YILDIZ SAYMAK

Gökte yıldız saymak ritüeli genç kızın bayram akşamı yatmadan önce gökte yedi yıldızı sayması ve saydığı yıldızların dizilişiyle ilerde sözleneceği kişinin baş harfini tahmin etmesiyle başlar. Gökteki yedi yıldızı saydıktan sonra kimseyle konuşmadan uyur. Rüyasında ilerde sözleneceği kişiyi görmüş.

Baht fallarıyla beraber mutluluk, bolluk, zenginlik falları da Novruz Bayramı'nda yapılmaktadır. Göyçay'ın bilge yaşlılarının söylediklerine göre inanılarak

yapılan ritüeller, bakılan fallar gerçekleşmiş. Örneğin, çarşamba akşamı yeşermiş bir ağacın dibine niyet edilerek bir yumurta yanına yeşil ve siyah renginde iki kalem koyulmuş. Eğer yeşil kalemlerle çizilirse dilediğin dilek veya ettiğin niyet gerçekleşmiş, siyah renk kalemlerle çizilirse gerçekleşmezmiş. Yapılan bir diğer ritüel ise dağınık hâlde birkaç tane çubuğun bulunarak çubuğun içine niyet edip “xeyir ve şer” diyerek saymaya başlamaktır. Son çubuğa hayır gelirse dilediğin niyetin hayırlı, şer gelirse hayırlı olmayacağı anlamına gelir.

Yukarıda belirttiğimiz gibi Nevruz Bayramı tüm yaş grubuna hitap etmektedir. Genç kızların eğlencesinin birtakım ritüeller ve bakılan fallar olduğu gibi genç oğlanların ve küçük çocukların eğlencesi de çeşitli oyunlardır.

5.8. YUMURTA DÖYÜŞTÜRMEK / YUMURTA ÇARPIŞTIRMAK

Novruz Bayramı’nda Azerbaycan’ın tüm bölgelerinde olduğu gibi Göyçay’da da çocukların ve gençlerin en çok sevdiği oyunlardan biri “Yumurta dövüştürmek” oyunudur. Çocuklar önceden hindi, tavuk, bıldırcın gibi kuşların yumurtalarından içlerinde en sert olan birini ön dişlerine vurarak seçip bayram günü boyarlar. Oyunun amacı eğlenerek fazla yumurta toplamaktır. Çocuklar boyanmış yumurtaları birbirileriyle çarpıştırarak kazananı belirlerler. İlk kimin vuracağı kura çekme yoluyla belirlenir. Vuran kişi rakibinin yumurtasını kırabilirse alır, kıramazsa rakibi vurma hakkı kazanır ve yumurtayı vurur. Karşı rakibinin yumurtasını kırarak alır. Kazanan kişi bu şekilde yumurtasını diğer çocukların yumurtasıyla çarpıştırır. Kazanan çocuğun topladığı yumurtaları arkadaşlarına verip vermemesi çocuğun o anki ruh hâline veya durumuna bağlıdır. Köy yerlerinde çocuklar topladıkları yumurtaları durumu iyi olmayan arkadaşlarına dağıtırlar.

5.9. PAPAQ ATMAQ VƏYA QUŞAQ ATMAQ / ŞAPKA ATMAK

“Papak atmak” veya bazı yerlerde “quşaq atmak” diye geçen bu oyun, bayram oyunlarından daha ziyade eğlencelerinden biridir de diyebiliriz. Her mahallenin çocuğu bayram akşamı ellerine “papaq” yani şapka ve topladıklarını koymak için “torba” yani çuval veya poşet olarak bir araya gelir ve ev ev gezerek şapka ataralar. Burada tek kural görünmemektir. Şapkalarını koydukları kapıyı çalararak, “papaq attı” diyerek saklanırlar. Ev sahibi çocukların şapkalarını toplar, içerisine yenilebilecek şeyler doldurur (bayram tatlıları, ceviz, fıstık, fındık, boyanmamış yumurtalar, çikolatalar vs.) kapıya geri bırakarak “papaq doldu” veya “uşaqlar gelin” diyerek ev sahibi içeri girer.

Ardından çocuklar yine gizlice gelir şapkalarını alıp giderler. Burada toplanan bayram yiyecekleri “bayram sovqatı” (bayram nimeti) olarak bilinmektedir. Bu şekilde topladıkları yiyecekleri evlerine götürürler eğer isterlerse durumu olmayan kişilere verirler veya kendilerine bırakırlar.

5.10. XORUZ DÖYÜŞTÜRMEK / HOROZ DÖVÜŞTÜRME

Novruz’un bir diğ er eğlencesi de Göyçay’da ve etraf bölgelerinde gençler arasında yaygın olan “Xoruz Döyştürme” oyunudur. Köylerde ve etraf bölgelerde de sürdürülen bu eğlence bazı insanların eğlence dışında gelir kaynağı da olmaktadır. Novruz Bayramı’nda mahalleler arası yapılan bu yarış, sonucunda kazanan ve kaybeden mahalle olarak biter. Mahalle gençleri bayram günü bir araya gelir ve dairevi bir şekilde toplanarak önceden seçtikleri uzun boyunlu uzun bacaklı, “heratı” cinsinde olan horozları o dairenin içine koyarak dövüştürürler. Kazanan mahalle horoz dövüşünü bir dahaki bayramda kendi mahallelerinde yapar.

5.11. NEVRUZ’DA KOSA VE KEÇEL EĞLENCESİ

Novruz eğlenceleri sadece bunlarla bitmiyor. Oyunların, inançların, gösterilerin bol olduğu bu bayram Azerbaycan’ın kadim folklorunu kendinde barındırıyor. Novruz Bayram’ı gösterilerine başlamadan önce meydana toplananlar için meydana at belinde, elinde bayraklar olan gençler yiğitler gelir at belinde maharetlerini, oyunlarını sergiledikten sonra açılışı yaparlar. Ardından Novruz’un vazgeçilmez kişileri Kosa ile Keçel’in tatlı atışmalarıyla gösteriler başlar. Bu gösteriler Novruz’un önemli bir parçasıdır. Açık havada yapılan bu gösteriler günümüze kadar nesilden nesile aktarılmış, unutulmaya izin verilmemiştir. Kosa ile Keçel’in tatlı atışmaları ilkbaharla kış arasındaki mücadeleyi yansıtmaktadır. Kış yerini bahara bırakmak istemez ve bahar da bu yeri almaya çalışır. Kışın simgesi Keçel (kel), baharın müjdecisiyse Kosa’dır (köse).¹⁵⁴

Bayram gününde gençler meydana toplanarak aralarından Kosa ve Keçel olmak için iki kişi seçerler. Kosa uzun boylu, uyanık, hazırcevap, kurnaz biridir, Keçel ise tam tersi ham, göbekli ve biraz da tembeldir. Gençler Kosa olarak belirlenen birine ters kürk giydirir, yüzünü beyaza boyar ve başına uzun bir şapka geçirirler. “Keçi sakalı” gibi sakal takarlar, boynuna da bir çam takarlar. Eline kepçe, omuzuna da hurç atarak

¹⁵⁴ Yaquıt Tapdıqqızı, Novruz simvollarının açması, Bakı post, 16.03.2013, s.9.

meydana çıkartırlar. Meydana ıkan Kosa Keçel’i bekler. Keçel’i bekleyen çocuklar ocuklar Şöyle der:¹⁵⁵

“A gədə, keəl gəlsənə,

Gəlip salam versənə,

Kosanı gldrsənə”¹⁵⁶

Aralarından Keçel olarak belirlenen diğər çocuğın kafasına kurumuş koyun karnı koyarak kele benzetirler. Kosa’yı süsledikleri gibi süsleyerek meydana çıkarırlar. Kel de sahneye çıktıktan sonra artık gösteri başlar. Kel, öncelikle birbirinden farklı nağmeler okuyarak Kosa’dan kendisi için “pay” toplamasını talep eder. İzleyicilerin bir Şeyler vermediğini görünce Keçel Kosa’yı uyutur. Daha sonra meydana keçi getirir ve payı keçi toplar. Kosa uyanadıktan sonra keçinin topladıklarını alarak keçiyi sahneden kovar. Bundan sonra Kosa ile Kel birbirleriyle yumurta dvŐtrp, laf savaŐına girerek halkı eğlendirirler. Zorlukla da olsa bu gösterinin kazananı Kse olur. Böylece baharın geliŐi müjdelenmiŐ olur.¹⁵⁷

Birçok bölgede olduğu gibi Göyçay’da da çocuklar sadece bunlarla yetinmiyorlar. Çocuklar ve gençler ortak mahallede veya meydanda bir araya gelerek aralarından bir kişiyi seçerek kendi malzemeleriyle Kosa gibi süslerler. Kapı kapı dolaŐarak Şu sözleri bir ağızdan söylerler:

“Ay kosa- kosa gəlsənə,

Gəlip salam versən,

mmi doldursana,

Kosanı yola salsana,

Ay uyruğu uyruğu,

Saqqalı it quyruğu,

Kosam bir oyun eylər,

Quzunu qoyun eylər,

Yığar bayram xonasın,

¹⁵⁵ Yaqut Tapdıqqızı, a.g.e., s. 9.

¹⁵⁶ Behlul Abdulla veTofiq Babayev, Novruz Bayramı Ensiklopediyası, Xalq Bayramı, Bakı 2008, s.98.

¹⁵⁷ Yaqut Tapdıqqızı, a.g.e., s. 9.

Hər yerdə düğün eylər
Novruz novruz bahara,
Güllər güllər nübara,
Baxçamızda gül olsun,
Gül olsun bül bül olsun,
Bal olmasın yağ olsun,
Evdəkilər sağ olsun,
Xanım dursun ayağa
Kosaya pay versin ağa”

Tekerlemenin bittiğini anlatmaq üçün Kosa “Kosa öldü” diyerek yere yığılır. Ölü taklidi yapar. Bunu gören çocuklar Kosa'nın yüzünə su dökerek onu ayılırlar. Kosa'nın kendisine geldiğini gören çocuklar Kosa'ya sorular sorup yanıtlar alırlar.

- Kosa haradan gelirsən?
- Dərbənddən.
- Nə gətirmisən?
- Alma
- Almanı neylədin?
- Sattım
- Pulunu neylədin?
- Öküz aldım
- Öküzü neylədin?
- Vurdum öldü.¹⁵⁸

Kosanın bu sözlərindən sonra çocuklar bu sözləri okurlar;

Başın sağ olsun, Kosa,

Arşın uzun, bez kısa,

¹⁵⁸ Behlul Abdulla veTofiq Babayev, a.g.e., s.99.

Kəfənsiz ölməz, Kosa,¹⁵⁹

Çocuklar bundan sonra da Kosa'nın başında toplanır ve Kosa'ya sorular sorar, yanıtlar alırlar.¹⁶⁰

Novruz Bayramı'nda sadece Kosa ve Keçel değil, aynı zamanda bahar kızı, ozan, kendirbaz, pehlivan gibi kişilerin de performansları sergilenmektedir. Gösterinin sonunda meydanda toplananlar için düzenlenmiş konserler başlar nağmeler okunur. "Yallı"ya (halay) gidilir ve millî danslar oynanılır. Gösteri sonrası havai fişekler atılarak gösteri sonlandırılır.

Şekil 11. Azerbaycan'da Novruz Bayramı Kutlaması

Kaynak: <https://www.google.com/search?q=Novruz+bayram%C4%B1>

¹⁵⁹ Behlul Abdulla veTofiq Babayev, a.g.e., s. 99.

¹⁶⁰ Behlul Abdulla ve Tofiq Babayev, a.g.e., s. 112.

SONUÇ

Tarih boyunca kendine has özellikleriyle gelişen Göyçay çocuk folkloru, Azerbaycan edebiyatının folklor sahasında dikkat çekici geniş bir araştırma ve inceleme alanıdır.

Üzülerek söyleyebiliriz ki Göyçay çocuk folkloruna Azerbaycan sahası halk bilimcileri tarafından çok ilgi gösterilmemiş, araştırılmamış ve günümüze kadar kapsamlı olarak çalışmalar yapılmamıştır. Fakat genel olarak çocuk folkloru Azerbaycan edebiyatında önemli bir yere sahiptir.

SSR döneminde Azerbaycan edebiyatını, folklorunu yok etmek isteyen Sovyet Rusya'sı farklı yollara başvurarak 1922 yılında Sovyetler Birliği'nde komünist çocuk meclisleri oluşturmuş okula gitme yaşı gelen çocukları buraya cezbederek onlarda yeni bir ideoloji yaratmayı amaçlamıştır. Bu teşkilat içerisinde dinle mücadeleden okuma yazmaya kadar farklı çalışmalar barındırmıştır. Azerbaycan'ın Bakü şehrinde kurulan ilk Pioneer birliğinden sonra Azerbaycan'ın diğer şehirlerinde de bu birlikler kurulmaya başlandı. Pioneer teşkilatında yer alan Azerbaycan çocukları okuldan sonra tarım kooperatiflerinde çalışarak eğitim çalışmalarına katkıda bulunmuş aynı zamanda Sovyet ordusuna destek amaçlı çeşitli gösteriler, farklı etkinlikler düzenleyerek komünist bir düzenin oluşmasına katkı sağlamışlardır. Bu konu hakkında Burcu Özdemir "Azerbaycan Pioneer Teşkilatı ve Sovyet Toplumunun İnşası Sürecinde Çocuklar" adlı makalesinde daha geniş bilgi vermiştir. Araştırmalarımız sonucunda dikkatimizden kaçmayan bir diğer nüans tarih boyunca bir halkta yeni bir fikir, yeni bir ideoloji oluşturmak için ilk önce bu amacın çocuklara empoze etmeye çalışarak başladığını söyleyebiliriz. O dönem Azerbaycan'ın Hüseyin Cavit, Ehmed Cavad, Mikayıl Müşfik gibi edipleri, şairleri, yazarları dönemin sahte sosyalist realizmini yok etmek için kısıtlamalara rağmen farklı araştırmalara halkı bilinçlendirmeyi kendilerine borç bildiler. Ancak bu kahramanlıklarının sonu onların gözaltına alınmasıyla, sürgün edilmesiyle ve öldürülmeleriyle son buldu. Tüm bunlara rağmen yılmadan Azerbaycan edebiyatını, folklorunu yaşatan edipler birçok folklor örneğini ve çocuk folkloruna ait birçok unsuru tespit ederek kaydetmişlerdir. Sovyet Sosyalist rejiminin kalıntılarının kötü etkisi halkın üzerinde hâlâ görülmektedir.

Tüm bunları ele aldığımızda tarih boyunca Azerbaycan halkı, olağanüstü folklor örneklerini zaman geçtikçe unutulmasına izin vermemiş ve kuşaktan kuşağa aktarılmış

ve bu folklor örneklerinin günümüze kadar gelmesini sağlamıştır. Gerek çocuklar için gerekse büyükler için günlük yaşam hâline gelen folklor örnekleri, tarihimizin önemli bir parçasıdır. Folklorun bir parçası olan halk oyunlarının bir kısmı ne yazık ki zaman geçtikçe unutulmuş, bir kısmı da sadece kitaplarda kalmıştır. Tablet ve bilgisayar oyunlarının arttığı bu zamanda çocuk oyunları, gösterileri çocuklar tarafından âdeta rafa kaldırılmıştır. Buna karşın ulusal bayramlarda, tiyatrolarda ve devlet konserlerinde halk oyunlarının gösteriye sunulması devam etmektedir.

Bir halkın tarih kültürünü ve bu tarihin zenginliklerini en iyi biçimde ortaya koyan sözlü kültür ürünlerinin incelenmesi bu ürünlerin korunması gelecek nesillere ulaştırılması folklorun önceliklerindedir. Azerbaycan halkının köklü tarihi ve kültürel zenginliklerine bağlı olarak gelişen günümüze kadar aktarılan sözlü kültürü halk bilimi sahasında çalışan araştırmacılar için önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Azerbaycan halkı kendi tarihlerinin ve sözlü kültürlerinin zenginliğini muhafaza ederek Türk kolları arasında hem coğrafi hem de kültür merkezli bir durumda bulunmalarını sağlamıştır.

Azerbaycan çocuk folkloru üzerinde 19. asrın başlarından günümüze kadar birçok kapsamlı çalışma yapılmıştır. Çalışmamda sıklıkla yararlandığım, Ramazan Gaffarlı “Uşaq Folklorunun janr sistem ve poetikası”, Xanım Bayram Qızı Mustafayeva “Azerbaycan Uşaq Edebiyatı, Qara Namazov “Azerbaycan Uşaq Edebiyatı Antologiyası 1,2,3 cilt”, Rafiq Yusifoğlu “Uşaq Edebiyatı” yayınlanan bu çalışmalarda Azerbaycan çocuk folklorunun tasnifi, kapsamı ve janrları hakkında geniş bilgi verilmekle beraber bu kitaplarda çocuk oyunları ve halk oyunları hakkında da kapsamlı çalışmalar yapıldığını görebiliriz. Unutulmaya yüz tutulan çocuk oyunlarına ve halk oyunlarına dikkat çekmek için bizim de Göyçay çocuk folkloru çalışmasında daha çok çocuk oyunlarına geniş yer vermemiz bu açıdan önemlidir. Bazı çocuk oyunlarından farklı olarak halk gösterileri günümüze kadar korunabilmiştir. Folklor örnekleri arasında önemli bir yere sahip olan halk gösterilerinin unutulmaması için gerek okullarda gerekse eğitim kurumlarında bu gösterilerle ilgili özel dersler verilmektedir. Halk oyunlarının en eski parçaları günümüzde kültür merkezlerinde, tiyatro ve sahnelerde sergilenerek ve gösteriye sunulularak halkın eski tarihi ve kültürel mirası korunmaktadır.

Birçok sırları, efsaneleri, tarihi olayları kendinde barındıran Göyçay şehri folklor incelemesi açısından oldukça verimli bir özgeçmiş sahiptir.

Azerbaycan'ın diğler şehirlerinde olduğu gibi G6yçay folkloru 6z6nde 6ocuk oyunlarının dışında bir6ok batıl inançları, t6releri ve aynı zamanda dini rit6elleri ve dini inançları, farklı evliyanın t6rbeleri hakkındaki halk anlatımlarını barındırmaktadır. 6zellikle inançlar a6ısından bakıldığında Azerbaycan 6ocuk folklorunda ve etraf b6lgelerinde şamanizm'den Hristiyanlık'a, İslam'a kadar ve İslam'dan sonra olan d6nemleri i6erisine alarak farklı dinlerden ve inançlardan 6geler i6ermektedir. 6ocuk folkloru a6ısından yer alan rit6ellere bakıldığında dini inanç sistemi i6erisinde değerlendirilebilecek uygulamaların zengin olduğu g6r6lmektedir. Aynı zamanda, 6ocuk folklorunda hem yetişkinler hem de 6ocuklar i6in duaların 6ok 6nemli ve vazge6ilmez olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Bu dualarda Yel Baba, Ay Baba, Su Ana, Toprak Ana gibi mitolojik d6nemden kalma tanrıların yer alması ve onların koruyuculuğundan, duaların yerine getirilmesinden umulan medetin ve aynı zamanda İslam'dan 6nce Hristiyanlık'ın ve İslam'dan sonra da İslam'ın etkisiyle yapılan duaların, farklı inanç sistemlerinin bir arada yaşadığını bu gibi 6eşitli kanıtlarla belirleyebiliriz.

Derlediğimiz oyunlar bir b6lgenin gelenek ve g6reneklerini aynı zamanda o b6lge insanının kendi folkloruyla olan ilgisini yansıtmıştır. 6alışmada oyunların oynanılma şekli, yapısı, oynanılan oyunlar hakkında diğer 6zellikler de betimlenmiştir. Folklor 6zerinde yapılan belli başlı 6alışmalarda Azerbaycan şirvan d6zl6đ6n6n kuzey b6l6m6nde yerleşen G6yçay b6lgesine dair herhangi bir folklor 6alışmasının olmayışı 6alışmamızın 6nemini g6stermektedir. Bir diğer bakış a6ısıyla 6alışmamızın Azerbaycan'da kenar 6ocuk folkloru 6zerine yapılan aramalarda bir kaynak6a oluşturmasını ama6lamaktadır.

KAYNAKLAR

A. Yazılı kaynaklar

- ABBASLI, İ. (2009). *Azerbaycan Folklor Antologiyası. Qarabağ Folkloru*. Bakı: “Nurlan Neşr”.
- ABBASLI, S. (2011). *Janırdaxili Elaqedede Formalaşmış Letifeler*. Bakı.
- ABDULLA ve BABAYEV. (2008). *Novruz Bayramı Ensiklopediyası*. Bakı: Xalq Bayramı.
- ABDULLA, B ve ABBASLI, İ. (2005). *Azerbaycan Folkloru(Mektebliler Üçün Seçmeler)*. Bakı: “Şerq-Qerb”.
- ABDULLA, Babazade, Memmedli, Abbaslı ve Ferzeliyev. (2004). “*Azerbaycan Bayatıları*”. Bakı: XXI YN.
- AĞAVERDİ, X. (2010, 3 21). *Novruz: ilkin qaynaqları və tarixi inkişafı*. Milli Kitabxana: <http://www.anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2010/mart/111901.htm> adresinden alındı
- AKDOĞAN, Y. (1999). “*Azerbaycan Türkçesi’nden Türkiye Türkçesi’ne Büyük Sözlük*”. İstanbul: Beşir Yayınevi.
- AKGÜN, A. (2018). *Azerbaycan Çocuk Edebiyatı’ndaki Şifahi Türlerin Tasnifine Dair Tespit Ve Öneriler.*, Akademisyen Yayınevi Bilimsel Araştırmalar Kitabı- Sosyal Bilimler, Dil ve Edebiyat, Mesut Gün, Editor, Akademisyen Yayınevi, Ankara, pp.65-9.
- ANONİM. (2010, 7 22). *Azerbaycan Metbuatının İnkişaf Tarixi. Milli mətbuatımızın “Əkinçi”dən bu günə keçdiyi yol*. Milli Kİtabxana: http://anl.az/down/meqale/yeni_az/2010/iyul/128155.htm adresinden alındı
- ANONİM. (2013, 12 9). “*Qedim Folklor Nümuneleri – Yanıltmaclar*”. UBP: <https://portal.azertag.az/az/node/1057> adresinden alındı
- ANONİM. (2013, 5 23). *Edebiyyat ve Repressiya “Xalq Cebhesi Qezeti”*. Kayzen: <https://kayzen.az/blog/edebyyyat/12276/edebyyyat-ve-repressiya.html> adresinden alındı
- ANONİM. (2013, 12 9). *Qedim Folklor Nümunesi - Yanıltmaclar*. UBP: <https://portal.azertag.az/az/node/1057> adresinden alındı
- ANONİM. (2018, 4 27). *Azerbaycan Uşaq Metbuatı*. UBP: <https://portal.azertag.az/az/node/6044> adresinden alındı
- ANONİM: Göyçay Rayon Heyder Aliyev Merkezi. (2010). *Azerbaycan Folkloru’nun Tedqiqi*. Heyder Aliyev Merkezlerinin informasiya portalı: <https://azerbaijan.az/related-information/166> adresinden alındı
- BAYRAMOĞLU, Ç. (2013). *Azerbaycan Şifahi Xalq Edebiyyatı – Səyaçı sözlər*. Bakı.
- BÜYÜKOKUTAN, A. T. (2017). *Azerbaycan Manilerinin Toplumsal Değerleri ve Normaları Öğretme işlevi*. Balıkesir: Türkbiling.
- CAVADOVA, E. (2010). *Azerbaycan Milli Mtbuatının İlk Qezeti. Xalq Qezeti*.
- ÇATALBAŞ, R. (2011). *Türklerde Hayvan Sembolizmi ve Din İlişkisi. Sonbahar 2011 Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi, C3,S12*.
- ÇELEBİ, D. B. (2007). *Türkiye ve Azerbaycan’daki Çocuk Oyunları ve Oyuncaklarını Karşılaştırılmalı İncelenmesi*. Muğla: Muğla Üniversitesi.
- EFENDİYEV, E. (1999). *Qafkaz Erazileri Ve Xalqlarının Tesvirine Dair Materiallar Toplusı*. Bakı: QEXTMT (SMOMPK) İzahlı Bibliografiya.
- EFENDİYEV, E. (2018). *Azerbaycan Folkloru Materialları*. Bakı: Smompk.
- EFENDİYEV, P. (1992). *Azerbaycan Şifahi Xalq Edebiyyatı*. Bakı: “Maarif” Neşriyyatı.
- EFENDİYEV, P. (1994). *Azerbaycan Folklorşünaslığı*. Bakı: “MAARİF”.

- EHMEDOV, A. (2017). Azərbaycan Müəllimlərinin qurultayları. (Ana və Uşaq). “İctimai – siyasi, pedaqoji jurnal”.
- ELESKERLİ F və Xəlil Z. (2007). *Uşaq Edebiyyatı*. Bakı: Milli Kitabxana.
- ELİYEV, R. (2008). *Edebiyyat Nezeriyyəsi*. Bakı.
- ELİYEVA, N. (2021). *Folklorun Uşaqların Menevi Terbiyəsindəki Mühüm Rolundan Behs Eden Deyərli Monoqrafiya*. Naxçıvan.
- ELİYEVA, X. (2007). “M. H. Təhmasibin ‘Xalq Ədəbiyyatımızda Merasim və Mövsüm Nağmələri’ Əsəri Haqqında”. Bakı: Azərbaycan Şifahi Xalq Ədəbiyyatına Dair Tədqiqlər XXIV.
- EMİRLİ, E. (2020). Azərbaycan Əfsanələrinin Süjet Xüsusiyyətləri. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (Türklad)*, C.4 S.1.
- ESGERLİ, F. (2009). *Azərbaycan Uşaq Edebiyyatının Merheleli İnkişafı*. Bakı.
- FERECOV, S. (2014). *Medeniyyət*. Bakı: Azərbaycan Respublikasının Medeniyyət Nazirliyinin Neşri.
- GÜRKAN, S. L. (2010). SÜNNET. *Türkiye İslam Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*.
- HACILI, A. (2000). *Bayatı Poetikası*. Bakı: “ELM” Neşr.
- HACIYEVA, M. (2001). *Azərbaycan'da Pir İnançları*. Bakı: Qafqaz Universiteti, Edebiyyat Fakultesi.
- HAVERİ, S. (2020). Efsanələrin Fonksiyonel Semantikində Yaratılış Arketipi. *Türkmen Araştırmaları Dergisi*.
- HESENQIZI, A. (2015). “Folklorşünaslığa Giriş”. Bakı: ARTN Bakı Qızlar Universiteti “Elm və Tehsil”.
- HÜSEYİNOV, B. H. (2013). *Azərbaycan Folklorunda Emek Nağmələri*. Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutu.
- İSKENDEROVA, V. (. (2010). “Ortak Türk Formaları. “Azərbaycan və Türkiyə Masalları Örneğinde”. *AMBA Folklor Enstitüsü, Türk Halkları bölümü*, s.3.
- KERİMOVA, X. (2015). “Azərbaycan folklorunda uşaq yaradıcılığı və ifaçılığı”. Bakı: “Dede Qorqud” jurnalı, “Elm və Tehsil”.
- KERİMOVA, X. (2019). *525-ci Qezet, Azərbaycan tarixinin Heyder Eliyev erası*. Bakı: Milli təhsil və Azərbaycan Folkloru.
- KIRICI, E. (2000). Türkiyə Türkçesiylə Azərbaycan Türkçesi'nde Dualar (Alkışlar) Ve Beddualar (Kargışlar). *Milli Folklor*, s.75.
- KÖÇERLİ, F. B. (1910). *Sayacı Sözlər*. Tiflis.
- KÖÇERLİ, F. B. (2005). Azərbaycan Edebiyyatı. *Dergipark*.
- MEHEMMED, A və ARASLI, H. (2004). *Molla Nesreddin Letifeleri*. Bakı.
- MİREHMEDOV, E və HASANZADE, T. (2005). *Ekinçi 1875-1877*. Bakı: Avrasiya Press.
- MUSTAFAYEVA, X. B. (2011). *Azərbaycan Uşaq Edebiyyatı*. Bakı: ARTN AMEA Nizami adına Edebiyyat institutu “ELM”.
- MÜRSELOV, C. (2016). Azərbaycan Dini İnançlarına Göre Genel Bir Bakış. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.4 S.8.
- NAMAZOV, Q və EHMEDOV, T. (2005). *Azərbaycan Uşaq Antologiyası 1.2.3.cild*. Bakı.
- NEBİYEV, A. (2001). *Azərbaycan Xalq Edebiyatı*. Bakı: Yeni Neşirlerevi.
- ORUCOV və İSMAYILOV . (2005). *Azərbaycan Xalq Edebiyyatından Seçmələr*. (*Qaravəllilər, Oyunlar və Xalq Tamaşaları*). Bakı: “Şerq-Qerb”.
- ORUCOV, T. (2011). Azərbaycanda Novruz Bayramı və “Kosa -kosa “ tamaşası. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, s.95.
- ÖZDEMİR, N. (2006). Türk Cümhuriyetlerinde Çocuk Oyunları. *Türkiyat Mecmuası*, c.2, s.1016.

- PİRSULTANLI, S. P. (2009). *Azərbaycan Türklərinin Xalq Efsaneləri*. Bakı.
- QAFARLI, R. (2011). *Azərbaycan Uşaq Folkloru*. Bakı: “Elm və Tehsil”.
- QARAYEV, Y. (2009). *Azərbaycan Folklor Antologiyası. Göyçə Folkloru*. Bakı: “Qrifli Neşr”.
- QASIMOV, R. (2019, 6 28). *Bizi böyüden oyunlar-Uşaq fokloru və oyunları niyə lazımdır?* Naxçıvan Xəbərləri: <https://naxcivanxeberleri.com/cemiyet/10835-bizi-boyudn-oyunlar-usaq-folkloru-v-oyunlari-niy-lazimdir.html> adresindən alındı
- QENİYEYEV, S. (2005). *Azərbaycan Folklor Antologiyası*. Bakı: Şirvan folkloru.
- RAMAZAN Qafarlı. (2013). *Uşaq Folklorunun Janr Sistem və Poetikası*. Bakı: “Elm və Tehsil”.
- REHİMOVA, T. (2012). *Azərbaycan Folklorunda Çocuk Mevzusu*. İsveç: Linköping Üniversitesi, Çocuk Bilimleri Bölümü.
- SARIYEVA, İ. (2015, 6 18). *Azərbaycan Folkloru – Ağızdan Yazıya*. Milli Kitabxana: http://www.anl.az/down/meqale/baki_xeber/2015/iyun/01.htm adresindən alındı
- SARIYEVA, İ. (2015). Folklorumuzun qədim lirik örnəkləri - sayaçı sözlər, holavarlar, əkinçi nəğmələri. *Bakı xəber*.
- SEYİDOV, N. və FERZELİYEV, T. (2004). *Tapmacalar, Azərbaycan Xalq Edebiyyatı*. Bakı: “Şerq-Qərb”.
- ŞAHİDOV, A. (2009, 11 6). *Azərbaycan Folklorunda Oyun və Eğlencələr*. <http://www.shahidov.com/ru/?p=720> adresindən alındı
- ŞEMSİZADE, N., Nebiyev, B., Ceferov, N., Qasimov, H. (2012). “*Edebiyyat Nezeriyyəsi*”. Bakı: Bakı-Proqres.
- ŞİRİNOV, F. Ş. (2020). *Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi*. Göyçay: Göyçay Rayon Statistika İdaresi.
- TAPDIQQIZI, Y. (2013). Novruz simvollarının açması. *Baku post*.
- UĞUR. (2016). Azərbaycan Ruhunun Zengin İfadesi Zerdüştün “temiz Fikir, temiz söz, temiz emel” dünya medeniyətinin özülündə durur. *Xalq Cəbhəsi -8 iyun*.
- XULUFLU, V. (2013). *Tapmacalar*. Bakı.
- YUSİFOĞLU, R. (2006). *Uşaq Edebiyyatı*. Bakı: Şirvanneşir.
- ZEYNALLI, H. (2013). *Azərbaycan Tapmacaları*. Bakı: Qırıflı Neşr.
- HAYKA, M. (1978). *Паремнологический сборник. Пословица. Загадка (структура, смысл, текст)*. Баку.

B. Sözlü Kaynaklar

Kaynak Şahıs: 1

Adı və Soyadı: Xuraman Kerimova

Yaşı: 1971

Mesleği: Azərbaycan Millî İlimlər Akademisi'nin Öğr. Üyesi

Kimden Öğrendi: Öyle görmüş

Derleme Yeri: Göyçay Merkez

Derleme Tarihi: 10.09.2020

Derleyen: Fatima Babazade

Kaynak Şahıs: 2

Adı və Soyadı: Abdullayeva Beyim

Yaşı: 1940

Mesleği: Çalışmıyor

Kimden Öğrendi: Kendi büyüklerinden

Derleme Yeri: Göyçay Merkez

Derleme Tarihi: 2.11.2020
Derleyen: Fatima Babazade

Kaynak Şahıs: 3
Adı ve Soyadı: Zülfügarova Hebibe
Yaşı: 1956
Mesleği: Çalışmıyor
Kimden Öğrendi: Kendi büyüklerinden
Derleme Yeri: Çereke Köyü
Derleme Tarihi: 9.10.2020
Derleyen: Fatima Babazade

Kaynak Şahıs: 4
Adı ve Soyadı: Raufov Eldar
Yaşı: 1961
Mesleği: Şöför
Kimden Öğrendi: Öyle görmüş
Derleme Yeri: Müskürlü Köyü
Derleme Tarihi: 20.11. 2020
Derleyen: Fatima Babazade

Kaynak Şahıs: 5
Adı ve Soyadı: Musayeva Ahu
Yaşı: 1961
Mesleği: Çalışmıyor
Kimden Öğrendi: Öyle görmüş
Derleme Yeri: Çay Arxı köyü
Derleme Tarihi: 27.11.2020
Derleyen: Fatima Babazade

Kaynak Şahıs: 6
Adı ve Soyadı: Zülfügarova Yegane
Yaşı: 1966
Mesleği: Sınıf öğretmeni
Kimden Öğrendi: Öyle görmüş
Derleme Yeri: Potu Köyü
Derleme Tarihi: 25.09.2020
Derleyen: Fatima Babazade

Kaynak Şahıs: 7
Adı ve Soyadı: Göyçay merkez çocuklarından
Yaşı: 8-9-10
Mesleği: öğrenci
Kimden Öğrendi: Büyüklerinden görmüşler
Derleme Yeri: Göyçay merkez
Derleme Tarihi: 15. 09. 2020
Derleyen: Fatima Babazade

Kaynak Şahıs: 8
Adı ve Soyadı: Abdullayeva Durna

Yaşı: 1931
Mesleği: Çalışmıyor
Kimden Öğrendi: Öyle görmüş
Derleme Yeri: Bıdır Köyü
Derleme Tarihi: 4.11.2020
Derleyen: Fatima Babazade

Kaynak Şahıs: 9
Adı ve Soyadı: Abdullayeva Gülbahar
Yaşı: 1969
Mesleği: Ev hanımı
Kimden Öğrendi: Büyüklerinden
Derleme Yeri: Göyçay Merkez
Derleme Tarihi: 2.11.2020
Derleyen: Fatima Babazade

Kaynak Şahıs: 10
Adı ve Soyadı: Cabbarov Pünhan
Yaşı: 1933
Mesleği: Çiftçi
Kimden Öğrendi: Öyle görmüş
Derleme Yeri: Karaman Köyü
Derleme Tarihi: 7.11.2020
Derleyen: Fatima Babazade

Kaynak Şahıs: 11
Adı ve Soyadı: Hüseyinova Fatma
Yaşı: 1937
Mesleği: Çalışmıyor
Kimden Öğrendi: Öyle görmüş
Derleme yeri: Göyçay Merkez
Derleme Tarihi: 5.11.2020
Derleyen: Fatima Babazade

Kaynak Şahıs: 12
Adı ve Soyadı: Bayramova Arzu
Yaşı: 1965
Mesleği: Çalışmıyor
Kimden Öğrendi: Öyle görmüş
Derleme yeri: Göyçay Merkez
Derleme Tarihi: 6.11.2020
Derleyen: Fatima Babazade

Kaynak Şahıs: 13
Adı ve Soyadı: Bayramova Səfayə
Yaşı: 1960
Mesleği: Çalışmıyor
Kimden Öğrendi: Öyle görmüş
Derleme yeri: Göyçay Merkez
Derleme Tarihi: 5.11.2020

Derleyen: Fatima Babazade

Kaynak Şahıs: 14

Adı ve Soyadı: Bayramova Narınc

Yaşı: 1951

Mesleği: Çalışmıyor

Kimden Öğrendi: Öyle görmüş

Derleme yeri: Göyçay Merkez

Derleme Tarihi: 5.11.2020

Derleyen: Fatima Babazade

Kaynak Şahıs: 15

Adı ve Soyadı: Ömərov Süleyman

Yaşı: 1955

Mesleği: Emekli

Kimden Öğrendi: Öyle görmüş

Derleme yeri: Müskürlü

Derleme Tarihi: 20.11.2020

Derleyen: Fatima Babazade

Kaynak Şahıs: 16

Adı ve Soyadı: Babayeva Ziyafə

Yaşı: 1979

Mesleği: Çalışmıyor

Kimden Öğrendi: Öyle görmüş

Derleme yeri: Göyçay Merkez

Derleme Tarihi: 5.11.2020

Derleyen: Fatima Babazade

Kaynak Şahıs: 17

Adı ve Soyadı: Babayeva Seidə

Yaşı: 1983

Mesleği: Çalışmıyor

Kimden Öğrendi: Öyle görmüş

Derleme yeri: Göyçay Merkez

Derleme Tarihi: 5.11.2020

Derleyen: Fatima Babazade

Kaynak Şahıs: 18

Adı ve Soyadı: Bağirova Almaz

Yaşı: 1962

Mesleği: İlkokul Öğretmeni

Kimden Öğrendi: Öyle görmüş

Derleme yeri: Göyçay Merkez

Derleme Tarihi: 5.11.2020

Derleyen: Fatima Babazade

Kaynak Şahıs: 19

Adı ve Soyadı: Mürselova Beyim

Yaşı: 1964

Mesleği: Öğretmen
Kimden Öğrendi: Öyle görmüş
Derleme yeri: Göyçay Merkez
Derleme Tarihi: 5.11.2020
Derleyen: Fatima Babazade

Kaynak Şahıs: 19
Adı ve Soyadı: Nuriyeva Metanet
Yaşı: 1966
Mesleği: Öğretmen
Kimden Öğrendi: Öyle görmüş
Derleme yeri: Göyçay Merkez
Derleme Tarihi: 5.11.2020
Derleyen: Fatima Babazade

Kaynak Şahıs: 20
Adı ve Soyadı: Esgerova Sevda
Yaşı: 1968
Mesleği: Öğretmen
Kimden Öğrendi: Öyle görmüş
Derleme yeri: Göyçay Merkez
Derleme Tarihi: 5.11.2020
Derleyen: Fatima Babazade

Kaynak Şahıs: 21
Adı ve Soyadı: Qeniyeva Terane
Yaşı: 1959
Mesleği: Öğretmen
Kimden Öğrendi: Öyle görmüş
Derleme yeri: Göyçay Merkez
Derleme Tarihi: 5.11.2020
Derleyen: Fatima Babazade

Kaynak Şahıs: 22
Adı ve Soyadı: Babayev Kerim
Yaşı: 1963
Mesleği: Veteriner Doktor
Kimden Öğrendi: Öyle görmüş
Derleme yeri: Göyçay Merkez
Derleme Tarihi: 6.11.2020
Derleyen: Fatima Babazade

Kaynak Şahıs: 23
Adı ve Soyadı: Mikayılova Rena
Yaşı: 1968
Mesleği: Öğretmen
Kimden Öğrendi: Öyle görmüş
Derleme yeri: Göyçay Merkez
Derleme Tarihi: 6.11.2020
Derleyen: Fatima Babazade

Kaynak Şahıs: 23
Adı ve Soyadı: Rena Qurbanova
Yaşı: 1980
Mesleği: Öğretmen
Kimden Öğrendi: Öyle görmüş
Derleme yeri: Göyçay Merkez
Derleme Tarihi: 6.11.2020
Derleyen: Fatima Babazade

Kaynak Şahıs: 24
Adı ve Soyadı: Afet Memmedova
Yaşı: 1970
Mesleği: Öğretmen
Kimden Öğrendi: Öyle görmüş
Derleme yeri: Göyçay Merkez
Derleme Tarihi: 6.11.2020
Derleyen: Fatima Babazade

Kaynak Şahıs: 25
Adı ve Soyadı: Hesenova Dilşad
Yaşı: 1983
Mesleği: Öğretmen
Kimden Öğrendi: Öyle görmüş
Derleme yeri: Göyçay Merkez
Derleme Tarihi: 6.11.2020
Derleyen: Fatima Babazade